

Олим Отахонов

ОЗОД ҚУШЛАР ҲАҚИДА ҚИССА

Ҳикоялар

Тошкент
Ғафур Ғулум номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

Ўз2
086

Отахонов, Олим.

Озод қушлар ҳақида қисса: Ҳикоялар.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.—144 б.

Тўплам рамзий маънода «Озод қушлар ҳақида қисса» деб аталади. Тўпламдаги ҳикояларда инсоннинг мураккаб ички дунёси, тўғрилиқ ва адолатга талпинган инсоннинг руҳий изтироблари, мусаффо кўнгилларнинг орзу-умидлари қаламга олинади.

Ўз2

Атаханов А. Белый голубь: Рассказы.

A 4702570200—49
M 352(04)—88 13—88

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988 й.

ISBN 5—635—00052—5

ГУЛЗОР ЧЕККАСИДАГИ ҚУЁШ

Октябрнинг ўрталарида уч ойдан буён даволанаётган Муайядга шифохонада ўтказилган кенгаш хулосасига кўра, жавоб беришга қарор қилинди.

Уша кунидек тушдан кейин Муайядни олиб кетгани укаси, онаси ҳамда хотини Зарифа келди. Учовининг, айниқса, иккала аёлнинг йиғидан қизарган кўзлари ўтинчли савол назари билан боқарди. Уларни касалхонада ҳеч ким юпатмади, кўнглини ҳам кўтармади, керакли қоғозларни тайёрлаб бўлгач, Муайяднинг касали туфайли унинг оила аъзоларига ўз қадрдонларидек бўлиб қолган бош врач кампирдан ҳол-аҳвол сўради, сўнг Зарифага эҳтиёт шарт йўриқларини тушунтирди. Гарчи, шу уч ой мобайнида нима гаплиги аён эса-да, ўртада улардан яширадиган ҳеч сир бўлмаса-да, ҳаммалари бирдан жавоб беришганини тушунолмай юракларини ҳовучлаб турарди.

— Муайяд nasib қилса кўрмагандек бўлиб кетади ҳали, хола,— деди бош врач.

Аммо бу илиқ ва самимий тасалли ҳам қоронғи уйнинг эшигини очиб, ичкарида нима борлигини тушунтиришга ўхшагандек гап эди.

Улар биринчи қаватнинг нариги қанотига қараб ошиқдилар. Муайяд ётган хонанинг эшиги очиқ эди. У тўрда, дераза ёнидаги каравотда соқоллари ўсган кўйи шифтдан кўз узмай ётарди. Улар хонага кирганларида секин бошини буриб қарашга одатланган Муайяд жим ётаверди. Кампир рўмолининг учини кўзларига босди, Зарифа эрига яқинлашди, Муайяд уни кўрди, кулимсиради ва ҳамма гапни бирдан тушунгандек ётган ерида бош қимирлатди.

Кампир уввос солиб юборди.

Қасалхонанинг замбилини олиб киришганда Муайяд унамади, улар ҳайрон бўлиб, ўз ҳолига қўйишган эди, анчагача кўзини бир нуқтадан узмай бақрайиб ўтирди, сўнгра дафъатан бошини кўтариб атрофидагиларга бирма-бир қараб чиқди: нигоҳи хотинида тўхтади. Муайяднинг ранг-рўйида ўзгариш сезилиб, кўзларида умидбахш учқунлар пайдо бўлаётганига қарамай, унинг ҳали жуда дармонсиз экани ва муттасил ўлим билан олишиб, силласи қуриганлиги бир қарашдаёқ сезиларди: у ниҳоятда озиб кетган, кўзлари киртайиб, ёноқ суяклари беўхшов туртиб чиққан, одамга беихтиёр ночор ва маънисиз боқар эди. Зарифа ҳозир, айниқса, эри ўзига қараб турганида мана шунини чуқур ҳис қилди. У чидаб туролмади, югура кела эрининг қоқсуяк, шалвираган қўлларидан тутди-да, юзини илкис четга бурди.

Кузак қуёшининг юмшоқ нури хонага қиялаб тушарди. Муайяднинг елкаси, тиззаларида тебранган шуъла-лар ерда ҳам увинтўда бўлиб сочилиб ётарди. У гўё шундай ажиб, бебаҳо эҳсон увол ётибди, дегандек, дамбадам оёқлари тагига назар соларди.

Муайяд хотинининг биллагига таяниб ўрнидан туришга чоғландию туролмади, уриниши эса зое кетди — бе-мажол чўзилди. Зарифа эрининг юзига, юзидаги ифода-

ларга термулди — унинг катта-катта кўзлари ғилт-ғилт ёш эди.

— Зарифа, ойи... шукр, яхшиман... — деди Муайяд ва ночор кулимсиради. Кейин худди гапини амалда тасдиқламоқчидек, иккала қўлини барабар олдинга узатди. Деразадан тушаётган қуёш нури энди унинг енг остидан аянчли чиқиб турган нимжон билакларини ҳам ёритди. Бир қўлидан укаси, иккинчисидан хотини тутгач, Муайяд базўр ўрнидан турди. Қўлида кичкина тугунча, ҳовлиқиб кираётган ҳамшира қиз остонада тўхтаб, худди тушида кўрган ҳодисага ўнгида дуч келган одамдек қотиб қолди. У кўзларига ишонолмасди.

Муайяд эса бир қадам ҳам юролмади. У аввал рўпарасида турган онасига илжайиб қаради, кейин чап ёнбошидаги укасига юзини буриб илжайди, алоҳа замбилга ётишга розиман, дегандек имо қилди.

Онаси рўмолининг учи билан ҳеч кимга сездирмай кўз ёшларини артиб олди. Ҳамма Муайяд билан банд бўлгани учун буни сезмади. У замбилга чалқанча тушиб ётганида она боёқиш замбилнинг бир учига бармоғини теккизиб кўзига суртди.

Муайяд қушдеккина эди. Уни кўтариб чиққанларида ғира-шира йўлакда тўдалашиб турган беморлар унинг тепасига ёпирилдилар. Муайяд улардан биронтасининг исмини билолмади, аммо юраги жуда тез уриб кетганидан ҳолсизланди, кўзига ёш қуйилди. Қулоғига ғалати олис товушлар эшитила бошлади. У йўлак шифтида парпираган сутчироқларга, икки томонида ўзини кузатиб чиқаётган одамларнинг юзларига ҳайрон қараб ётди-ю, ҳовлига чиққанида хотинини ёнига чақирди ва жуда сўник, аммо ишонч билан пичирлади:

— Зарифа, қушлар сайрапти шекилли!..

Орадан ўн беш кунлар чамаси вақт ўтгач, ҳадеб қис тайверганидан кейин, ноилж уни ҳовлига олиб чиқишди.

У ҳамон дармонсиз эди, ҳамон ич-ичига ботган кўзларидан қўрқув ва ночорлик аломати аримаганди; лекин шунга қарамай, ўша, касалхонадан чиққан кундаги аҳволига нисбатан кўрниниши хийла дуруст — рангига ним қизиллик югура бошлаган эди. Аслида зоҳиротида сезилаётган бу ўзгариш унинг руҳиятидаги жуда катта ўзгаришларнинг инъикоси эди. Денгизнинг сокин чайқалишида унинг тубидаги қудратли, тинимсиз ҳаракатлар белгиси унчалик сезилмайди...

Аммо Муайяд кўп нарсани эслолмас, аҳён-аҳён кейинги уч-тўрт ой ичида бошдан кечирган воқеаларнинг бари тушида ёки олис болалигида юз берган ҳодисалардек элас-элас хотирида жонланиб қоларди. У ҳарчанд кўзларини бир нуқтадан узмай ёки кўзларини юмиб ўйламасин, бари бир, бу ғира-шира хотиралар риштасини бир-биринга улаётмасди. Бу хотиралар нимадан дарак берар эди? Ғайришуурий ҳис қилинган ҳаётданми? Ёки онг фаолиятининг инсонга номаълум таъсириданми? Мана шундай эшлашга уриниб кўриш чоғларида Муайяднинг дардчил чеҳрасида руҳий изтироб аломатлари пайдо бўлар, хотинига бунинг сабабини сира тушунтириб беролмас, тушунтиришга уринганларида эса нуқул гўлдирар, нуқул бир ниманинг номини эслолмай калкаланар эди. Зарифа эса буни кўриб, ич-ичидан зил кетарди. Бироқ кейинги ўн беш кун мобайнида, ўша касалхонадан чиққан лаҳзаларида бирдан зўрайган товушларни ҳаддан зиёд, фавқулодда ҳис қилиш туйғуси энди ўқтин-ўқтин вулқон сингари жонланиб қолар ва руҳий изтироблар доғини юмиб ташлар, худди шу лаҳзаларнинг шифобахш қудрати унинг ҳаёт-мамотига бениҳоя зарур шароитлар яратиб берарди.

Хотиранинг кескин сусайиши унинг нигоҳидан, баъзан саволларидан сезилиб турса, бу фавқулодда ҳис қилиш сезгиси мамнун бўлган ва руҳий ҳаловат топган чоқларида билинарди.

Зарифа кўпинча унинг ички зўриқишдан қийшайган афтини кўриб ва ғалати саволларини эшитиб сиқилиб кетарди. Баъзан-баъзан эрини турли хаёллардан чалғитиш ва зериктирмай ўтириш мақсадида кейинги уч-тўрт ой мобайнида рўй берган воқеаларни гапириб берарди; кунлардан бир кун эҳтиётсизлик қилиб, унинг қаттиқ касалга чалиниб, деярли бир ой «хушига келмай, одамни кўрқитиб юборгани»ни айтиб юборган эди, хайриятки, Муайяд ҳеч нарса тушунмади. Худди гап йўқолган тугмачалар ҳақида бораётгандек, беозоргина жилмайиб бош чайқаб қўйди, холос.

Аммо шунга қарамай, Муайяд ҳеч кимга аён бўлмаган синоатни сўз билан ифодалаш ва тушунтириб бериш мушкул даражада жуда чуқур биладиганга ўхшарди. Ҳар қандай инсон ўзига алоқадор маълумотни эшитгач, агар у бутунлай ақлини йўқотмаган бўлса, эътибор қилади ва чеҳрасида, нигоҳида жиндаккина ўзгариш юз беради. Аммо Муайядда худди мана шу, одамга хос таъсирланиш хусусияти мутлақо йўқолганга ўхшарди. Бироқ бу унинг фавқулодда кучли ғайритабиий сезиш қобилиятини кўмиб юбормас, аксинча, уни аниқроқ пайқаб олишларига имкон яратарди. Муайяд ақлдан озмаган эди. Лекин ҳеч нарсани эслолмас ва мабодо айтиб берсалар ҳам тушунмас, анграйиб ўтираверарди. Шунда ҳам унинг фавқулодда сезигга эга эканлиги ошкора сезилиб турарди. Унинг ўзи, табиийки, буни билмас, Зарифа эса кун сайин буни ҳис қилар ва кўрқар эди.

Таажжубланарли ери шунда эдики, фавқулодда сезиш қобилиятини қўяверинг, Муайяд сон-саноксиз, ғирашира шарпалар, кўланкалар сингари қиёфалар шуурда акс этиб қолганига қарамай, ҳар қанча зўр бермасин, уларнинг лоақал биттасини эслолмай қийналар ва ноилож Зарифани чақириб ундан сўрарди:

— Зарифа, менга нима бўлди? Сенга сезилмаяптими, менга бир нима бўлганга ўхшайди, худди...

Унга аслида ҳеч нима бўлмаган эди. У соғайиши, иложи борича тезроқ кўрмагандек бўлиб кетиши керак эди. Зарифа шуни кўнглидан ўтказарди-да, унинг сочларини бармоқлари билан тарар ва нима десам, қандай тушунтирсам экан, дея боши қотарди. Хотинининг индамаганини кўриб, Муайяд саволларига унинг юзидаги ифода-лардан жавоб изларди.

Кун сайин Зарифа ҳам ғалати, илгари ўзида сезмаган қизиқ бир ўзгариш сезарди. У табиатан очиққина эди, ичида гап ётмасди, бироқ энди ўз табиатига хилоф равишда эридан кўп нарсаларни яшириш лозимлиги, ҳар бир нарсани айтавермасликдан ташқари, мабодо эри шу ҳақда сўраб қолгудай бўлса ҳам, сир бой бермай, гапни бошқа мавзуга буриб юбориш зарурлигини ҳис қила бошлади.

Муайяд эса аҳволи енгиллашган сари ўзида нима ўзгариш юз бераётганига камроқ қизиқаётган бўлди. Охири марта, ҳовлига чиқмасидан икки кун аввал, кечкурун хотинидан:

— Зарифа, тўғриси айт, менга бир нима бўлганга ўхшайди. Сезмаяпсанми?— деб сўради.

— Ҳеч нима бўлгани йўқ. Ҳеч нарса сезаётганим ҳам йўқ,— деб жавоб қилди Зарифа кўзгу олдида сочларини ёйиб тураркан.

Муайяд хотинининг тимқора сочлари чироқ шуъласида жилва қилаётгани, оппоқ елкаларига ғалати бир тарзда чирмашганидан кўз узмай тураркан, уни илк бор шу ҳолатда кўраётгандек бўлди.

— Йўқ, кўп нарсаларни биринчи марта кўраётгандекман...

— Сизда ундай нарса сезилмаяпти. Бунақа хаёлларга берилаверманг ҳадеб.

— Товушлар-чи... Товушлар мутлақо бошқача эшитиляпти... Буни билмаслигим мумкинмасдир. Мана, ҳозир ҳам...

... Чиндан ҳам Муайяд товушлар бағридаги юзага

чиқмаган ва ҳали товушга айланмаган садоларни ҳам илғайдиган, ҳис қиладиган бўлиб қолган эди. Шунинг учун, мана шундай ҳолатлар чоғида унинг қулоғи остида турли оҳанглар тўкилиб қолаётгандек туюларди. Масалан, бир куни, дарахт шохларининг томни тирнаётгани унга яқин-атрофдаги тарновдан сув шариллаб оқиб тушаётгандек туюлди. Бошқа сафар, элас-элас куй оҳанглари эшитилганди, шамол бўляпти, деган хаёлга келди. Бир куни эса шифтга тикилиб ётаркан, бирдан Зарифани чақирди-да:

— Зарифа, деразани очиб юбор, кимдир най чалаяпти,— деди.

Бундай пайтларда унинг талабларини сўзсиз бажаришга одатланиб қолган Зарифа деразанинг бир тавақасини ланг очиб қулоқ солди, ҳатто ҳовлига тушиб тинглади ҳамки, ҳеч қандай най товушини эшитмади.

Кейин маълум бўлишича, най оҳанглари Муайяднинг хаёлида янграган экан.

Зарифа шу ва шунга ўхшаш ўзини ташвишга солаётган нарсалар ҳақида врачдан сўраганида, у узоқ ўйланиб турди-да:

— Билмадим, синглим, бир нима дейишга ҳам ҳайронман,— деди.— Аммо-лекин, бундай нарсани мен ўз тажрибамда учратмаганман. Ҳа, ҳар қалай, қизиқ, йигирма кун ичида шунча ўзгариш...

Муайяд ташқарига чиққан куни эрталаб ёмғир шивалаб ўтганига қарамай, ҳаво иссиқ эди. Чошгоҳ пайти ҳовлининг офтобрўя қисмига оромкурси қўйиб кўрпача тўшадилар. Хиёл наридаги сўрига эса энди қавишга тутинган қип-қизил, чўғдек духоба кўрпасини кўтариб онаси жойлашиб олди.

Муайяд ҳовлини кўздан кечира бошлади.

Япроқлар қондек қизарган: қизғиш илдиэлари қўпорилиб қолган гилос, қуёшнинг равшан нурлари акс этган равон ойналари... Булар Муайядда яхлит таассурот қолдирмасди, булар кузнинг маъсум ҳомиласидек поки-

за, сокин туйғулар уйғотаётганига қарамай, мана шу яхлитлик йўқлиги, бир-бирини тўлдиролмасликлари учун Муайяд руҳини — узоқ дард чекиб, ҳар нарсага маҳлиё ва мутаассир бўлишга интизор йигитнинг юрагини бирдан яшнатиб юборишга ожиз эди. Лекин, бари бир, қисман бўлса ҳам бу номукамал манзарадан кўз узмай ўтирган Муайяднинг кўнглида яшашга нисбатан ҳар қачонгидан кўра кучлироқ бир майл, истак ғунчалай бошлади.

Ҳовли тепасидан қушлар галаси учиб ўтди. Муайяднинг димоғига номаълум, аммо шифобахш ҳидлар урилди.

Қулоғи остида эса жажжи кумуш қўнғироқчаларнинг нафис садолари янграй бошлади.

Муайяд боши айланиб, кўзларини оҳиста юмди. Кўзини очганида эса чоғроққина гулзор этагида нозик бандини кўтара олмаганидан ерга тегай-тегай деб турган нимпушти гул остида чалқанча ётиб оёқчалари билан гулни беозоргина туртиб-туртиб ўйнаётган малла мушукчани кўрди. Ҳовлидаги манзаранинг яхлитлиги, таъсир кучи худди мана шу мушук билан гулга боғлиқдек ёки шу манзаранинг тугаллик касб этиши учун малларанг мушукча билан нимпушти гул етмаётгандек бирдан ҳамма нарса жонланиб кетди. Муайяд кўриб кўзларига ишонмасди. Назарида, ногаҳон кўзини юмса, ўша заҳоти гул билан маъсум мушукча хаёлот дунёсига ўтиб кетадигандек.

Муайяднинг қаттиқ ҳаяжонланиши мумкин эмасди, бироқ ҳозир у истаган тақдирда ҳам қаттиқ ҳаяжонлана олмасди, чунки ҳиссиётнинг қуввати ҳали тикланмаган эди. Зеро, унинг кўнглида малла мушукча билан нимпушти гул уйғотган ҳиссиёт сокин ва шикаста дилни мафтун этишгагина етарли эди.

«Жудаям чиройли мушук экан,— дея кўнглидан кечирарди Муайяд,— аммо кутилмаганда бу ерга қаердан келиб қолди?»

Кумуш кўнғироқчалар бир меъёрда силкинар ва нафис садолар бир меъёрда таралмоқда эди.

Бу манзара жуда ғалати: нимпушти гул билан ўйнамоқ илинжидаги мушукча ҳар қанча кутилмаган ва нодир ҳолат бўлса ҳам, айна ҳақиқат эди.

Муайяд хўрсинди.

«Қизиқ,— дея ўйларди у,— худди атай қилгандек, рўпарамда шундай пайдо бўладими? Яхшиям, шу бугун ҳовлига чиқаман деганим».

Гул билан мушукчанинг ранги шунчалар ҳам уйғун эдики, одамни ҳайратга соларди. Гул оқишга мойил нимпушти, мушукча эса оқишга мойил малларанг эди. Ҳатто кузнинг сарғиш ёғдуси оғушида уларнинг рангини адаштириб юбориш ҳам мумкин эди.

Мушукча ўрнидан турди-да, миёвлари ва сакраб гулнинг устидан ўтди, кейин орқа оёқларида тик туриб олганича, қўлчалари билан гулни беозоргина тирнай бошлади. Гулбарглар орасида бир ҳовуч дур сингари оппоқ томчилар тўкилди.

Мушукча ортига чекинди ва югуриб келиб гулни боши билан туртди. Гул шамол тебратган митти фонус каби чайқала-чайқала мушукчанинг керишиқ бели устида омонатгина тўхтади. Муайяд чапак чалиб юбораёзди. Атиги бир неча дақиқагина чўзилган бу манзара бениҳоя гўзал эди: жажжигина мушукча бир даста гулни орқалаб кетаётганга ўхшарди.

Муайяднинг шурида бирин-сирин гўзалликка тобе туйғуларнинг қопқалари очилиб бормоқда эди. Энг муҳими, шу лаҳзаларда унинг бутун вужуди дардан фориғланаётганга ўхшарди.

Мушукча бир нафас тиним билмасди.

Гул ҳам худди шундай шерик топилганидан беҳад мамнундек чиройли тебранар, аҳён-аҳён битта-яримта гулбарглари капалаклар сингари учиб тушарди.

Муайяднинг юзи қизиди, кўнглидан «Зарифа қаерда экан?» деган хаёл ўтди. Алоҳа онасига назар солди.

Онаси мук тушиб кўрпа қавир, дока рўмолининг бир учи қип-қизил духоба кўрпага тегиб турарди. Муайяднинг қалбида номаълум туйғулар қулф ура бошлади. Аслида булар номаълум туйғулар бўлмай, унутилаёзган туйғулар эди. Мана шу унутилаёзган туйғулар жонланган ёки қайта уйғонган сари унинг вужуди офтоб нурида жонланган ёки уйғонган гиёҳ сингари барқ уриб борарди. Унинг ўзи буни сезмасди-ю, бироқ Нимжон ва ўта таъсирчан хаста вужудида юз бераётган оний ўзгаришлар орқали ҳис қилар эди.

У яна гул билан мушукча томонга қаради. Энди бир парчагина нур уларни бошдан-оёқ ёритарди.

Мабодо, бундай манзарага одам умри давомида дуч келиб қолса унинг турмушида ҳеч қандай ўзгариш юз бермайди; аммо ҳамма гап бундай манзарани кўриш камдан-кам одамга nasib қилиши мумкинлигида! Мана шунинг учун бундай манзара муҳим воқеа сифатида тилга олинса арзийди. Қолаверса, бундай ноёб манзара диди, қалби, маърифатига қараб одамга жуда катта таъсир қилиши ҳам мумкин. Бу фақат кўзга кўринмайди, бироқ табиат оламидаги шунга ўхшаган сирли ва ғалати ҳодисаларни мушоҳада этиш орқали бундай манзаранинг ҳам айни таъсирини аниқласа бўлади.

Муайяд жажжи мушукчага хос табиий ғайрат билан нимпушти атиргулга хос маъсумлик вужудига оқиб кираётганини сизди. Пинҳоний қувонч ва мамнуният билан табиат ато этган гўзал ўйин аҳди, сирли рақс истаги, мукамал ва соғлом ҳаракатлар талаби намоён бўлган манзарадан кўз узмас экан, беихтиёр дунёдаги ҳар бир нарса муҳим, нечоғлик кутилмаган, ғайритабиий эканлигига қарамай, ҳар қандай фаолият аҳамиятга эга эканлиги, уни тўхтатиш ва йўқ қилишга уриниш шафқатсизлик ва ноинсофликдир, деган фикрлар Муайяд кўнглидан кечарди.

Бирдан қўнғироқчаларнинг нафис садолари тиниб, ҳазин наво эшитила бошлади. Мушукча ҳам бу товушни

эшитиб қолгандек, ерни тирноқчалари билан тимдалашдан тўхтади, оқишга мойил малларанг бошчасини баланд кўтарди.

Муайяд яна кўзини юмди. Ажабо, кўз олдидан мушукча билан гул кетмади, фақат бу вазиятда — кўзини юмиб турганида мушукчанинг ранги мовий, гул эса сариқ эди.

Унинг назарида тун қўйнида жажжи фонус шуъла сочаётгандек бўлди.

Малла мушукча ҳеч бир жиҳати билан улкан парвонага, нимпушти гул эса зинҳор-базинҳор тун қўйнида ёғду сочган фонусга ўхшамаса ҳам, аммо бари бир, малларанг мушукча муттасил келиб суйкалаётган нимпушти гулдан тун қўйнида порлаб турган фонус сингари бир зне таралаётгандек эди...

Эҳтимол, бундай манзарани Муайяд шифо топгач кўрганида завқланган ва шу завқдан кайфияти чандон кўтарилиб кетган бўларди, холос. Ҳозир эса, бу манзара дунёга, одамларга, кунларга ғанимат, азиз, бебаҳо нарсалар сингари аҳамият бериш лозимлигини ўргатарди. Айни чоқда, у ҳеч нарса ҳақида ўйламас, мулоҳаза, юритмас эди-ю, бироқ ажабо: толиққан ва ўзини қайта кашф этаётган қалби оддий қувонч бағрида энтикиб, борган сари жуда кўп синоатлар: яхшилик, мурувват, покдомонлик сингари туйғулар оламга татигулик фазилатлар эканини ҳис қила бошлаган эди.

«Гул шохларини ҳар йили шу пайтда бутаб қўйишарди, — дея ўйларди Муайяд. — Агар бу йил ҳам шундай қилишганда бундай манзарани кўриш насиб этмасми-ди?!»

У ўз хаёлларидан ажабланиб онасига назар ташлади. Онаси энди қип-қизил чўғдек духоба кўрпанинг бир учини тиззасига олиб хаёлчан нигоҳини ундан узмай ўтирарди.

Муайяд ажабланди. Чунки назарида гул ва мушукдан таралиб, унинг вужудига, қалбига таъсир этаётган

ҳиссий шуълалар онасининг нуруний чехрасидан, нигоҳидан, умуман, қиёфасидан ва вужудидан келаётган меҳр олдида нурсизланиб қолиши мумкиндек туюлди. У энтикди ва:

— Ойи, қаранг мушукчани,— деб юборди беихтиёр.

— Ҳа, гулни жуда яхши кўраркан,— деди онаси.—
Одамга ўхшаб яхши кўраркан...

Муайяд яна ажабланди. Чунки ўнинг ҳам кўнглидан айни шундай гаплар ўтаётганди. Аммо онаси кўнглидаги туйғуларга бунчалик яқин ва ҳамоҳанг фикр билдирганига қарамай, бари бир, улар — она билан боланинг ҳиссиётлари орасида жуда катта тафовут бор эди. Негаки, ҳар қанча кекса бўлмасин, онаси соғлом эди. Муайяд эса энди тузала бошлаган эди: бу айни чоқда, рўйи-равшан кўзга ташланарди. Лекин, бари бир, минг қилса ҳам онанинг ҳиссиётида фарзанднинг ички дунёсига сиғмаган туйғулар яшарди.

Муайяд яна Зарифа ҳақидаги хаёлда тўхтади. «Агар ҳозир Зарифа кириб қолса, мен унга кўнглимдан кечаётган гапларни айтишимдим,— дея ўзига-ўзи савол берди-ю, кетидан жавоб қайтарди.— Йўқ, айтиб беролмасдим. Чунки қандай қилиб тушунтириб бераман. Умуман, нимани ҳам гапириб бера олардим, ахир ҳали ўзим ҳам нималигини тушунганим йўқ-ку!» Муайяд хотинига баъзи нарсаларни айтиш шарт эмас, деган қарорга келаётган бўлса ҳам, бу ўзаро ишончсизлик ёки меҳру оқибатсизликдан дарак бермасди. Зотан, улар энди худди мушук билан гул сингари бир-бирларини беихтиёр узлуксиз ардоқлай бошлаган эдилар. Буни дастлаб Муайяд тушунди. Аммо нимпушти гулнинг яшил бандини ялай бошлаган мушукчага қараб тураркан, бу ҳақда Зарифага ҳеч нима демасликка аҳд қилди.

ДАРГОҲИ КЕНГ ДУНЕ

Жажжигина боласини тишида кўтариб олган катта-кон ёввойи мушук девор устидан югуриб келди-да, ерга сакради. Ортидан шириллаб тупроқ тўкилди. У чўчиб тўхтади, олдинги оёқларидан бирини оҳиста букиб атрофга қулоқ тутди: жимжит. Тиқ этган бегона товуш йўқ. Мушук хавф-хатар йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, ҳайҳотдай ҳовлининг этагига қараб юрди. Жилдираб оқаётган ариқ лабидаги чимзорга боласини қўйиб, ўзи изига қайтди. Зум ўтмай яна девор тепасида пайдо бўлди, худди олдинги сафардагидек атрофни синчиклаб кузатди, сўнг оғзидаги иккинчи боласини ҳам бояги ерга элтиб ташлади. Учинчи боласини келтиргач, бирдан ҳуш-ёр тортиб ҳавони искади, қулоғини чимириб анчагача қимир этмай турди, кейин бошини силкиб қўйди-да, дарахт шохларига тикилиб қолди. Она мушукнинг кўркам, қадди, осойишта ва мағрур калласи томирида ҳамон йиртқич аждодларининг қайноқ қони кўпириб оқаётганидан далолат берар, пишиқ, калта оёқлари гавдасини осон, енгил кўтариб турарди.

Шунга қарамай, у анча мадорсизга ўхшарди.

Ерда, чим устида эса ҳар бири жун қўлқопчадек жажжи мушукчалар унинг нигоҳидаги хавотирни пайқамай, бир-бирларини ялаб-юлқаб, беозоргина тишлашиб, юмдалашиб ўйнамоқда эди.

Улар орасидаги энг чиройлиси — панжалари билан қулоқларининг учи ҳамда миттигина дўнг, пешонаси қашқа мушукча эгизакларидан ажралиб чиқиб, онаси-

нинг ёнига келди-да, унга суйкалди, майин-майин миёвлади. Она мушук унинг бўйин-қулоқларини тез-тез ялай бошлади. Унинг илиқ, пушти тили жуда ёқимли эди. Мушукча митти кўзларини юмиб, думини ликиллатди-да, ҳузур қилиб керишди.

Зум ўтмай қолган мушукчалар ҳам она бағрига югуриб келишди. Улар талашиб-тортишиб оналарини эма бошладилар.

Икки ҳафта аввал, ой тўлган кеча туғди. Чордоқ бежавотир, қулай эди. Бироқ, шунда ҳам то юмуқ кўзлари очилиб, ғимир-ғимир тимирскиланидиган бўлгунча олти боласидан тўрттаси қолди. У негадир бу ҳақда тирноқча ҳам қайғурмади. Фақат эркаги қорасини кўрсатмай, дом-дараксиз кетганидан саросимага тушди. Аммо ҳеч қандай фавқулодда кутилмаган воқеа юз бермади.

Болалари кун сайин улғая бошлаганда у емишдан қийналди.

Орадан етти кун ўтди. Мушукчалар чордоқда югуриб ўйнайдиган бўлиб қолишди.

Она мушук худди бир хатарни олдиндан сезгандек, алланарсадан қўрқади, ҳануз кечалари безовталанади. Баъзида овга ҳам бормади, борган тақдирда ҳам арзидан нарсалар билан тез қайтади. Шундай кезларда туйнук олдига келиб тўшини тупроққа бериб ётади. Ўзи-ча пойлоқчилик қилади. Ҳимоясиз, заиф болаларини еру кўкка ишонмайди. Оч мушукчалар ғингшивериб қўймагач, яқин-атрофдаги хонадонларни шарпадек кезиб чиқади, бирон егулик гўштми, сичқонми келтиради-да, юмшоқ қисмини нимталаб уларга улашади. Тонг отиши ҳамано ариқ бўйидаги чимзорга олиб боради, ўша ерда эмизади, навбат билан ялаб-юлқайди.

Мушукчалар ариқ бўйида ярим соатча ўйнаб яйрагач, она мушук уларни яна ўша чордоққа — бехатар, тупроқ ҳамда ёғочнинг ёқимсиз ҳиди анқиган дим уйларига элтиб қўйди.

У болаларини тағин бир карра эркалагач, ташқарига юрди.

Осмон оқариб борар, дарахт учларида ҳали чиқиб улгурмаган қуёшнинг қирмизи шуъласи енгилгина ўйнар, борлиқ уйқудан уйғона бошлаганди.

Она мушук бир маромда қадам ташлаб, томлар ошиб, инидан анча узоқлашганда тонг отди, шовқин-сурон кучайди. У ҳамон бамайлихотир, бошини баланд кўтариб борар, кўзлаган манзили яқин шекилли, аҳён-аҳён тўхтаб, ҳавони искар эди.

Ниҳоят у қуёш нурида ярақлаётган тунука томли уйга етгач, бир сакраб пастак гиштин деворга, ундан кимсасиз ҳовлига тушди. Аммо ўша заҳоти ўзи томон ириллаб югурган кучукни кўриб яна деворга тирмашди.

Исқирт, жунлари тўкилиб олапес ҳолга келган кучук акиллай-акиллай ёғоч инига кириб кетгунга қадар она мушук томда яшириниб турди. Кейин деворнинг нариги бошидан ҳовлига тушди-да, сим панжаранинг ёриқ қисмидан ичкарига кирди. Қириши биланоқ товуқхона шовқинга тўлиб кетди. Энди унинг ҳаракатлари тезлашди. Кўкиш кўзлари ўлжага дуч келган йиртқичнинг кўзлари сингари шафқатсиз чақнади. Югурганича ўтакаси ёрилиб қаерга қочишни билолмай, гаранг бўлган товуқлар орасига яширинган момиқ жўжаларга сапчиди.

У товуқлар тўдасини тирқиратиб юборди-да, ҳимоясиз жўжаларга човут солди. Жўжалар момиққина, ожиз эди... Она мушук ҳар сапчиганида ўткир тирноқлари сарғиш, момиқ баданга чуқур ботиб кетарди. Ҳаш-паш дегунча бир неча жўжа питирлаб қолди. Она мушук бурчакда қаерга қочишни билолмай қолган жўжани ғарчча тишлади. Мўрт суяклар осонгина қирс-қирс синди. Ҳовлидаги ит тинмай акилларди.

Мушук пайсалламай танаси ҳали совиб улгурмаган ўлжаларни тишида кўтариб ташқарига югурди, деворга тирмашиб, томга кўтарилди, кейин эски йўлдан болаларни ёнига қайтди.

Қуёш найза бўйи кўтарилиб, она мушукнинг яғринини, орқасини қиздира бошлади. Тишларидаги михга илиб қўйилгандек осилиб ётган ўлик жўжаларнинг қони ивиб томчиламай қўйди. Она мушукнинг дармони қуриб суяклариди сим-сим оғриқ қўзғаларди. Бояги шиддат, ёввойи куч унинг танасини тарк этиб, яна қари, дармонсиз она мушук қиёфасига кирди.

У болалари ёнига етиб келганида ҳолдан тойди, шошилмай ўлжани тақсимлаган бўлди. Узала тушиб ётиб, мушукчаларнинг ютоққанича гўшт парчаларини сийшини кузатиб ётди. Кўп ўтмай чордоқда жўжалардан сарғиш патларгина қолди. Она мушук болаларини яна бир сидра эмизишга тутинди. Негадир эмизиш чоғида аъзойи баданида ёқимли ҳузур ҳис қилди, бироқ тўйган болалари бағридан чиқиб кетишлари ҳамано вужудини галати бир карахтлик чулғаб олди. Оғзида тахир, ёқимсиз маза пайдо бўлди. Сўнг шу кўйи кўзларини юмиб анча ётди. Охири бир силтаниб ўрнидан туриб олди-да, олдинги оёқларини ерга тираб керишди. Томнинг офтобрўя қисмига чиқиб, тўшини қизиган тупроққа берганча чўзилди.

У болалари мустақил ҳаёт кечири олгунга қадар яна қанча вақт бугунгидек ов қила олишини билмас эди. Уларнинг йўлга киришига эса ҳали эрта.

Она мушук бошини думи устига қўйганча кулча бўлиб ётарди.

* * *

Орадан олти кун ўтди. Улар она мушук келтирган нарсаларни бемалол ея оладиган бўлиб қолишди. Аммо мана шу осуда, тинч ўтаётган кунлардан бирида, она мушук уйлари атрофида шубҳали, бегона буюмлар пайдо бўлаётганини пайқаб қолди. У дайди, айёр ҳамда тажрибали мушук эди: уларни четлаб юрди. Гоҳо яқин бориб тупроққа қўйилган гўшт парчасиними, сичқонни-

ми ҳидлаб кўрар, димоғига ёғ аралаш одам исн урилар, шунда қаттиқ безовталана бошларди.

Бир кунн чордоққа кимдир чиққанини сизди. Кечқурун болаларини уясига келтириб қўйганида, том бошида яна одам исига дуч келди. Ҳид ўткир, янги бўлиб, уни инининг оғзигача таъқиб этди.

Шу-шу, унинг учун бутунлай ҳаловатсиз кунлар бошланди. Баъзан ўлжа илинжида у ёқ-бу ёққа отланиб, ярим йўлда бирдан изига қайтиб қоларди.

Кунларнинг бирида у овдан хавотирда қайтиб келса, болалари йўқ, у қаттиқ миёвлаганди, иссиқ чордоқнинг ичи ларзага келди. Томга чиқиб яна нола қилди. Хайрият, мушуклар нариги бўғотда ўйнаб юрган экан. Она мушук ўзига пешвоз югурган болаларини кўрди-ю, уларнинг истиқболига отилди...

Орадан кўп ўтмай мушуклар мустақил ҳаёт кечири бошлади. Она мушук энди анча хотиржам кўринарди.

Пешин чоғи у ўша таниш йўлдан томма-том ўтиб овга борди. Писиб, ҳовли юзидаги гивирлаб юрган одамлар кетишини пойлади.

Тепада, у ётган ерда ғир-ғир шабада эсар, салкам ярим томни қоплаган катта шотутнинг барглари шовуллар, орқа тарафдан қушларнинг чуғур-чуғури эшитиларди. Ниҳоят, ҳовлида ҳеч ким қолмагач, она мушук ерга тушди. Жимжит. Шунчалар жимжит эдики, беихтиёр бу сукунат шубҳа уйғотар эди. Анави кучук ҳам кўринмасди. Она мушук атрофга қулоқ солди. Тиқ ётган товуш йўқ. У энди фурсатни бой бермаслик учун ўша, ўзи билган тешикдан лип этиб ичкари кирди. Товуқлар қоқолаб бурчакка қочишди. У бирдан сапчишга чоғланган пайтда алланарса шарақ этди-ю, орқа оёқларининг панжасини ўткир, қаттиқ бир нарса шартта узиб ташлагандек бўлди. У фарёд билан миёвлаб ўзини орқага отди. Аммо қопқон чангали оёғидан маҳкам ушлаб қолди, у кучанган сари тиканли сим қаттиқроқ қисар эди. Унинг суяклари қирсиллаб кетди. Она мушук ҳарчанд урин-

масин, бари бир қутулолмади. Темир қопқоннинг занг-лаган қисқичи қўйиб юбормасди.

Қўп ўтмай товуқхонанинг эшиги очилиб, баланд бўйли, йўғон, қорни хумдай одам кўринди. Унинг қўлида узун нарса бор эди. Она мушук кўзларини чақчайтириб пихиллади, қаршилиқ кўрсатишга чоғланди. Аммо ўша заҳоти бошига тушган залварли зарбдан жим бўлди, оғзидан қон келди.

Ҳалиги одам сўкина-сўкина уни қопқон билан қўшиб кўчага олиб чиқди. Эшиги олдида қопқонни амаллаб бўшатди, аранг қимирлаётган мушукнинг оёғидан чизимча боғлаб азод кўтарди-да, боши узра гир айлантриб туриб асфальтга караб бир урди.

Она мушук «ғиқ» этди-ю, батамом жим бўлди.

Бир оздан сўнг ҳалиги киши шалвираган, ҳаммаёғи қон мушукни пақирга солиб, ахлатхонага ташлаб қайтди...

Орадан икки-уч соат чамаси вақт ўтгач, осмонни булут қоплади, ҳаво дим бўлди. Кейин бирдан шаррос ёмғир қўйиб берди. Бу — ёз ёмғири эди.

Ахлатхонада анча ётган мушук баданини муздек ёмғир томчилар савалагач, кўзини очди. Бақрайиб осмонга караб ётаберди. Унинг қимирлашга ҳам ҳоли йўқ эди. Осмон эса жуда-жуда узоқдек ва негадир қабариқ тарзда кўринарди. Она мушук қимирлашга, оёққа туришга ҳаракат қилди. Бўлмади. Дам ўтмай туриш учун ҳаракат қилаверди. Ёмғир қандай тез бошланган бўлса, шунчалик тез тинди. Атроф яшнаб кетди.

Охири мушук ўрнидан қўзғалди. Амаллаб, минг азоб билан ахлатхонанинг орқа тарафидаги ёғоч девор остига ўтди-да, синган оёғини судраб йўлга тушди.

У анча юрди. Серқатнов кўчаларни кесиб ўтишга тўғри келганда уч оёқлаб югурди. Оқибат таниш, қадрдон ҳовлига етди-да, болалари катта бўлгунича мириқиб ўйнаган ер — чимзорда йиқилиб қолди.

У шу кўйи узоқ ётди, ўрнидан амаллаб турганида қош қорая бошлаган эди.

У жон аччиғида югуриб бориб деворга тирмашди. Тирноқлари қайрилиб, ерга йиқилди. Дам олиб яна югурди. Бу сафар базўр девор тепасига кўтарилди. Чордоққа кирганида боши айланиб оғзидан чучмал, қуюқ суюқлик оқаётганини сизди.

У сўнгги кучини тўплаб, судралганича инига етиб борди. Аммо унда ҳеч зоғ йўқ эди. У қаттиқ, аъзойи баданни титратгудек нола қилиб юборди. Товуш атрофга бир текис таралди-ю, жавоб келмади. У яна чинқириб, шундай миёвлადики, ёпирилиб келаётган қора тун ҳам ларзага келди. Шундан сўнг овози ўчди...

ҚИСМАТ

Кеч кузнинг ҳазин, дилгир оқшоми.

Рутубатли ҳавода яқин-атрофда тутаб ётган хазоннинг аққимтил ҳиди анқийди; яланғоч дарахтларнинг мўрт, қинғир-қийшиқ шохлари оғир силкинади; таналарини қоплаган бужур пўстлоқ ажинларидан ёмғир суви силқийди; яқин-атрофдан оҳангдор куй эшитилади — буларнинг барчаси одамда палапартиш, пароканда хаёллар уйғотади. Гўё куйни мана шу оқшом оғушидаги яланғоч дарахтлар, қорайиб ётган пастқам кўча ижро этаётгандек туюлади. Осмон эса тобора сарғайиб, кичрайиб бораётгандек...

Кеч куз.

Зах босган пахсадеворга суяниб ўсган қари нок дарахтининг пастки шохида қунушиб ўтирган мусича қушдан кўра кўпроқ дарахт шохларида учрайдиган пўкак шишга ўхшайди. Мусича анчагача қимир этмади, сўнг ҳолсизгина ўрnidан қўзғалиб сал нарироқ сурилди. Дафъатан унинг ўзи қўниб турган шохдаги сўнгги япроқ бандидан чирт узилиб ҳавода учди. Мусичанинг ҳаловати бузилди, бўйинини чўзиб япроқ ортидан қаради ва патларини ҳурпайтириб олди, зум ўтмай япроқнинг ортидан «пар» этиб ҳовлига учиб тушди. Гарчи, ҳовлида биронта тирик жон кўринмаса ҳам, у биров таъқиб қилаётгандек таҳлика ичида атрофга жавдираб қаради-да, ерсупанинг нариги томонига учиб ўтиб, хазон уюми ёнига келди, сўнг айвон ёнига бориб дераза тагидаги нон ушоқларини чўқиган бўлди-да, изига қайтди, бу кераксиз, ортиқ-

ча ҳаракат бориш-келиш ҳозир унга ёқарди. Чунки мусичанинг қорни тўқ эди.

Мусича гуллари қуриб-қовжираган гулзор этагида «сайр» қилаётганида бирдан париллаб бориб деворга қўнди. Алланима ўзини таъқиб қилаётгандек туюлиб, ҳавога кўтарилиб ерсупа ёнига келиб тушди. У ҳаддан зиёд кўрқоқ, восвос эди. Бутун умри шундай кечганлиги ва бу одатга кўникиб қолгани учун эмас, балки ҳар доим чинданам нимадир човут солишга чоғланаётгандек туюлаверганидан ҳадиксирар, ҳадеб васвасага тушаверарди

Бу сершовқин, сергалва дунёда у ўн етти йил яшади. Зерикарли, бири иккинчисини айнан такрорловчи йиллар, фасллар унинг хотирасидан учиб кетган кечаги кунни ўйламас, зотан, эслашни ўзига лойиқ кўрмас эди.

Мусича эриниб ҳавога кўтарилди-ю, бояги нок дарахтининг кўчага қараб ўсган қуйи шохига қўнди. Жунжиккан каби яна қунушиб олди. Ҳамон ўзига илашиб юрган нотинч жимлик оғушида кимдир муфсид бир ишга ҳозирлик кўраётганга ўхшар, сукунат, чинданам шубҳали эди: шундоқ девор ортида алланима — майда шохчаларми, шиша синиқларими — чирс-чирс синди; кетма-кет супа ёнида нимадир тарақлаб кетди, у ер-бу ерида япроқлар ёпишиб қолган қизил, ёмғир ювган тунука том устидан чиройли бошчасини кўтарганча бир махлуқ енгил чопиб ўтди. Сўнг аста-секин яқинлашаётган куз кечасининг нафаси кезиб юрган теварак яна сув қуйгандек жимлик оғушига чўкди.

«Ку-ку-ку-ку-ку-ку».

Оқшомги сукунат қўйнида ёлғиз мусичанинг тиниқ товуши атрофга таралиб кетди.

«Ку-ку-ку-ку-ку-ку».

Бу овоз ҳаддан зиёд маҳзун эди, унинг замиридаги чуқур мунг ва ҳасрат оҳанглари ҳавода садоланарди. Гўё мусича шафқатсиз ҳаётнинг бунчалик қаҳрли, аёвсиз эканлигини кеч бўлса ҳам... ҳозир тушуниб қолгану

бошқаларни шундан эртароқ огоҳ қилиб қўйишга ошиққандек сайрашдан тўхтамас, ора-чора тин олиб, тобора сокинроқ ва ғамгинроқ товушда нола қиларди.

«Ку-ку-ку-ку-ку-ку-ку».

Восвос хаёлот унинг мўъжазгина вужудини эзиб, сирқиратмоқда эди. Туйқус мусича ҳаётдан мудом безиб яшагани ҳақиқат эканини чуқур ҳис қилди-ю, имкони борича бу восвос хаёллардан қутулмоқ пайига тушди. Қаёқда... У то шу кунгача зеркиб, ваҳима ичида яшаганлиги етмаганидек, бу одат унинг қон-қонига сингиб кетган эди. Шунинг учун умри давомида айтишга, эслашга арзигулик воқеа рўй бермаганди. У ҳаёт қонуниятига бўйсуниб яшаган: уй қурди, парвоз қилди, тухум очди...

Мусича шу сингари гоҳ номаълум, гоҳ ғира-шира англаш душвор оғир хаёлотдан қутулолмасди. Аммо бу хаёллар, айтайлик, ожиз ва оний, ҳар қанча тушкун, бири-биридан умидсиз бўлса ҳам, уларнинг ичида зулмат қаърида порлаган нур каби порлоқ ўйлар ҳам мавжудга ўхшарди. Минг афсус, бу равшан, дилпазир ўйлар нажотбахш ва ёрқин эканига қарамай, бари бир ҳаёт моҳиятини англаш учун бениҳоя зарур, кейинги ҳафталар ичида тамом сўниб улгураёзган истак-хоҳиш чўғини алангалатишга қодир эмасди.

Бирдан чуғур-чуғур шовқин кўтарилиб унинг хаёли бўлинди. Салгина нарида шохдан-шохга сакраб, дунени бошига кўтаргудек чирқиллаганча шамол учирган япроқлар сингари чумчуқ галаси мусича томон яқинлашиб келмоқда эди. Улар ўзаро қувалашиб, тинмай чуғурлаб, пастак жийда дарахтада тўхтади. Чумчуқларнинг шўхлиги, беғам ўйинқароқлигида мусичани таҳқирловчи алланима бордек эди. Балки, бу шодлик, бу ўйин остида тақдирга тан беришдек фиғон яққол кўзга ташланмасаям, бу тантанаворлик ва беҳад қувониш замирида аччиқ қисматнинг чекланган, мунг тўла шарпаси сезилиб қолар, деган умидда чумчуқларни жимгина узоқ кузатиб турди. Ниҳоят, излаган нарсасини топди шекилли,

қўниб ўтирган ерида ёйилиб олди... «Демак, уларнинг шодлиги кўр-кўрона», деган қарорга келди-да, мамнун гуриллаб қўйди. Лекин митти қушчалар ҳамон учиб-кувишдан тинчимас, ҳали-бери тинчимайдиганга ўхшашарди. Мусича мана шунга ажабланди ва улардан кўз узолмай қолди.

Зум ўтмай рўпарасидан учиб келаётган ёш, бақувват, думи юлуқ мусичага кўзи тушиб, чумчуқларни унутди. Ҳамжинсини зимдан, аммо қизиқсиниб кузатиб турди. Думсиз мусича эса ҳаволаниб, ёнгинасидан учиб ўтаркан, ақалли бир марта бўлсин унга қайрилиб қарамади. Соғлом қанотларини вазмин ва куч билан силкиб, аста-секин кўздан ғойиб бўлди. Думи юлуқ, бўйни одатдагидан калтароқ мусича анча кўркама эди, қанот қоқишида шиддатли, навқирон куч яширингани сезилиб турарди. Мусича шуни ўкиниб ҳис қилди-да, ўзининг қариб қолгани алам қилиб, яна қунушиб олди. Юрагини чуқур армон туйғулари ўртаб юборди. Бирмунча вақт шундай ўтиргандан кейин вазмин кўзғалиб боши оққан тарафга қанот қоқди.

Унинг парвозида қандайдир тушкунлик кўзга ташланар, бемадор қанотлари ўзига бўйсунмас эди. Шунга қарамай, мусича ўзини мажбур қилиб, узоқ вақт у ёндан-бу ёнга учиб тентиради. Охири, очиқди шекилли, биринчи дуч келган сайхонликка тушди.

У жовдираб атрофни кузатди. Бу ерда унинг кўнгли тусаган сокинлик ҳукмрон эди. Мусича ҳаприқиб, қувончдан шошиб, ҳузур билан кўксини топ-тоза юмшоқ гиламдек тўшалган хазонга босди. Кўксидан паст, хириллаган, аммо мамнунона гуриллаш чиқди. У ниҳоятда ўзини бахтиёр сезарди. Мусича ошиқмай силлиқ, янги тўкилган нам япроқлар оралаб емак излайди. Ҳамон шубҳа, ҳадик кўксидан турган бўлса ҳам ўзини бу ерда бир оз бемалолроқ тутати. Шу сайхонликда насибасини топиб унча-мунча қорнини тўйғазади. Қорни тўйғач, одатдагидай енгил тортади. Дарвоқе, унинг учун тўймоқ

арзимаган иш эмасди. У ҳатто бошига кулфат тушган чоғида ғам-ташвишини қорни ғами билан алмаштиришга кўникиб қолган эди. Бир ҳисобдан ўн етти йилдан бери ҳаётнинг саховати, гўзаллиги, ранг-баранглигини ҳис қилолмай яшаб келаётганига ҳам асосий сабаб шу эди. Ҳолбуки, шундай пайтларда қорни тўйғач, ғамдан, ўзини таъқиб қилган мусибатдан маълум даражада қутулган ҳисобларди, баъзан эса чиндана қутулар, яъни; жилла бўлмаса ўша ғам-ташвиш ҳақида қайғуриш, ўйлашдан қутуларди. Аммо ҳозир эса бу сайҳонликда қорин тўйғазиб унга анчайин маънавий ҳузур ҳам бахш этди. У энгил тортиш кўп нарсадан овқат туфайли қониқиш одатига бориб тақалар эди. Бу бир фожиа эди. Негаки, ҳаётга — атрофда юз бераётган мавсумий ва кундалик, ўткинчи ва доимий ўзгаришларга бефарқ, лоқайд бўлиш, ҳар дақиқа ҳар нарсадан зерикиш тўйғулари аллақачон унинг қон-қонига сингиб кетган ва мусича энди бундан ҳеч қачон қутулолмас эди.

У ҳозир мана шуни тўсатдан тушунгандек бўлди. Илгари бу ҳақда жуда кам ташвиш чекарди. Аммо шунда ҳам ҳар сафар «турмушимни ўзгартириш мумкин эмас, ўлгунча шу тахлит ҳаёт кечиришга маҳкумман», деб хулоса чиқарар ва ушбу тариқа юрагида ниш ура бошлаган ҳар қандай завқ, иштиёқни ваҳм, сиқилиш, нишончсизлик тўйғуси парчинлаб ташларди. Сўнг умидсиз, лоқайд ва бепарво тарзда яна пуч, бемаъни умрини давом эттираверарди; оқибат, қараса, мана икки йилдирки, ҳалокат жари ёқасида жон ҳовучлаб турибди. Бу ҳалокат жари ёқасига келиши ҳамано унинг учун курашмоқ, севмоқ, интилмоқ, ҳаёт завқини тотмоқ имкон хорижидаги нарсаларга айланиб қолди. Зотан, ҳалиям, «балким шундоқ ҳам ҳаётим яхшидир» деган қониқиш ҳисси вужудига бирмунча энгиллик бахш этмоқда эди.

Мусича шу кўйи узоқ қимирламади.

Охири ердан оҳиста кўтарилди-да, қайси тарафдан келган бўлса, ўша йўл билан ортига қайтди. Зеро, ҳозир

унга қай томон орқа, қай томони олди — қизиғи ҳам йўқ эди. Фақат ўша нокли ҳовлида кўнгилгоҳ топгандек бўлгани ва кеча ўша ерда тунагани, яна тағин у ер бошқа жойларга нисбатан холироқ, хавфсизроқ экани учун ўша ҳовли томон учди.

У жуда толиққан эди. Учиб бораётганида танасида ланж оғриқ кўзгалди, қанотлари ўзига бўйсунмас, аҳён-аҳён ўқ егандек лапанглаб кетарди. Аксига, изғирин туриб, ҳавода аччиқ рутубат кеза бошлади.

У тут шохидаги омонатгина, ноқулай инига келиб кўнганида, қоронғилик қуюқлашди. Ҳовлида одамлар бир оз ғимирлаб юришди-да, кейин кўздан ғойиб бўлишди. Ҳаммаёқ сукунат оғушига чўмди.

Мусича негадир яна беҳаловат бўла бошлади. Ажабо, унинг кўзлари сира юмилмасди. Худди қоронғилик қаъридан даҳшатли шакл-шамойилдаги шарпалар чиқиб, унга яқинлашиб, тобора яқинлашиб ва муттасил яқинлашиб келаётгандек ваҳима босиб, бўғиқ овоз чиқаради, қўрқади, аммо бу ердан кетиб, ўзини таъқиб қилаётган вазвасадан қутулиш қўлидан келмайди.

Шу алфозда тунни ўтказди. Тонг отди. Қуз тонги...

Эрталаб у бир оз тараддудланиб, ошиқмай инидан кўзгалди. Ҳовлининг этагидаги кенг, ёруғ айвоннинг очиқ деразасидан ичкари кириш унинг хаёлига ўрнашиб қолди-ю, ҳеч қандай овоз, шарпа йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, кимсасиз айвон ўртасидаги хонтахта устига келиб қўнди. Илдам-илдам увоқларни чўқилай бошлади.

Бирдан кимнингдир овозидан чўчиб, ташқарига отилди. Кутилмаганда дераза ойнасига урилди. У ўзини йўқотиб қўйди. Жон талвасасида, ҳовлиққанидан кетма-кет уч марта ойнага келиб урилди. Сўнгги дафъа ўзини тугиб юқорига кўтарилди-да, жон-жаҳди билан ҳовлига отилди. Деразанинг юқори қисмидаги кичкина кўз «дарз» кетди. У жони ҳалқумига тиқилгандек даҳшатга тушди. Илож тополмай равон бўйлаб уча бошлади. Боши айла-

ниб, кўзи тинди. Иккита бола ҳамма тешикларни берки-тиб, қувнаб қичқирганча уни қувлашга тушишди. Шўрлик мусича уч-тўрт лаҳза айлангач, мадори қуриди, сўнгги марта чиқмаган жондан умид дегандек, ойнага келиб урилди-да, латтадек шалпайиб ерга тушди. То ҳушини йиғиб олгунча, ўзини болаларнинг қўлида кўрди.

Ҳаял ўтмай, оёғидан ип боғлаб, уни ҳовлига қўйиб юборишди. У аввалига қутулдим, деб ўйлади шекилли, илкис пар этиб осмонга кўтарилди. Аммо кўзлаган ерига етай, деган ерида, оёғидан нимадир қаттиқ силтаб тортди. Мадорсизлик уни тамом енгиб, заифгина талпинди-да, сўлиган олмадек «пўп» этиб девор тагига тушди. Кўксини ерга бериб олди. Болалар унинг бу ҳолатини кўриб, аввалига қотиб-қотиб кулишди-да, кейин ипни айвон устунига боғлаб, кўздан ғойиб бўлишди.

У ёлғиз қолди. У кўпдан бери ёлғиз қолишни истаб юрарди. Бу сафар у тутқун эди-ю, аммо шунга қарамай, бирмунча ҳаловат ва таскин топаётганини ҳис қилди. У ҳайрон бўлди. «Тутқунликда таскин?!» Мусича кўзларини юмиб ғуриллаб қўйди. Негадир кўз ўнгида илк бор осуда, эҳтимол, мазмунли ҳаёт шарпаси гавдаланди. Шунини чуқур ҳис қилиб яна ғуриллади. Назарида, мана шу болалардан қутулса бас, ўзи учун мутлақ янги, ботиний оламини ёритувчи, энди уйғонаётган яшаш истагини бемалол қондирувчи ҳаёт бошланадигандек эди. Юрагида пайдо бўлган бу ишонч ҳақиқий ҳаётнинг ғира-шира манзарасини кўз олдига келтириб қўйди. Ҳатто назарида ўша ҳаёт кутиб тургандек туюлди. Томирларидаги қонга янги бир туйғу — бесабрлик туйғусининг тотли оқими келиб қуйилди. У ўзининг ҳали яшашга ҳаққи борлигини ва ҳали имкони ҳам мавжудлигини пайқади.

Шу чоқ қутилмаганда девордан шувиллаб тупроқ тўкилди. Мусича юқорига қарамаёқ ола-тасир сўл қанотга отилди. Биқинида, думида оғриқ сездди. Оёғига боғланган ип таранг тортилди-ю, аммо у дарахт шохига

амаллаб илинди. Бу ҳолатда узоқ туришнинг иложи йўқ эди. Чунки у банди чириган олмадек осилиб турарди.

Чангалини кир-чир патлардан сузилиб тозалаётган мушук вазиятни англагандек дарахтга тирмашди. Мусича энди жонҳолатда девор тарафга шўнғиди. Бахтига, дарахт билан девор орасидаги масофа қисқа эди. Мушук ҳам энди пайсалламай унинг ортидан девор томонга югурди. Етиб боргани ҳамон дарахт тарафга отилган мусичага сапчиди. Етолмади. Шундан сўнг, девор билан дарахт оралигида ястаниб, жирканч қониқиш ва умид билан қўрқувдан патлари ҳурпайиб кетган мусичадан кўз узмай кузата бошлади. Мабодо болалар келиб қолмаганида, албатта, ўлим билан тугагучи бу даҳшатли таъқиб ва қочиш қанча давом этарди, номаълум...

Мусича, бир сакрашда кўздан ғойиб бўлган мушукни ҳам, оёғидаги ипни ечиб ташлаган болаларни ҳам пайқашга ҳоли келмади. У қаттиқ толиққан эди. Ўтмишга айланиб қолган мана шу қисқа муддат унинг юрагидаги ҳаётга бўлган пинҳоний муҳаббат чўғи ўт олиши мумкинлигини кўрсатди.

Аммо у чинданам толиққан эди. Мусича қандоқ бўлмасин, бу ердан кетиши керак эди. Унинг кўнгли кечаги сайхонликни тусади. У бор кучини қанотига тўплаб, базўр қўзғалди.

Қош қорайди. У ҳаётида бирон яхшилик юз бериши мумкинлигига ишонмасди. Бироқ, ажабо, ўзини нохуш сезсаям, бутун танасидаги оғриқ кучайган бўлсаям, бунга қарама-қарши ўлароқ вужудида бир навқирон куч ўсиб бормоқда эди. Афсуски, у ўзи кутиб юрган ҳодиса — ўлимдан қаттиқ қўрқа бошлагани ҳам рост эди. Шу тариқа, унинг юрагида биринчи марта ҳақиқий ҳаётга нисбатан меҳр-муҳаббат уйғонди...

Тез орада қиш ҳам бошланди. Бир тутам аёзли қиш кунлари ҳеч нарса ваъда қилмас, узундан-узоқ кечалари

нотинч ўтарди. Биринчи қор ёққан куни мусича унчалик совқотмади. Аммо орадан ҳафта ўтгач, чилла кириб, қора совуқ бошланган куни аёз унинг жон-жонидан ўтиб кетди.

Қишнинг ўрталарида бошпана излай-излай охири ҳали қуриб битказилмаган эшик-ромсиз бўлса-да, қор-ёмғирдан сақланиш мумкин бўлган уй топди. Кечки пайт эди. Мусича ҳали-ҳозиргина ўзига бошпана сифатида топган уйга кириб, ағдарилиб ётган ҳавоза устига келиб қўнди. У ўзини жуда ёмон сезарди. Томирларидаги қон аста-секин совиб бораётгандек туюларди. Буни ҳис қилиш жудаям оғир эди.

Ярим соатдан сўнг у учишга ҳаракат қилиб кўрди, аммо учолмади. Қанотлари музлаб қолибди. Унинг умри аста-секин тугаб борарди. Ҳаёт вужудини, танасини тарк эта бошлади. Алҳол, чивикдек ингичка, қоқсуяк чангаллини қаттиқ сиқди. Ҳавозадан қулаб тушай деди.

Рўпарадаги одамлар яшаётган уйда чироқ ёнди, хира шуъласи бу ерга ҳам етиб келди. Шамол турди. Аччиқ шамол. Совуқ кучайди. Томда алланима бўғиқ увиллади. Соянинг бир қисми эшиксиз уй деворида шарпадай лопиллай бошлади.

Тўсатдан хира чироқнинг заиф шуъласини ўқдек кесиб ичкарига бир қуш отилиб кирди-да, ҳавозанинг энсиз тиргагига тошдек урилиб, ерга қулади. Қоқ оёқлари сўнгги бор қимирлаётгандек туюлди унга. Афтидан, қуш совуққа бардош беролмаганди. Кутилмаганда у совуқ урган бу қуш сайҳонликда ёнидан бепарво, беғам учиб ўтган ўша, навқирон, думсиз мусича эканини пайқади-ю, қўрқувдан қотиб қолди. Узини ҳам шу қисмат кутаётганини ва бунга кўп вақт қолмаганини ҳис қилиб, даҳшатга тушди. Унинг зинҳор-базинҳор ўлгиси келмасди. Нотаниш ерда бекордан-бекорга, аҳмоқона ўлим топиб, дунёдан ўтиш унинг учун бутун ўн етти йиллик умридан кўра даҳшатлироқ эди. Аҳмоқона ўлим...

Вақт ҳаддан зиёд имиллаб ўтарди.

Минг имилласин, бари бир ўтар эди.

Совуқ тобора кучаярди...

Бирдан атроф ёришиб, ҳамма нарса ҳаддан зиёд ярқираб кетгандек ва ўзидан хаёлий, кўкиш шуъла тараптаётгандек туюлди. Кўз олдига ҳадеб ўтган умри келаверди. У қаттиқ ўкинди. Ниманидир кеч, жуда кеч тушуниб етганига биринчи марта очиқдан-очиқ иқроп бўлди.

Аммо бу иқроп вақтни тўхтатмайди.

Шу топда, мана шу совуқ, қоронғи уйчада аста-секин ўлаётган заиф қушчанинг яшагиси келиб қолганди. Ҳеч қачон бунчалик яшагиси келмаганди! Қанийди, яна бир соат яшаса!

У шу чоққача ҳаётни ҳеч қачон севмаган эди... Ажабо, ҳаётга бефарқ, бепарво қараб, ундан буткул безиб, арзимас, пуч нарсалардан чўчиб, ҳайиқиб юрибди-я...

...Эртасига, чошгоҳга яқин, ярим вайрона уйга кириб қолган ўн тўрт ёшлардаги бола ғалати манзаранинг гувоҳи бўлди. Аввалига ҳайратланиб, кўзларига ишонмади. Унинг кўз олдида гавдаланган манзара чиндан ҳам ҳайратомуз эди: ағдарилиб ётган ҳавоза устида қотириб қўйилгандек бир чиройли мусича қимир этмай турар, ерда эса яна уч-тўртта мусичанинг тарашадек қотган ўлиги, остонада эса момиқ патлар сочилиб ётарди.

Ҳавозадаги мусича тирикдек, бола сал эҳтиётсизлик қилса учиб кетадигандек эди...

ЧАНОҚ

Қичкина эшикча очилган заҳоти ғира-шира, илиқ-қина уяга тонг ёғдуси ёйилди-да, йигирма-ўттиз чоғлик бесаранжом каптар туртилиб-суртилиб туйнук оғзига келдилар. Пастдан кимдир қичқирди, сўнг қулоқни қоматга келтириб хуштак чалди. Каптарлар бу товушдан чўчимадилар, балки сергакланиб ҳаммалари барабар туйнук оғзига тиқилишди. Дастлаб Чаноқ номли каптар бирдан кўркам қанотларини ёйиб муздек ҳаво денгизига шўнғиди; карахт қанотларининг чигилини ёзиш учун ҳовлиққан кўйи чарх уриб пастлай бошлаганида қолган каптарлар ҳам кетма-кет уядан отилиб чиқишди. Чаноқ атиги бир зумгина пайсалланган бўлса-да, ўқдек кўтарилиб, эрталабки қуёшнинг қизғиш заиф шуъласи жимирлаётган томлар, уч-учлари оҳиста, вазмин тебранаётган яшил дарахтлар тепасидан учиб кетди.

Чаноқ гавдасини қиялатиб ортига қайрилмасдан учарди. Каптарлар тўдаси жуда тез учаётган бўлсалар ҳам олислаб кетмай, уялари жойлашган ҳовли, кўча теграсида айланиб юришарди.

Каптарлар сўнги дафъа кенг доира ясаб, ўннга бурилиб секин-аста тип-тиниц, мовий юксакликка кўтарила бошладилар. Энди уларни бутун вужуди ялтироқ занг кукунига белангандек новвотранг гала бошлиғи — қари каптар бошлаб кетди. Чаноқ ўкиниб, пастга кўз ташлади. Пастда, ловуллаб турган оппоқ ҳовур

ичида ҳадеб қўлини силкитаётган қизил дўппили бола-ни, доим сўридан, тарнов бағирларидан ҳайдайдиган турқи совуқ аёлни, офтобда ястаниб ётган бароқ мушукни ғира-шира кўрди-да, каптарлар ортидан эргашди...

Чаноқ галанинг чап томонида учиб борарди. Ёнидаги ўйноқи Тождор қитмирлик қилиб унинг шамолдек эркин учишига халал берарди. Чаноқ қанотини норози услубда бир силтади-да, галага яқинда келиб қўшилганига қарамай, кўпчиликни ўзига оғдириб олган қора каптардан ўзиб, кўкраги камалакдек товланувчи Товус ёнига ўтиб олди...

У қўққисдан юқорига кўтарилди-да, ўқ теккан қушдек шувиллаб пастга туша бошлади. То терак учларига, япроқларига тегай дегунча пастлаб бориб, бирдан оппоқ қанотларини елпиғичдай ёйиб юборди-да, сўнгра бир нуқтада муаллақ турганча чарх уриб ўйнай кетди.

Чаноқ беш-олти марта шох ташлагач, ўзини шундай енгил ҳис қилдики... Аммо эркинликнинг беқиёс лаззати қанчалар тотли эканини бировга айтиб беролмасди...

Каптарлар яна ярим соатча учишгач, ортга қайтдилар. Энди уларнинг қанот қоқишларида боягидек ғайрат сезилмаса-да, ҳаммалари аллақандай мамнуният билан қайтиб келишар эди.

Қушлар галаси йўл-йўлакай бир томга дам олгани кўнди. Чаноқ хушламайгина Товуснинг рўпарасидан қийшайиб, ичини чиринди ва чанг босган тарнов четидан жой олди. Атроф жимжит; кафтдеккина ҳовлида дарахтларнинг узун соялари оҳиста тебранарди.

Чаноқ шарқираб оқаётган сув тафтини илғаб, сергак тортди. Сўнг ёнига суқилиб, ғашини келтираётган кўзлари қип-қизил Рояндан қутулмоқ учун сув ичиш баҳонасида ариқ лабига учиб тушди. Тумшугини дамбадам сувга теккизиб, юқорига кўтарганча, ютина-

ютина ташналигини қондира бошлади. Тепадан каптарларнинг «қубб-қубб» дегани эшитилди. У сузилиб қанотини керди-да, парт-парт этиб қоқди, гўё «керишди», ана шундан кейин юқорига учиб чиқди. Унинг ўрнини Роян эгаллаб олганди. Буни кўриб Чаноқ хиёл нарироққа қўнди-да, Товуснинг заррин «либос»нга, одоб сақлаб туришига, бошидаги кичкина яшил тожга ҳавас билан қаради. Унга яқин бориб суйкалди. Роян худди қизгангандек бўйни ва кафтидаги дағал патларини ҳурпайтириб Чаноқнинг теграсида айлана бошлади; Товус бирдан унга отилиб, кўкраги билан уриб юборди. Шунда ҳам Роян вазмин катта қанотларини осилтириб Чаноқни кўздан қочирмай, тўғри унинг устига бостириб келди. Товус яна унга отилди. Аммо Роян ҳеч нарсага қарамай, ғалати оҳангда «қийқиллади». Товус энди Чаноқнинг ёнига туриб олди, унга суйкалди-да, нари кетди. Чаноқ Роянга қарши чиқиб, ундан бир қарич берида тўхтади. Ҳозир уларнинг орасидаги адоват портлаши керак эди, гўё... Шу чоқ каптарлар гур-рр кўтарилиб қолди-ю, адоват парчалари ҳеч кимни жароҳатламади — улар ҳам пайсалламай тўда кетидан учишди...

Ҳаш-паш дегунча таниш, қадрдон ҳовлига етиб, навбатма-навбат уйчаларига кириб жойлашишди. Бу ер эрталабкига қараганда ёришиб, анча исиб қолган эди. Лекин Чаноқ ўзини диққинафас сизди.

Ҳар куни, айниқса, ҳаво исиб, ҳафталаб ёмғир ёғмайдиган кунлар бошлангандан буён одат тусига кирган, «сайр» унинг эс-ҳушини ўғирлаган, шусиз ҳеч нарса татимасди...

Туйқис эшикча очилиб, аввал кимнингдир боши кўринди, сўнгра таниш одамнинг қўли ичкарига суқилди, негадир Чаноқнинг иссиқ вужуди музлаб қолгандек бўлди. Зум ўтмай ўша қўл жон ҳалпида бурчакка қисилган Чаноқни ушлади. Чучмал ҳид ўрнашиб қолган таниш қўлда турган бўлса ҳам Чаноқнинг юраги қи-

нидан чиқиб кетай деди. Одамнинг кафтида туриш, диққинафас хонада яшашдан минг чандон оғир эканлигини у дафъатан пайқаб қолди. Аммо кеч... бармоқлар уни тобора қаттиқроқ сиқаётгани етмагандек, мутлақо бегона қўл тумшуғидан ушлаб тортди. Чаноқнинг кўзлари олайиб, қорачиғи ичига тушиб кетаёзди. Эгаси бармоқларини бир оз бўшатганди, Чаноқ қутулдим, деб ўйлади. Йўқ! Энди у нотаниш муздек бармоқлар исканжасига тушди. Бу нотаниш қўл уни кўкси аралаш ушламай, томоғидан ўтказиб тескари ушлади. Унинг қанотлари оғриди. Шу дақиқадан бошлаб бу чоғроқ ҳовли, ундаги ачимсиқ ҳид босган уйчалари, Роян, Товусларни кўришдан маҳрум бўлаётганини Чаноқ ҳали билмасди.

Кечга яқин ўзини илгариги бошпанасига қараганда кенг ва ёруғроқ, баҳаво, аммо мутлақо бегона уйчада кўрди. Тақдирга тан бериш осонми? Чаноқ дафъатан бу кўргиликка чидаёлмай қўш табақали эшикча панжарасига ўзини урди. Ноиложнинг манзили битта — кўникиш!.. У шалвираганича юмшоқ нарсага кўксини бериб ётди...

Тонг отди. Қуёш чиқди. Унинг нурлари ҳамиша Чаноққа сайрнинг чексиз завқини инъом этарди. Бу сафар эса номаълум қисматнинг биринчи кунини олиб келди.

Унинг ёнида аввал баҳайбат қора каптар пайдо бўлди. Кейин қанотлари учини қирқишди. Патлари орасидан ип ўтказиб боғлашди-да, яна уя ичкарисига улоқтиришди. Шу тариқа Чаноқнинг аччиқ турмуши бошланди.

Чаноқ энди кунларнинг ўтишини сезмас, қора каптардан ҳайиқар, фақат очиққанда, унинг ёнида бемалолроқ донларди. Янги ҳаётга кўниккан сари, қора каптарни ўзига яқин ола борди.

Ниҳоят бир куни, бу ерга келганининг тахминан учинчи ҳафтасида ярим кечаси Чаноқ ўзида бу нота-

ниш қора каптарга нисбатан кучли ва номаълум майл сездн. Йўқ, бу майл эмасди. Бу истак ёки... қон-қонда галаён қилаётган буюк табиат эди. Айни ҳисни қора каптар ҳам туйди шекилли, келиб Чаноққа суйканди. Чаноқ ундан қочишга ўзида куч тополмади, лекин талпинмади ҳам, истамайгина «қубб-қубб»лаб четланди холос...

Баҳор ҳам тугади. Олов нафасини пуркаб ёз келди. Афсонавий оқшомлар қанчайин чароғон, қанчайин хушманзара бўлмасин, Чаноқ учун тутқун кунларнинг давомидек туюлаверарди. Энди гоҳо-гоҳо уни ҳовлига қўйиб юборишарди. Шўрлик қанот ёзиб осмон сари кўтарила олмай, у ёқ-бу ёққа юриб вақтини ўтказарди. Қош қорайганда соатлаб бир умид оғушида ташқарига қараб, кўкрагини хас-хашакка бериб ётарди. Қоронғи кеча қўйнида дарахт шохларида қунушиб ўтирган мусичаларнинг эрки унинг учун эришиб бўлмас бахтдек туюларди. Унинг парвоз қилгиси, илгаридек, ҳатто ундан кўра кўпроқ қанот қоққиси келарди. Аллақандай бир куч тобора унинг бутун вужудини ташна ва бесабр ҳиссиётга чирмаб ташлаётган эди. Гоҳо-гоҳо Чаноқ жон-жаҳди билан қалин сим панжарага ўзини урарди. Ниҳоят кунлардан бир кун аслига қайтган қанотларидаги ипни олиб ташладилар...

Чаноқ тасодифий бахтга умид қиларди. О!.. Тасодифий бахт! У айёр дўст ёки моҳир душманни эсга солмайдами?! Зеро, Чаноқ буни мутлақо билмасди.

Энди у аввалгидек ўзига маҳлиё бўлмас, зотан, бугун энди арзигулик кўркидан асар ҳам қолмаган эди. У илгаригига қараганда жуссаси йириклашиб, гавда-сида вазминлик ортганини сезгач, учолмай қолиш хавфидан чўчийдиган бўлиб қолди.

Бир кунн у баданида қўзғолган оғриқдан жуда қаттиқ қўрқди. Эртасига оғриқ ўтиб кетганига қарамай, қўрқув-ваҳима вужудини тарк этмади. Уч кун шу аҳ-

вол давом этди. Охири жуда безовталана бошлади, безовталиқ авжига чиққанида бадани таранглашиб, энди гўшлари эмас, суяқларида қаттиқ оғриқ қўзғалди, кейин оғриқ кутилмаганда бирдан пасайди. Насл қолдиришнинг абадий қонуниятига бўйсунганча, хас-хашак ўстида пайдо бўлган оппоққина тухумни бағрига олиб, узоқ ётди. Ана шу дақиқадан бошлаб унинг учун зеркиш ҳам, учиш ҳам ўз мазмунини йўқотди. У энди уззукун тухумни авайлаб, босиб ётарди. Гўё дунёда ўзи учун ҳеч нарса бунчалиқ муҳим бўла олмайдигандек тухумни еру кўкка ишонмасди.

Бегона одамлар аҳён-аҳён эшикчани очиб тухумга қизиқиб боқишар, бу хатти-ҳаракатлари Чаноққа қандай таъсир қилаётгани ва унинг васвасанамо товуш чиқаришлари билан ишлари бўлмасди.

Ниҳоят бир куни, тухумдаги ўзгаришни пайқади: тухумнинг мўътадил ҳарорати пасайиб, туси ўзгарди — оч кулранг касб этди. Субҳидам чоғи тухумча дарз кетди. Чаноқ чиройли тумшуғининг учи билан бирикки урган эди, ёрилди. Сап-сарик, момикқина жишининг ғимирлаётганини кўриб Чаноқнинг томирларидаги қон жунбишга келди. Унда илкис оналикнинг беқиёс, гўзал саховати аста-секин уйғонди...

Биринчи тунни Чаноқ осудалиқ билан ўтказди-ю, эртасига ашаддий душмани — мушук уйчанинг панжарали эшигидан ҳадеб панжасини чўзиб, тимирскиланаётганини сезиб қолиб, даҳшатга тушди. Ўткир тирноқлари, ойдинда аниқ кўринаётган чангал шундоқ тумшуғи остидаги хас-чўпни титар, тимдаларди. Индинига шу ҳол яна такрорланди, тўртинчи куни ҳам. Охири бир кун эшикча оҳиста тарақлаб очилди-да, кўзларидан кўкиш аланга порлаган мушук ичкарига сирғалиб кирди. Чаноқнинг заифгина каптарлиги қайга кетди?! У қанотларини ёйиб, ўзини фидо қилишга беҳуда чоғланди. Бироқ орадан кўз очиб-юмгунча вақт ўтгач, азбаройн қандай бўлмасин, ўзи соғ қоли-

ши кераклигини сездиди-да, мушукка урилиб-сурилиб ташқарига отилди. Қоронғи уйчада унинг тўкилган патлари, мушук ва жўжаси қолди. Аммо бу патлар ўрнига янгиси ўсиб чиқади, вақти келиб яна тухумлар қўяди, бола очиради. Энг ажойиби унинг қутулгани ва озодликка чиқа олгани эди!

Чаноқ дафъатан қафасдан озод бўлганини бутун вужуди билан ҳис қилди-да, тун қўйнида том ошиб кетди, то бадани қизиб, нима воқеа рўй берганини англаб етмагунча тўхтамади. Охири, бир дарахтга келиб қўнди-да, тин олди. Димоғига турли ҳидлар келиб урилди. Лекин бу ҳидлар нотаниш эди. Нима қиларини билмай оҳиста кўтарилди-да, ҳаволаб кетди. Қопқора дарахтлар, уйлар устидан учиб бораркан, қаёққа кетаётганини билмасди. Мушук уйчага кирмаганда ҳам, ўлим хавфи солиб ҳамла қилмаганда ҳам, бу ердан кетиш, қай йўсин бўлмасин, тезроқ кетиш истаги то шу кунгача унинг юрагини бир нафас ҳам тарк этмаганди.

Чаноқ бирдан ўзининг қаёққа кетаётганини англади. Эркинликдек буюк куч унинг қанотларини силкитмоқда, уни ўз измида илгари олиб кетмоқда эди.

Ойнинг кумуш ёғдуси ҳаприқмай, осойишта қанот қоқиб кетаётган қушни бамисоли ёритарди.

...Эртасига азонда таниш, кичкина, эшикча очилиб, ғира-шира, илиққина — пичан ва тупроқ ҳиди анқиб турган уйчага тонг нури ёпирилиб туйнук олдида турган бир гала каптарлар қатори хас-хашак ёпишган тўшини кўтариб, ҳар сония учишга шай экани сезилаётган каптарни ҳам бошдан-оёқ ёритди.

Бу — Чаноқ эди...

НУР

...Юқоридан ҳароратли ҳаво оқими, япроқлар оралаб шиша синиқларидек ҳовуч-ҳовуч шуъла тўкила бошлади. Теварак-атроф сирли товушларга тўлиб кетди. Унинг нозик ва заиф баданига қуёш нурлари таъсир этиб, юрагида қўзғалган ҳадик кўп ўтмай ваҳмага айланиб товушлар эшитилмай қолди; япроқлар ҳам, жимирлаган ёғду ҳам бир зумда ғойиб бўлди.

У ҳеч нарсага тушунмади, ёнидаги бепарво полапонларга қайта-қайта қаради. Аммо полапонлар унинг ваҳимаси, ташвишланаётганини пайқамасдилар.

У ўкингандек «вийч» деб овоз чиқарди-да, яна жимир-жимир шуъла оқиб тушаётган сон-саноксиз япроқлар томонга қаради. Ниҳоят, у нотаниш сирли ўзгаришларга кўникди ва қизиқ, кўниккани ҳамано, бу ҳиссиёт вужудидаги ваҳима, ҳадикни аритди; оқибат қуёш нури вужудига хуш ёқа бошлади.

Бугун улар илк бор парвоз қилгани чиқишган эди. Ҳали ораларида биронталари кузатувчисиз, якка-ёлғиз учишга журъат қилолмасди. Улар она қалдирғочни интиқ кутишмоқда эди.

Бу эса ораларида энг кенжаси эди...

Кўм-кўк ҳовур оғушидаги ям-яшил дарахтлар, уфққа доғур ястаниб ётган олам офтоб алангасида жилваланар ва аллақандай сирли бағрида яширган олам қучоғида у эркин нафас олар эди.

...у кўклам гуркираган ажиб паллада дунёга келди. Маълум вақтга қадар тупроқ ва офтоб нурунинг ажабтовур ҳиди анқиган уячада, уч-тўрт қалдирғоч болалари билан бирга яшай бошлади. Гарчи, уларни кўрмаса, овозларини аниқ илғамаса ҳам, вужуди ўз вужудига ўхшаш нимжон, сусткаш иссиқ баданга тегиб кетганида кўнгли алланечук орзиқар ва шу тахлит ғайриихтиёрий равишда беозор, қадрдон ҳамжинслари орасида яшаётганини ҳис қилар эди.

Она қалдирғоч ўзга оламдан турли-туман, бири иккинчисига ўхшаш хабар келтира бошлаган кезлар у беш кунлик қалдирғоч эди, худди шу дамлардан бошлаб, унинг юрагида қандайдир ёввойи, нотаниш туйғулар — бесабр истак ва ниманингдир хумори жўшар, оқибат, вужуди бамисли гулханга ташланган мис чақадек қизиб кетарди. Бу, дилтанглик эди, бундан қутулишнинг ёлғиз, биттаю битта чораси — учиб эди.

Ўзга каттаю кичик қалдирғочлар эса қандайдир ғайриоддий қониқиш билан кун кечиришар, бу эса, табиийки, унинг ғашига тегар эди.

Худди мана шунинг учун дастлабки кунларданоқ уларга қўшилолмади. Чунки, уларга роҳатихон туюлган нарсалар уни асло қониқтирмас, у табиатдан бутунлай бошқа нарса кутар, бошқа нарсалар ҳақида қайғурар, гўё аллақандай сирли мавжудот эртамикечми шубҳасиз ўзидан огоҳ этиб келадигандек чуқур ишонч билан кутиб юарди. Шунинг учун оғзи тор, ичи кенг уяда бегона қуш сингари бетоқат яшар эди. Баъзан эса фақат битта армон — онаси топиб келтираётган емишни ўз кўзи билан кўриб, уни ўзи топиб ейиш истаги хуруж қиларди. Бир сўз билан айтганда, у кун сайин эмас, соат сайин ташқи — озод дунёга талпинарди.

Она қалдирғоч эса ҳаммасини сезиб, буюк табиат жамики қушлар қатори ўз болаларига ҳам улашган

инъом-эхсондан беҳад қувонар ҳамда уларни учирма қилиш лаҳзаларини орзиқиб кутар эди.

Турилганининг еттинчи куни, қанотларида кучли оғриқ қўзғолди. Бу дард кечаси кучайиб, тонгга яқин оғриқ қўйиб юборди. Шу туни кичкина уячадаги ҳамма қалдирғоч болалари қийналиб чиқдилар. Эрталаб улар худди ҳолдан тойгандек ўзларини жуда ёмон — карахт ва бемажол сезишарди. Кейин бирдан ҳар бирининг вужудига ором, ҳаловат таралди-да, уйқу элитди. Пешинга яқин улар ногаҳоний шовқиндан уйғониб, негадир безовталанган кўйи «вижирлай» бошлашди. Улар жуда очиққан эди. Шу куни улар одатдагидан кўпроқ овқат ейишди. Кечга томон қанотларида мутлақо янги, навқирон куч пайдо бўла борди ва улар инларини бошга кўтаргудек чийиллаб, шовқин солишди.

Эртасига эса бошқалар хийла ҳовурдан тушганига қарамай, унинг бетоқатланиши янаям кучайди. У ҳамон қийналарди: дамо-дам ўша қанотларидаги дард аралаш навқирон қувват кучланиб келаётган вужудига чанг солар, азоб берар, бадани ўтдек қизиб кетар, оғриқ тўхтаб, вужуди совий бошлагач, ўзини ҳорғин ва беҳол сезиб, жимгина ётарди.

Она қалдирғоч ўзича инжиқлик, деб тушундими, бунга ортиқ куйинмади.

Шу кун оқшом худо уни бир асради: у ҳаприқиб, типирчилай-типирчилай уя оғзида турганида, бирдан ёнбошига оғиб кетди-ю, айвон шифтидаги уяларининг чеккасида осилиб қолди. Шу чоқ уячанинг рўпарасидаги пастак томни тикирлатиб малла, қулоғи катта мушук чопиб ўтди-да, торгина туйнукка кириб кўздан йўқолди. Кўз очиб-юмгунча тарнов ёнида пайдо бўлди. Хавфни бирдан сезган қалдирғоч болалари баравар чириллаб юборишди, бироқ уларнинг бирон-бири ёрдам беришга ожиз эди. Шу пайт қаердандир етиб келган она қалдирғоч ўқдек отилиб боласини кўкраги билан туртиб юборди, қалдирғоч ин оғзидан ичкарига

қулади ва муқаррар фалокатдан шу тариқа қутулиб қолди.

Кунларнинг бирида у бейхтиёр ташқарига чиқиш пайти етганини, энди бир дақиқа бўлсин чидаб турол маслигини сезди ва бошқаларни кузата бошлади. Бироқ, улар ҳамон беғам-беташвиш ниманидир кутишмоқда эди. У аввал ажабланди. Кейин, улардан ҳафсаласи пир бўлиб онасига умид боғлади.

Она қалдирғоч эса яна уч кун пайсалга солди...

Тўртинчи кун и ёмғир ёғиб, салқин тушди, сўнгра кучли шамол қўзғалиб кечаси анчагача ғалати, қўрқинчли товушлар эшитилиб турди: кейин кунлар яна исиб кетди.

Ниҳоят, бугун онаси уларни очиқ ҳавога олиб чиқди. Уяларидан бир ҳовли наридаги дарахтда қолдириб, ўзи қаёққадир кетди.

У осмон бўйлаб ўтаётган қуёшнинг ўткир, иссиқ нурига кўникиб, қанотларида ҳузурбахш енгиллик уйғонганини ҳис қилди. У гўё туғиланидан бери осмонни яхши кўрадигандек эди.

Осмон жуда узоқ, сирли эди!

Дафъатан у ўзини пардек енгил сеза бошлади. Айри думини аста кўтариб, олдинга энгашди, кейин митти кўзлари сузилиб, ёнидагиларга мамнун қараб қўйди. Улар ҳамон мудроқ бир карахтлик оғушида гимирлашарди. Бу нарса унинг парвойига ҳам келмади, қайтанга бетартиб, аммо шўхчан вижирлади-да, жажжи еллиғичдай қанотларини силкиб ўйнай бошлади. Аҳён-аҳён, у бир қарич юқорига кўтарилар, аммо шу заҳоти пўп этиб фанерга тушар, азбаройи учгиси келганидан қайта-қайта шу қилиғини такрорларди.

У ўз қувончига шерик излагандек ёнидагиларга яна қаради. Худди шу пайт нурли ҳалқалар силкинаётган тарафдан таниш овоз эшитилиб, у жим бўлди.

Она қалдирғоч тўғри унинг ёнига келиб тушди. У онасининг гунгурт қора кўксидан беозоргина чўқи-

лаб, эркаланди. Узининг бояги истаги, томирларидаги қувват ва ҳарорат, осмоннинг беқиёс жозибаси она қалдирғоч келиши биланоқ тумандек тарқалиб кетди.

Унинг томирларида она қалдирғочнинг тоза, иссиқ қони оқар эди. У буни ҳам билмасди.

* * *

Кўп ўтмай она қалдирғоч ўз болаларига парвоз сирларини ўргата бошлади. У тўртала полапонига навбат билан учиб кўрсатар, улар эса уяларининг оғзида туриб тинмай қанот силкишар, бири олиб, бири қўйиб важирлар эди.

У кенг ҳовли бўйлаб нотекис учаётган қалдирғочлар ортидан аранг эргашар, улар хотиржам учгани ҳолда, у ўзини беҳузур сезар, худди тубсиз жарга қулаб тушадигандек, нажот сўраган каби чийиллар эди. У шунчалик алпанг-талпанг қанот қоққанидан ер бағирлаб уча туриб, бирдан, кутилмаганда юқорилаб кетишни эплолмасди.

Эртаси кун чашшоқдан сўнг она қалдирғоч болаларини шаҳар ташқарисига — кимсасиз ва жимжит адирга олиб борди. Улар бетўхтов узоққа учиш ҳамда милт-милт баландликка кўтарилиш машқларини бажаришлари керак эди.

Улар адирга етиб келганларида, ҳавода юзларча қалдирғочлар гужғон ўйнаб учар, атроф шўх вижир-вижир товушга тўлиб кетган эди...

У онаси ҳамда уч-тўрт чоғли бемажол, қари қалдирғочлар ортидан эргашиб учган галага қўшилиб олди. Манзил узоқ эди. Улар йўлда дам секинлаб, дам турли усулларни ижро этиб боришарди. Бу қалдирғоч болалари учун синов эди. У кўпини эплаёлмасди, оқибат, галадан орқада қолаётган эди. Аммо шунга қарамай, бирдан севиб қолган мана шундай машқларни

зўр, тажрибали қушларга хос мукамал ва маҳорат билан ижро этмоқда эди. Мана у ёнбоши билан оппоқ кўксини офтобда тоблаб уча бошлади-да, сўнг юқорига кўтарилди. Кейин анча илгарилаб кетган галани кузатиб булутлар остида қанот қоқди ва бирдан тошдек пастга шўнғиди, зум ўтмай ўз галасининг энг олдинги сафига етиб борди. Бошқалар, керакли усулларни аниқ бажаришдан чалғимай бир маромда учиб борарди.

Қизиқ, унга биронта назоратчи қалдирғоч эътибор қилмасди. Манзилнинг ярмига етмаёқ галадаги қушларнинг учдан икки қисми чарчаб орқада қолиб кетди.

Йўлнинг оғир, машаққатли, сўнгги қисми бошланди. Алоҳа саф сийраклашиб атиги ўнтача қалдирғоч қолди. Уларнинг тезлиги сусайди. У энди ўнг қанотда, тўққизта қалдирғочдан тепароқда учиб бораркан, оламнинг чинданам поёнсиз эканини сезар, айни чоқда, мана шу ҳудудсиз олам қучоғида ўзини ёлғиз ҳис қилмоқда эди. Дам сайин бу ёлғизлик туйғуси кучаярди. Негаки, у ўзи талпинган уйлар, турли-туман ўзга жинсу шамойилдаги қушларни, дарахтларни кўрди, уларнинг тепасидан учиб ўтди, муздек ҳузурбахш шамолни, айниқса, осмонни ҳис қилди.

Уша куни уяларига ҳориб-чарчаб қайтишди. Унинг олам билан биринчи учрашувдан кўнгли тўлмади.

Шундан сўнг улар мустақил уча олиш даврига қадар деярли ҳар куни ўша адирга қатнашди. Натижада бу мўъжазгина қалдирғоч боласи учишдан зерикди, зериккани ҳамона худди улуг, муҳим парвоздан каттароқ алланарса ўзларининг атрофида — ёнгиналарида яшаётгандек, нафас олаётгандек туюла бошлади. Унинг қанот қоқишида кун сайин аввалги — дастлабки завқ, эҳтирос сўниб-сусайиб борарди. Илк парвозлар чоғида она қалдирғоч ўргатган содда қоидалар имкониятларини ҳисоблаб олишга, ҳаракатидаги мунтазам ен-

гиллик ҳамда уйғунликни ўзи мароқ билан ҳис қилишга халал бераётган бўлса, бугун энди ғашига тега бошлади.

Кунларнинг бирида, қалдирғочлар сувга тўш уриб учишни машқ қилаётган маҳал у атроф ҳаддан зиёд ёришиб кетганини сезиб қолди. Аввал онасига, сўнг бошқа қалдирғочларга қаради. Барча қалдирғочлар беғам ўйноқлаб учиб юришарди. У вижирлаб дарахт учлари қадар кўтарилди. Дарахт шохлари эгилувчан, ҳидли эди. Пастда тасмадек ялтираб энсиз анҳор оқарди. У кескин чийиллаб пастга шўнғиди, анҳор сатҳига тўшини кескин уриб ўтди, вужуди андак роҳатланди. Атроф эса ҳамон ўзидан нур чиқараётгандек ёришиб борарди. Энди у анҳор узра уча бошлади.

У кутилмаганда юқорига отилди, гўё ўзини чорлаётган бир неча кундан бери излаб, тополмай қийналган, усиз ҳаёти маънисиз товушни, оҳангни ёки вужудни илғагандек баландлаб кетаверди. Анҳор, онаси, бошқа қалдирғочлар кўринмай қолди.

Охири, бирор жонзотни учратмай, кўнгли ўксиб қайтиб келди. У жуда бахтсиз эди.

Она қалдирғоч эса боласида ғалати ўзгариш рўй бераётганини сезиб қолди-да, унинг тажрибасиз, содда, таъсирчанлигидан хавотирга тушди.

Эртаси эрталаб у эринчоқ бир кайфиятда учиб юрар, офтобнинг ажабтовур нури ҳовли сатҳига олачалпоқ шуълалар сочиб юборган, ҳаво илиқ, ёқимли эди. Тўсатдан ўша, кечаги даъват ғимирлаётган жон каби яна унинг кўксига хуруж қилди. Энди ўзини бир нима тинимсиз чорлаётганини аниқ сезди. У ҳовли бўйлаб гир айлана бошлади. Яна... оппоқ уй, девор, гуллар, дарахтлар... Қалдирғоч боласи ўзи билмаган ҳолда шинамгина айвон ёнига бориб қолди. Айвонда одамлар аста гурунглашиб ўтиришарди. Улар ҳатто қалдирғочни пайқашмади. Аммо... О, қандай яхши!.. Унинг истаги, хоҳиши, хумори қонаётгандек туюлди. У одамлар

ёнига ошиқди. Айвонга кирди, шифт бўйлаб айлана бошлади.

— Қалдирғоч, қалдирғоч,— деди бир бола ва ўрнидан туриб кетди.

— Ўтир, болам,— деди кичкина самоварга яқин ўтирган кампир,— ўтир, қалдирғоч беозор қуш. Чўчитиб юборма, тагин?

Бола ўтирди. У жуда шод, кўзлари қувонч туйғусидан чарақларди.

Қалдирғоч боласи ҳам шу дамда жуда бахтли эди. У ўз ҳаётининг бор мазмунини бирдан ҳис қилган одамдек суюнарди.

Яна беш минутча айвонда учгач, у уялари томон кетди.

Унинг табиатида — балки қонида — ҳар қандай жонли ва жонсиз мавжудотга чуқур хайрихоҳлик, меҳр, қушларга хос содда садоқатни беминнат бахш этиш истаги жўш урарди. У оддий гиёҳларни, дарахтларни, осмонни, кейин сувни бари-барини яхши кўрарди. Аммо шу чоққача мана шу улуғ табиатини намоиш этувчи алланима етишмаётганини ҳис қиларди, бу алланима бепоён, улуғ ва ўта муҳимдек туюлар эди. Уша алланима — одам эканини ва худди мана шу зот бир неча вақтдан буён ўзини чорлаётганини бугун англаб етди.

Шу кундан эътиборан унинг ҳаётида инсон билан мулоқот, инсон теварагида учиш каби янги саҳифа очилди ва бунинг учун беҳад қувонди. Ҳаётини эзгулик ва олий туйғуга тўйинган кунлар ташкил этиши унинг бирдан-бир мақсади эди, у эришди. Бунинг эвазига инсондан миннатдор бўлиб, тобора унга яқинлашишга аҳд қилди.

Кунлар ўтган сари қалдирғоч улғайиб борарди. Охири унинг одамга бўлган меҳри жиддий, фидойи, чуқур муҳаббатга айланди

Қизиқ, унинг жамики мусаффо туйғуларига инсон

ҳам худди шундай туйғу билан жавоб қайтарарди: ҳеч ким, ҳеч қачон уни тутиш учун тузоқ қўймас, кўча-кўйда шўхроқ болалар ҳам тош отишмас, биров ҳайдамас, ҳуштак чалиб чўчитмас эди — у жуда бахтли эди; ҳатто ташқи қиёфаси ҳам шуни таъкидларди: покиза, оппоқ кўкси, тўлишган бўйни, нафис қанотида ўзгача бир шукуҳ сезиларди. Энди у оқ булутлар, ҳарир ипак қанотини ёйиб имиллаб учган ниначилар, қирғоққа оҳиста шалоплаб урилган сувларни ажратиб ўтирмас, ҳаммасини барабар севарди.

* * *

Вақт жуда тез ўтиб борарди. У бунни сезмасди. Фасллар алмашинаётганидан беҳабар эди-ю, аммо ҳароратнинг кўтарилиб, пасайишини, қуёшга боғлиқ ўзгаришларни пайқар эди. Бу орада куз яқинлашди. Энди саҳарлар анча салқин бўлиб қолди. Энди қуёш ҳорғин кўринар, тез-тез булутлар ортига яшириниб «дам олар» эди. Қуёшнинг бу «қилиғи» унга ёқмасди, ҳавонинг иссиқроқ қатламига кўтарилиб учиб чиқар, ердан — одамлардан узоқроқ юрганига қуёш айбдор деб ҳисоблар, ич-ичидан ундан норози бўлиб қўярди.

Қалдирғочлар орасида қандайдир тараддуд бошланган кун у кўчадаги симда қўниб турарди. У қалдирғочларнинг нима сабабли бирдан отланиб қолганларини ҳеч тушунолмади. Ўзига қолса, унинг сира кетгиси йўқ эди.

Аммо қалдирғочлар бафуржа тайёргарлик кўришар, унинг нима гаплигини билолмай саросимага тушаётганига парво қилишмасди. Улар учун кўчиш, олис, иссиқ ўлкаларга учиб кетиш қанчалик зарурият бўлса, унинг учун шунчалик беҳуда ишга ўхшарди...

Рўпарадаги дарахтлар остида одамлар гимирлаб юришарди. Уларнинг гўнғир-гўнғир овозлари аниқтаниқ эшитилар, ҳаво мўътадил, ёқимли эди.

Дафъатан қаттиқ қарсиллаган товуш эшитилди-ю,

симда қатор тизилган қалдирғочлар дув этиб тўзғиди. Бир дақиқа жимлик чўкди, сўнгра қандайдир шовул-лаш, дарахт шохларининг қарсиллаб сингани эшитилди-да, баҳайбат, ям-яшил дарахт гурс этиб ерга қулади.

Барча қалдирғочлар дуч келган ёққа тарқаб кетди. У эса нима қиларини, қай томонга қоңарини билмасди, айни чоқда, нима воқеа юз берганини билгиси келарди. Она қалдирғоч қайтиб келди. Боласининг атрофида вижирлаб айланди-да, уни шамол эсаётган томонга эргаштириб учди. Бироқ, у сал нарига боргач, онаси ортидан бормаи орқага қайтди. У жуда безовта эди. Бу фалокат сабабини жуда-жуда билгиси келаётганидан, онасининг ўзи томонга учиб келаётганини кўриб, дарахтзорга ошиқди.

Беш-олти чоғли одамлар йиқитилган дарахт ёнидан кетмай алланарсалар ҳақида тортишар, икки нафари болта кўтариб майда шохларни бутар ва шохшабба уюмига улоқтирар эди. Оғир, жимгина ётган дарахт эса танасига тушаётган болта зарбидан ҳар он зириллаб-зириллаб кетарди. У ҳозиргина шамолларга юз тутиб шивирлаган дарахтнинг юзтубан ерда ётишини ҳам тушуниб етолмади. То онаси ёнига етиб келгунча, дарахт узра вижирлаб айланаверди.

Охири одамлар баҳамжиҳат дарахтни буталаб, арралашга киришганларида у инларига қайтди.

* * *

Шу воқеадан сўнг, қалдирғоч боласи кўпинча ёлғиз, бошқалардан чекка-чеккароқда учиб юрадиган бўлди. Ундаги бу кайфият онасини ташвишга солди.

Саҳарлари бир ўзи ариқ ёқалаб оҳиста қанот қоқиб, узоқ сайр қилар, аммо кўнгли тўлмас, кўнгли тўлмагани учун дарҳол изига қайтиб, ҳозир учиб ўтган сув бўйидаги дарахтлар оралаб қайтиб келаркан, маъюс-маъюс «вижирлаганча» узуқ-юлуқ қўшиқ тўқирди. Эн-

ди у одамзодни онда-сонда учратар, аввалги меҳри қолмаган ва уларни аввалгидек соғинмас эди.

Унинг юрагида нотаниш ва номаълум ўсимликлар, ҳашаротлар, жонзотларга нисбатан ачиниш, ҳамдардлик пайдо бўла бошлаганди. Шу чоққача ўзини маҳлиё этган нарсаларнинг кўпи уни қизиқтирмай қўйди. Ҳатто айримларидан мутлақо кўнгли совида. Энди у ўзини сокин тутар, илгариги тутадиган завқ-шавқидан асар ҳам қолмади.

Ниҳоят, қалдирғочларнинг сафар куни етди. Улар кечаси йўлга чиқишлари керак эди. Уша куни у ҳеч насага алаҳсимай ҳовли узра айланиб юрди, иложи бори-ча ҳар бир хонага, айвонга кириб чиқди. Жимжит ҳовлида ер бағирлаб учди, чарчагунча кимсасиз уйлар деразаси ёнида куйлади, кейин ҳориб инига қайтди.

Ҳали вақт эрта эди, аммо унинг учгиси келмасди, кўнгли хилватни қўмсарди. У қушларнинг қисмати дунёда энг аҳмоқона кечмиш эканини тушуниб қолгандек, инда унсиз ғам чекиб ётарди.

Ҳовлида одам овози эшитилди.

У пастга — болалар томонга хотиржам қаради. Шу чоқ томда таниш ёввойи мушук чопиб ўтди. Унинг юмшоқ оёқлари остидаги тунука ёқимли тарзда дукурлади. Унга бу товуш ёқар эди. У негадир шу махлуқнинг ўзини ҳам яхши кўриб қолганди. Зум ўтмай том яна жимиб қолди. Ҳовлидаги овозлар ҳам тинди. Бирдан нимадир кетма-кет пақиллади. Овоз замирида қандайдир мудҳиш сир ҳамда қудратли куч бордек эди. Тепадан бояги ёқимтой махлуқнинг овозига ўхшаш чинқириқ эшитилди, кетидан алланима ерга гул этиб тушди. Қалдирғоч боласи отилиб ҳовлига чиқди. Ҳовлида яна одам овози эшитилди, бояги одамлар чалқанча ётган, қорнидаги малла юнгига қон теккан мушук тепасида шодон қичқиришарди. Қалдирғоч боласи чирқиллаб уларнинг боши узра чарх урди ва бир шўнғиб шундоққина жонсиз мушук ёнидан учиб ўтди-да,

кескин юқорига отилди ва дуч келган томонга учиб кетди.

Ҳаво салқин, ҳузурбахш, аллақандай момик эди. Орадан кўп вақт ўтди. У ҳамон тинмас, чарчамай кўтарилиб борарди. Охири қанотлари ўзига бўйсунмай қўйди. Фақат теран жимликда ҳам садолар мавжудлигини, бу садолар нечоғлик ғамгин эканини ҳис қилди. Яна у қалдирғочлар вижирини ҳам эшитди, онасининг овозини таниди, унга, уларга талпинди-ю, ўқ еган қушдек пастга шўнғиди... У яна анча нарса ни сезган, айтиб бериши ҳам мумкин эди-ю, аммо шу лаҳзаларда жудо бўлган хазинаси олдида буларнинг бари арзимаган нарсалар эди.

Кечга яқин шу атрофдаги қалдирғочлар уч гуруҳга бўлиниб йўлга тушишди. Ҳар гуруҳда тўрт гала бор эди. Бу галалар кўчишнинг темир интизомига риоя қилиб олдинма-кетин кўтарилишди. Ораларидаги фарқ ярим соат эди.

У иккинчи гуруҳнинг учинчи галасида олдинроқда енгил, хотиржам учиб борар эди. Энди у негадир ҳамма нарса ҳақида сокин ва ҳаяжонсиз ўйлаётганга ўхшарди, зотан, шу темир интизом қалдирғочлар ҳаёт-мамотига жуда зарур омил эканини совуққонлик билан қабул қилмоқда эди. Қалдирғочлар шошилмасди. Ҳаммалари хотиржам, ортиқча куч сарфламай, сокин, бир маромда қанот қоқардилар. Бу хотиржамлик соғлом, гўзал эди. Бизнинг қалдирғочнинг парвозида эса худди шу нарса кўзга чалинмас, зотан, у қисман бўлса-да безовта, нотинч эди. Унинг сокинлигида эса асабий дилтанглик мавжуд эдиким, тобора қуюқлашаётган қоронғиликда бошқа қалдирғочлар бунни сезишмасди.

Кўп ўтмай, дарға қалдирғочлар тезликни оширишди.

Юлдузли қора осмон остида ҳеч қачон бир ерда тургун яшамаслик қисматиға маҳкум қушлар ўз кеч-

мишларига жимгина итоат қилиб учиб кетишарди. Қалдирғочлар яна ҳам баландга кўтарилишди. Бу юксакликда шундай сукунат ҳукм сурардики, буни ёлғиз олис-олисларга учиб кетаётган қушларгина ҳис қилиши мумкин. Ҳар қалай, улар томирларига қадар озод эди!..

Субҳи содиқ маҳали сайёҳ қалдирғочлар карвони бепоён денгиз устидан учиб ўта бошлади. Пастда қопқора бепоён денгиз бир маромда гувиллар эди.

У энди ўз галасининг олдинги сафида, онасига яқин ерда учиб бормоқда эди. Осмоннинг денгизга қўшилиб кетганини кўриб у қувонди. Гарчи бу қалдирғоч ҳаётига алоқадор кашфиёт бўлмаса ҳам, жуда муҳим, гўзал ҳодисадек бирин-сирин ҳамма қалдирғочлар мамнун қабул қилишди. У кутилмаганда ана шунини сезиб қолди. Бор қалдирғочлар ўзини мафтун этган нарсага эътибор беришганини, илгарини фамига ҳам, шодлигига ҳам шерик бўла олишлари мумкинлигини англаб, у шодон узоқ вижирлади. Қайта-қайта нафис, маҳзун қўшигини такрорлади. Бу қўшиқ гўё бир видо сингарин юракларини ларзага солиши мумкин эди. Қалдирғоч ҳеч қачон қайтиб келмайдигандек ва шунга ўзи ўқинаётгандек, узоқ, тўлиб куйларди. Ҳолбуки, олис-олисларда ҳам уларни — бу сайёҳ қалдирғочларини одамлар кутишаётганини у билмасди.

Қоронғи кеча қаърида бу товуш ерга, одамларга ҳам етиб келди. Улар бирдан жонланиб зўр ҳайрат билан осмонга қадалишди. Осмонда эса табиат улуғ қилган қалдирғочлар учиб кетишарди.

Дарвоқе, қалдирғочлар жуда баландда эдилар.

Узоқда, фақат қалдирғочлар гуруҳи кўриши мумкин бўлган юксакликда — осмон билан денгиз туташиб кетган уфқда сутдек нур пайдо бўлди ва зум ўтмай қушлар учиб бораётган уфқни буткул ёритди, сўнгра шошилмай осмоннинг бутун Шарқ қисмига ёйила бошлади...

ИБРОҲИМ

— Мўша, ҳов ановини чақир бўлмаса!

— Қайсини айтяпсан?

— Ҳов, қизил дўппили болани. Ана, қаёққа қараяпсан, галварс? Ҳов ана, деяпман.

Қари толга суянганча узун оёқларини кериб ўтирган Аъзам зардаси қайнаб нариги соҳилни кўрсатди. «Мўша»нинг пешонаси тиришди, бироқ Аъзам кўрсатган тарафга секингина қараб қўйди-да, индамай тураверди.

— Гапим ёқмадими? Бор, бўлмаса ўзинг олиб кел,— деди Аъзам ва бир нимани унга қараб отди. Бу бир сўмлик сўлковой экан. Танга қуёш нурида ялт этди-ю, қизғиш малла сочлари пешонасига ёпишиб қолган боланинг доғ-дуғ қорнига тегиб ерга тушди. У тангани босди.

— Қўйсанг-чи, Аъзам,— деди минғирлаб,— эплаб келолмайди у. Борсаям, қайтиб келишига кўзим етмайди.— У гапи ўзига нашъа қилиб ишшайди.— Ундан кўра юр, еттинчидан оқиб келамиз. Жамиллар ҳам келиб қолишади.

— Аввал қуртга юбор, кейин еттинчига борасан,— дея тўнғиллади Аъзам ва ётган ерида ихраб-сиҳраб кўйлагини ечди, майкасини суғуриб олди-да, думалоқ-

лаб ирғитган эди, майка сувга эгилиб ўсган тол буюғига илинди.— Қулоқми бу ё... Ана, тайёр велосипед, бир этиб бориб келди.

— Минолмайди велосипедни, Аъзам,— деди хуноб бўлиб Адҳам,— шу велосипед минадими? Велосипед буни минар. Яхшиси... Қоқошни юбориш керак. У ҳам шу атрофда юрган эди, ҳар қалай, эпчилроқ. Чақирайми?

— Э, қўйсанг-чи, уни,— деди Аъзам.

Унинг муздек сув бўйида Аъзам сингари ағанаб ётгиси ёки шаршарага яқин еттинчи кўприкка бориб, ўша ердан оқиб келгиси келарди. «Буйруқ беришини кўринг буни, мол!» дея кўнглидан кечди ва Аъзамнинг беўхшов, жундор оёқларига кўзи тушиб чирт этиб туфлади. «Улгудек кучи бор. Товонини қара, чарм бўлиб кетган». У ўзини минг оҳангга солиб тангани олди-да, қўлида отиб ўйнади. Сўнг дарахт соясидан юриб бориб, кўприкка яқинлашди. Кўприкка чиқиб, оҳиста чайқалиб оқаётган анҳорга разм солди. Сувнинг муздек эпкинини баданида туйиб, сесканди.

— Ҳов, Иброҳим, ҳов, Иброҳим, юр, сени Аъзам чақиряпти,— деди. Кейин яна сувга қаради.— Бўлақол, э-э, тезроқ.

Иброҳим дегани — ушоққина, рангпар бола — ўша заҳоти кафтини соябон қилиб Адҳам томонга қаради. Аъзамнинг чақириви саратонда қор ёғишидек кутилмаган ҳодиса экани учунми, жавоб бермай анграйиб тураверди.

«Анграйишини қара, сўтак!» дея кўнглидан кечирди Адҳам.

Иброҳим майсалар орасига яшириб қўйган тунука қутичани олиб, апил-тапил ичидаги ўт-ўлан, барглари тўкди; булар орасидаги уч-тўрт капалак шамолда тўзғиган қоғоз парчаларидек ҳавога кўтарилди. Иброҳим то капалаклар девор оша ўтиб кўздан ғойиб бўлмагунча уларни кузатиб турди.

— Ўв, гаранг!

Иброҳим энди ботинолмай секин қаради, «қулт» этиб ютинди-да, шимини қоқа-қоқа кўприкка бориб туташган ёлғизоёқ йўлкага тушиб кела бошлади.

Адҳам Аъзамнинг ёнига қайтди. Уюлиб ётган кийимлар орасидан шимини топиб чўнтагидан рўмолча олди-да, сувга ботириб, ачишаётган елкаларини, доғ-дуғ қорнини артди. Сўнгра ўртоғининг ёнига • чўзилиб, қаттиқ кершди.

Иброҳим эса кўприкдан ўтиб, анҳор ёқалаб келди-да, Аъзамнинг майкаси илинган тол тагида тўхтади ва нима қиларини билмай, қоққан қозикдек тураверди. Унинг катта-катта кўзлари билан рангпар, маънос чехрасидаги таъсирчан ифода чақиндек санчилиб Адҳам унга тик қараёлмади — кўзини олиб қочди, оёғининг учи билан секин Аъзамнинг оёғига туртди. Аъзам жавоб қилмагач, ноилож яна Иброҳимга қаради. Иброҳим дарахт салқинида чўзилиб ётган икки боланинг рўпарасида жавдираб турарди. Унинг шалвираган нимжон қўллари, суяги туртиб чиққан ориқ елкалари, шими чўнтагидан осилиб турган ранг-баранг симлар Адҳамнинг юрагида ачиниш, шафқат ҳисларини уйғотиб, бу ёғига қандай муомала қилишни билмай иккиланди. Кейин «э» дегандек қўл силтаб, анҳор тарафга ўгирилиб олди.

Иброҳим бурнини ювошгина тортиб қўйди. Адҳам бирдан қайта ўгирилди-да, унга қарамай туриб:

— Велосипед минишни биласан-а,— дея тўнғиллади.

Иброҳим «йўқ» дегандек бош чайқайди.

— Ростданми?

— Минолмайман, ҳечам минмаганман.

Иброҳимнинг товуши худди кўкрагидан чиқаётгандек паст, хастанамо эди. Адҳам ўрнидан туриб ўтирди. Кейин сонига шапатилаб: «Вой тавба-ей, велосипед минишниям билмайсанми», дея ҳиринглаб кула бошлади.

Шу чоқ Аъзам:

— Учир овозингни, ҳиринглашини қара,— деб қолди-ю, Адҳамнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Велосипед учишни билмайман, деяпти,— Адҳам кулиши сабабини тушунтира бошлаган эди, Аъзам унинг гапини кесди.

— Эшитдим, билади. Ўзини овсарликка соляпти, холос.

Иброҳимнинг лабидаги ночор кулги парпираб ўчди.

— Улай агар, билмайман.

Аъзам ҳам ўрнидан туриб ўтирди-да, бўйни, қорамағиз юзини ишқади. Сўнг Иброҳимни бошдан-оёқ кузатиб чиқди.

— Нега қаққайиб турибсан, берироқ кел,— деди у жеркиганнамо.

Иброҳим унга яқин келди. Адҳам гугурт чўпини бошмалдоғининг тирноғи орасига қистириб чертиб юборган эди, чўп Иброҳимнинг кўзига бориб тегди, бирпасда кўзи ёшланиб қизариб кетди.

— Ҳов ановини кўряпсанми, велосипед деганлари шу бўлади. Қоидасини мактабда ўқитишганми, ўқитишган! Ё эсингдан чиқиб қолдимми? Геометрия дарсида ўқитишмаганми? Икки ғилдиракдан иборат «Жигули»га велосипед дейилади, деб. Бориб секин минасан, педалини аста босасан-да, гирр этиб бориб бизга қурт олиб келасан. Ана бунинг отини эса адабиёт дарсида эзгулик дейдилар,— деди Адҳам ва Иброҳимнинг чиллакчўп билагига осилиб ўрнидан туриб олди.

— Вой-й...

Иброҳим унинг кафтидан кўлини ажратиб олганда, билагида бармоқ излари қолган эди.

— Қани, серғайрат пионер, бўла қол.

— Билмайман дедим-ку, ахир.

Аъзам қўл силтади.

— Қиз болага ўхшаб мингиллайверма. Адҳам, бояги пулни бер, велосипед учолмасанг, ўзингдан кўр. Физиллаб ўн биринчида бориб келасан.

Бу билан Аъзам пиёда бориб келасан демоқчи эди. Иброҳим тушунмади. Адҳам тутқизган сўлқовойга бир

оз қараб тургач, ўзига қайтариб бераркан, Иброҳим сўник, лекин дона-дона қилиб:

— Мени қурт егим келмаяпти,— деди.

— Мишиқи, қурт егинг келяптими, йўқми, нима ишим бор. Бизга олиб келасан, бизга, яъни мен билан Аъзамга, овсар.

Адҳамнинг чапараста жаҳли чиқди. У сакраб ўрнидан турди-да, Иброҳимга мушт ўқталиб келди. Аммо тегмади, кўрсаткич бармоғини унинг пешонасига тираб туртиб юборди. Иброҳим қалқиб кетди-ю, дўпписи бошидан учди.

— Мен бормай, Адҳам, ўзинг бора қолгин,— деди у дўпписини тиззасига уриб, чангини қоқаркан.

— Учир-э, овозингни, сўтак.

Шу чоқ муюлишга яқин толзор томонда тупроқ чангитиб келаётган бир гала болаларнинг қораси кўринди. Улар бутун анҳор бўйини тўлдириб шошилмай келишар, қарийб ҳаммасининг бошидаги қоғоз соябон офтобда ярқирар, ораларида бирови катта, резина камерани ғилдирашиб келмоқда эди. Болалар яқинлашгач, сафнинг олдидаги яланғоч, азамат боланинг қўлидаги шиша идишни кўрган Аъзам ҳуштак чалиб юборди.

— Қойил-эй, Жамил!

Адҳам Иброҳимни унутди. Қизиган тупроқда оёқлари куйганига қарамай, болалар тарафга югурди, бора солиб Жамилнинг қўлидаги идишни қорнига босди-да:

— Муз, муз,— дея қийқирди.

Иброҳим ҳамон қаққайиб турарди. Олти-етти чоғли бола Аъзамнинг атрофига тўпланди.

Тўданинг орқароғидаги занжидек қоп-қора бола бирдан орқа-олдига қарамай югуриб келиб, ҳайқирганича сувга калла ташлади. Атласдек товланиб оқаётган анҳор сатҳи чайқалиб томчилар сачради. Бунни кўрган болалар баданларида ҳузурбахш сесканиш туйиб қийқириб юбордилар. Қора бола сув бетига қалқиб чиққач, гўё чўмилишнинг бутун лаззати ҳам мана шунда-да, де-

гандек шитоб билан бўкириб, оқимга қарши суза кетди. Болалар энди чидай олмади, улар олдинма-кетин сувга сакрашди. Анҳор тўс-тўполон бўлиб кетди, сув қозонда вақирлаб қайнаётгандек кўпикланиб, сачраб, соғлом ва ёш баданларни дам яширар, дам итқитиб юборар, гўё бу шўхликлар, беғам, ўйноқи ва бемаъни қий-чувлар сув юзига қалқиб-қалқиб оқар; гўё улар билан сач-рар — анҳор бўйи бир зумда дунёдаги энг оромижон масканга айланган. Қуёш эса бир нуқтада қотиб қолган эди...

Иброҳим дўпписини кийиб, кетишга чоғланганида четроқда бир ўзи чўмилаётган бола чақириб қолди.

Иброҳим хушламайгина қаради.

Чақирган бола шоша-пиша шимини кийиб, гетасини оёғига илди-да: «Тўхта, бирга кетамиз», деди. У шундай деди-ю, ўзи эса рўпарадан келаётган қизга кўзи тушиб тўхтаб қолди. Сувда чўмилаётган болалар ҳам ангра-йиб қолди.

Сочлари мажнунтол новдалари сингари нозик елка-ларига қуйилиб тушган қизнинг анҳор бўйида пайдо бў-лиши гўё фавқулудда ҳодиса эди. Унинг дилбар қомати-га мос ҳарир кўйлаги офтобда шундай ярқирардики, ранги қанақалигини дафъатан ажратиб бўлмас, у юриб эмас, учиб ёки енгилгина сакраб келаётганга ўхшарди.

Унларча қора-қура каллалар сув сатҳида тарвуздек қалқиб турганини сезганидан ердан кўзини узмасди. Иброҳимнинг ёнидан ўтгач, у бирдан бошини кўтарди-ю, Қоқошга кўзи тушиб, дув қизарди.

— Вуй, Қаҳҳор, яхшимисиз!.. — деб юборди кўзлари-ни қувончга тўлдириб.

Унинг овозини эшитиб Иброҳим беихтиёр Қоқош би-лан қиз томонга бир-икки қадам юрди; димоғига тер ва атир ҳиди урилди.

Қоқош у билан сўрашишга сўрашди-ю, ортиқ бир сўз айтолмади. Қиз қуюқ сочларини бармоқлари билан

тараб-тараб, ногаҳоний учрашув бахш этган қувончни яширмай, бошини орқага ташлади.

— Чўмилгани келувдинларми?

— Ҳа.

— Уртоқларингизми? Ҳар куни шу ерда кўраман буларни.

— Йўқ, бир ўзим келганман.

Шу чоқ сувдан Аъзамнинг беўхшов, дўриллаган товуши келди:

— Қоқош, гаплаш чувихани.

Қоқош қулоғигача қизариб кетди, аммо индамади.

— Танишингизми?— деб сўради қиз очиқ юз билан. Афтидан, бу болаларнинг Қаҳҳорга алоқаси бор-йўқлиги уни қизиқтирарди.

— Йўқ...— Қоқош хайрлашиш учун баҳона излаб Иброҳимга қаради:— Кетамизми, Иброҳим?

Аксига олиб қиз кетишга ошиқмасди. Қаҳҳор унинг кўзларидаги саволларни пайқамади.

— Қоқош, таништириб қўй.

Бу Аъзамнинг овози эди. Қоқош энди ўксиниб сувга қаради. Ун қадам нарида — жимирлаб, қирғоққа шаллолаб урилиб оқаётган анҳорда оғзининг таноби қочган етти-саккиз чоғли бола бақрайганча улардан кўз узмасди.

— Тарбиясиз болалар экан,— деди қиз ва шундан кейингина хайрлашгани қўл узатди.

Қоқош «тарбиясиз болалар»дан ранжиганича, қизнинг майин қўлларини сиқиб қўйди.

Иброҳим қиздан кўзини узолмай қолди.

Соҳилда тупроққа беланиб ётган Нури ерда ётган хом олмани олиб, қизнинг ортидан отди.

— Сенга ким қўйибди, Нурилла,— деди Қоқош.— Иштонингни кўтариб ол, иштонингни.

Нури оппоқ тишларини ярақлатиб унга яқинлашди.

— Вой, ойимча-эй... Гапни жуда олдинг-ку!

Қоқош шап этказиб унинг билагидан ушлади.

— Оғзинга қараб гапир!

Болалар бирин-сирин сувдан чиқиб, уларнинг атрофига йиғила бошлади.

— Қўйсанг-чи, Нури, бу ёққа кел,— деди Жамил. Унинг елка мушаклари ёшига номуносиб тарзда бўртиб турарди. Қоқош Жамилга ўқрайиб қўйди, кейин Иброҳимга:

— Кетдик, юр,— деди.

— Сен кетавер, Қоқош,— деди Аъзам сигарет тутатаркан.— Иброҳим ҳали бизга керак.

Иброҳим кетишини ҳам, қолишини ҳам билмай пайсалланди.

Аммо бари бир Қоқошга эргашди.

— Иброҳим, кетсанг ўласан худди,— деди Адҳам.

Қоқош эса тўхтамади, кетаверди. Тупроқ йўл оқариб ётар, соялар олачалпоқ, тахта девор паст: олмалар, ўриклар, тоғолчалар барглар орасидан мўралар, Қоқош бошини эгиб, секин кетиб борар, бу лаҳзалар қуёш нури остида тўхтаб қолгандек туюларди.

Адҳам Иброҳимнинг йўлини тўсиб чиқди-да, пешонасига бир чертди. Иброҳим ортига чекинди. Ердан кутгандек ва илтижо билан Қоқошга қаради, аммо Қоқош чақирмадиям, индамадиям, фақат сал наридан уни бошдан-оёқ кўздан кечирди-да, жўнади. Нури югурганча келиб, Иброҳимнинг оёқлари остига ўзини ташлади.

— Нима айб қилгандинг, ҳазратим?

Болалар кулиб юборишди. Иброҳим нима дейишини, нима қилишини билмай қийналиб кетди. Беихтиёр яна Қоқош кетган тупроқ йўлга илинж билан термилди.

Нури энди тол соясида ўтирган Аъзамнинг ёнига эмаклаб бориб:

— Бир қошиқ қонидан кечинг, тақсирн олам,— деган эди, болалар «гурр» этиб кулиб юборди.

Адҳам Иброҳимнинг нимжон билагидан жирканганнамо ушлаб Аъзамнинг ёнига етаклади.

— Бормайман,— деди Иброҳим. Унинг кўзларида ёш филтиллади.

— Қани, юр-е,— Адҳам иккала қўли билан унинг қоқсуяк елкасидан итарганча велосипед томонга физиллатиб олиб кетди. Иброҳим қоқилиб йиқилди. Бошидан дўпписи учди. Оламан деб қўлини чўзган чоғида Нури чигирткадек бир сакраб тепиб юборган эди, эски, қизғиш дўппи ҳавода икки айланиб сувга тушди.

— Қўйларинг, Аъзам, кетсин уйига,— деди Жамил,— нима қиласанлар... Узи сал анақароққа ўхшайди.

— Қурт олиб кел, десак, бормасмиш,— дея Аъзамнинг ўрнига Адҳам жавоб қилди.— Ким боради?

— Ана, Нури борсин.

Тупроқда ҳузурланиб ётган Нури энсаси қотганини ошкора кўрсатиб ўридан турди-да, Аъзамнинг ёнига борди. Бир нималар деб пўнғиллади. Иброҳим чурқ этмасди.

Аъзам сўкиниб, қўлма-қўл ўтган сўлководийни Нурига узатди. Пулни олгач, Нури кутилмаганда Иброҳимни қучоқлаб даст кўтарганича, велосипед ёнига олиб кетди.

— Мен бориб келгушимча минишни ўрганиб турсин бўлмаса,— деди у ҳансираб.

Болалар унинг кашфиётидан эмас, балки азбаройи эрмак топилганидан қувониб, ёрдамга ошиқдилар. Зум ўтмай Иброҳимни велосипедга ўтирғизиш, иккала оёғини педалга, қўлларини эса рулга танғиб боғлашди, кейин велосипед билан қўшиб сувга тушириб қўйишди. Аввалига Иброҳим: «Қўйворинглар, қўйворинглар», дея йиғламсираб ўтинди. Аммо ҳеч ким унинг жонига ора кирмади, охири қаршилик қилмай қўйди. Ундан хиёл нарида, гирдобга тушиб қолган қизил дўпписи чир айланар, дам сув остига кириб, дам қалқиб чиқарди.

Орадан ўн минут ўтгач, юзи қизариб, кўзлари сузилган Адҳам унинг тепасига келди:

— Қалай, Иброҳим, сув яхшими?

— Педални илдавроқ бос, болапақир, тезроқ юрасан, ўзинг ҳам озгина қизийсан,— дея қичқирди Нури.

Адҳам сақич чайнаётгандек, лаб-лунжини қимирлатиб, Иброҳимдан мушукниқидек кўк кўзларини узмай турди-да, энгашиб унинг юз-кўзи аралаш сув сочди.

Иброҳим йиғлаб юборди.

— Э, сени қара-ю...— дея сўкинганича Адҳам изига қайтди.

— Нури, бор, ечиб юбор, қийналиб кетди,— деди Жамил. У сарғиш юнг босган оёқларини узатиб, қорни устида бир дона олма, толга суяниб ётарди. Нури афти бужмайиб Аъзамга қараганди, Жамил олмани қарсиллатиб тишлади-да, Нурини соп қолди:

— Сенга айтяпман! Ўзинг боғладингми, ўзинг ечсан,— деб ўшқирди.

— Жамил, қўйсанг-чи, болалар хафа бўлади. Уларни хафа қилиш керак эмас,— деди Аъзам жиддий.

— Тўппа-тўғри,— деди кимдир.

Жамилнинг нафаси ичига тушди. Гарчи, у болаларнинг ичида энг кучлиси, бақуввати бўлса ҳам, гарчи, бу болалар унинг қўлига тушишдан қўрқса ҳам, биронтаси уни писанд қилмас, айниқса, Аъзам ўзларига ён босса, унинг гапларини мутлақо инobatга олишмас эди. Турган гапки, Жамилга бу тахлит муомала ёқмасди. Аммо шунга қарамай, бу болаларнинг ўзаро ҳамжиҳатлиги, уришқоқлигидан ва бир учи Аъзамнинг акаси билан ошқатиқ бўлиб юришлари учунми, ич-ичидан улардан чўчирди. Эҳтимол, чўчимасди ҳам, бироқ, ҳар қалай, ҳадеса пачакилашиш ва жиққамушт бўлишдан ўзини тиярди.

Болаларнинг кўзлари сузила бошлади. Кун иссиқ, анҳордан салқин эсар, сув муздек эди. Иброҳимнинг қўл-оёқлари бўшашди, лаби, бурун атрофлари кўкариб кетди. У қалт-қалт титрай бошлади.

Шу чоқ муюлишда чанг кўтарилди-ю, югуриб келаятган болани ҳаммадан олдин Адҳам кўриб қолди.

— Аъзам, Аъзам! Нозим келяпти,— дея шипшиди у,— орқасида Қоқош.

— Парво қилмаларинг,— деди Аъзам.— Ўзи келар ёр-ёр, ўзи кетар ёр-ёр.

Нозим деганлари, ўрта бўйли, бугдойранг бола кела солиб аввал тол соясида ўтирган болалар томонга ўқрайиб қаради. Сўнг бир нима ахтаргандек ён-верига аланглади. Кўкрагигача сувга солиб қўйилган Иброҳимни кўриб ўша ёққа югурди. Бориб уни велосипед билан сувдан кўтариб олди. Нозимнинг ортидан етиб келган Қоқош велосипедни ушлаб турди, Нозим арқонни ечгунча, ғарақ-ғарақ терлаб кетди. Қўл-оёғи увишиб томирлари ўйнаб кетган Иброҳим арқон қабартириб юборган болдирини силайман, деб шилқиллаб ўтириб қолди. Нозим велосипедни даст кўтариб, анҳорга улоқтирди. Икки-уч метргача дам кўриниб, дам кўринмай қалқиб бораётган велосипед кўприк остига етганда чўкиб кетди. Болалар чувиллаб, ўрнидан туриб кетишди.

— Менга қара, Аъзам, кучларинг мана шунга етди-ми?— деди Нозим ва ғазаб билан ён тарафда турган Нурининг бўйнидан ушлади,— сени бўлса, ювиндихўр...

Нури икки қўли билан унинг билагига ёпишиб бурай бошлаган эди, Нозим унинг оёғига бир тепиб йиқитди-да, сочидан ушлаб афт-башарасини ерга ишқади. Нурининг оғиз-бурни тупроққа тўлди. Аъзам уларнинг тепасига бориб Нозимга ёпишди. Иккови еб қўйгудек бирибирига тикилиб қолди.

— Сени нима ишинг бор?— Аъзамнинг кўзига қон қуюлди. Аммо нимадир уни Нозимга ташланишдан тийиб турарди.

— Нега ишим бўлмас экан? Аҳволни кўр.

— Сени нима ишинг бор, деяпман!

Нозим дабдурустан нима дейишини билмай қолди.

Рост, сенга ҳеч ким тегмаяпти, деса нима деб жавоб қилади. У бутун газабини биргина сўзга йиға олди:

— Ифлос!

Аъзам энди мушти билан унинг кўкрагига қаттиқ туртди.

— Оғзингга қараб гапир!

— Нима қилардинг?

— Нима демоқчисан?

— Сен нима демоқчисан?

Қоқош бир чеккада ҳамон қалт-қалт титраётган Иброҳим билан Адҳамнинг ўртасида турар, икки қўли мушт бўлиб тугилган, вужудини бир алам ўт бўлиб куйдирад, лекин бирон нарса деб орага тушиш, бу можарога аралашишга юраги дов бермасди. Орага Жамил тушди. У икковини ажратаётиб менсимайгина кўкрагидан итараётган эди, Нозим унинг қўлини силтаб ташлади:

— Сен менга тегма, Жамил, мановидан илтимос қилиб кўр.

Жамил лавлагидек қизариб кетди.

— Вой, нима деяпти, Жамил, қараб ўтирасанми?— дея ўт қалади Адҳам.

Жамил Нозимни куч билан итариб юборди-ю, аммо ҳеч нарса демади. Болалар Нозимни ўраб олишди. Қоқош вужуди қизиби, беихтиёр Иброҳимнинг қўлини ушлади, унинг қўли ҳалиям муздек эканини, сувда узоқ турганидан хамирдек кўпчиб қолганини сезиб сесканди; ҳаво етмаётгандек энтикди.

— Жамил, сен аралашмай тур,— деди Нозим. Унинг ҳам ранги оқара бошлади.— Қоч! Аралашма, яхшиси.

— Узимга қўйиб бер, Жамил,— деди Аъзам.

Жамил бир унисига, бир бунисига қаради-да, Аъзамни белидан қучоқлаб кўтарди:

— Нима кераги бор, Аъзам, қўйсаларинг-чи,— деди.

У деди-бу деди, аммо Жамилнинг бақувват қўллари-

дан чиқолмаган Аъзам охири ғазабдан чакка томирлари ўйнаб:

— Қўйвор!— деди пишқириб.

Жамил уни секин бўшатди, тахта девор тагида ётган баҳайбат харсангтошни бир силтаб ердан узди-да, жаҳл билан девор оша улоқтирди. Ҳеч ким бунга аҳамият бермади. Фақат тахта деворга ёндошиб ўсган теракдаги чумчуқлар «дувв» этиб кўтарилди.

Аъзам уришга шайлангандек, Нозимнинг атрофида айлана бошлади. Қоқош кўксини тўлдириб чуқур нафас олди. Нури эса Адҳамнинг қўлидан кафтдек бир нимани олиб Нозимнинг орқа тарафига ўтди. Буни кўрган Қоқошнинг юраги орқасига тортиб кетди. Иброҳим эса югуриб бориб Нозимнинг олдини тўсди. У йиғлам-сирар, докадек оқариб кетган юзи қўрқинчли ва ғалати тарзда қийшайиб борарди.

— Иброҳим, сен кетавер, сенга ҳеч ким тегмайди энди,— деди Нозим.

Аммо Иброҳим қимир этмади, балки оғзи бир томонга қийшайганча очилди-да, Нозим четлатмоқчи бўлаётган эди, Нури таёқни боши узра кўтариб унинг орқа тарафидан ташланди-ю, шу заҳоти ҳавода мудҳиш чинқириқ янгради. Ҳамма болалар ваҳима аралаш ортига тисарилди. Нурининг ҳамлага кўтарилган қўли ҳавода муаллақ қолди.

Қичқирган Иброҳим эди. Қоқошнинг кўзи тиниб кетди, у негадир Адҳам томонга бир-икки қадам босди, Адҳам эса ўтақаси ёрилиб ортига тисарилди. Иброҳим яна чинқирди. Унинг кўзлари олайиб, безгак тутгандек қалтирар, Нозимнинг қўлини қўйиб юбормас эди. Нозим дафъатан қўрқиб кетди ва нажот излагандек талмовсираб болаларга қаради, аммо ҳеч ким унинг ёнига келмади. Учинчи сафар чинқираётди, Иброҳим ерга йиқилди ва ётган ерида типирчилай бошлади. Аъзам югурганча бориб тунукали идишда сув келтириб, Иброҳимнинг юзига сепди. Шундан кейингина Қоқош нима қилиш лозим-

лигини англаб, ерда ётган шишани ола солиб муюлишга яқин ердаги водопровод ёнига югурди. Аъзам билан Нозим Иброҳимни кўтариб сув бўйига — чимзорга ётқи-зишди. Иброҳим оҳиста ингради. Аъзам апил-тапил ҳовучида сув олиб тинмай Иброҳимнинг юзига сепаверди. Нозим кўйлагини ечиб елпиб турди. Ниҳоят, Иброҳим кўзини очди. Сўнг лабларида заифгина, фавқулодда кучли, қоронғида ёқилган чироқдек равшан кулги парпир-ради. Қўлида бўш шишани кўтариб Қоқош қайтиб келди. Иброҳим чуқур нафас олди. Унинг қизларники-дек майин, қўнғир соч толалари оппоқ манглайига ёпи-шиб қолган, ориқ бўйни, суяги туртиб чиққан елкалари, ич-ичига ботган кўкрагида қуёшнинг қайноқ шуълалари ўйнардди. Унинг тепасида секин-аста юрак ютиб болалар тўпланди. Уларнинг орасида Нури билан Адҳам йўқ эди, холос. Қоқош Нозимнинг ёнига тиззалади. У дам Иброҳимга, дам Нозимга қарар, беихтиёр бир нималар деб ҳам ўзини чалғитиш, ҳам уларнинг кўнглини олиш истагида ҳовлиқарди. Иброҳим дарахт баргларига маъ-носиз бақрайиб турди-да, сўнг бошини буриб Қоқошга қаради:

— Қоқош... кетмадингизми уйга,— деди. Қоқош Но-зимга кўз қирини ташлади. Бирдан унинг кўзлари жиқ-жиқ ёшга тўлганини пайқаб, кўз олди жимир-лай бошлади, каловланиб ўрнидан турди-да, Иброҳим-нинг бош тарафида турган боланинг башарасига туфлади.

Нозим чўкка тушганча, бошини янаям эгиб ўтирар, елкалари дир-дир титрарди. Иброҳим туришга чоғланди. Нозим уни қўлтиқлади, аммо Иброҳим унинг қўлини қайтарди. Қоқошга таяниб ўрнидан турди, ҳеч кимга ҳеч нарса демай секин кета бошлади. Унинг ортидан эргашган Қоқош ўгирилиб:

— Нозим, мен элтиб қўяман,— деди.

Нозим бош силкиди. Аммо Иброҳим рози бўлмади, ўзим кетавераман деди ва катта-катта ялтираб турган

маънос кўзлари билан шундай қарадики, Қоқош бир **нима** дегани ботинолмади.

Анҳор ёқасидаги йўл бўйлаб Иброҳим шалвираган-ча **бир** ўзи йўлга тушди. Нозимнинг хўрлиги келди, негадир у Иброҳимни тўхтатиб, «Қаеринг оғрияпти, Иброҳим?» дея сўрагиси келди.

Оппоқ оқариб ётган йўл бўйлаб кетаётган Иброҳим муюлишга етиб тўхтади.

Шу чоқ нотаниш бола Нозимга бир **нима** тутқазди. Бу Иброҳимнинг **қизғиш** дўпписи эди. Нозим ортиқ чидаёлмади, кўксидан аламли бир ҳайқириқ отилиб чиқди-да, энди кетишга чоғланган Аъзамлар томонга отилди. Унинг оёқлари остидан қуюқ чанг кўтарилди.

Кўзларига йиғилиб келган ғазаб етти-саккиз чоғли болани михлаб ташлади; бу уларнинг вужудидаги ҳали ўзи чуқур англаб етмаган зардобни ситиб юборишга етгулик эди. Аммо шунинг баробарида бу ғазаб уни ҳолдан тойдириб, кўнглидаги пинҳоний ёрқин-ёрқин ҳисларни зулукдек сўра бошлаган, бу ғазаб саратон офтоби каби бутун юрак-бағрини аёвсиз куйдирарди.

— Ҳамманг тўхта!— деди у.

АЛАМ

Нозим яккама-якка муштлашишга рози бўлди-ю, кейин иккиланиб қолди. Алланечук безовта бир туйғу юрагини чангаллади, ҳар доимгидек ўзидан норози бўла бошлади. «Қаёқданам чўмилишга келдим,— деб ўйлади у, Иброҳимни кўз олдига келтириб.— Унгаям жавр бўлди. Мени тушунмади. Қайтанга кўзига ёмон кўриндим». У мозор устига йўл олган бир тўда бола ичидан баланд бўйли Аъзамнинг гавдасига, декчадек калласига мунғайиб назар солди. Болалар шошилмай, офтоб нурига ғарқ бўлган тупроқ йўлни чангитиб боришар, уларнинг оёқлари остида, йўл четида яккам-дуккам баргизуб, момақаймоқлар оралаб олачилор капалаклар учиб юарди. Тўданинг орқароғидаги кўйлакчан Адҳам гугурт чақиб, аввал ўзи тутатди, кейин сигаретини тутатиб олиш учун энгашган ўртоғига тутди. Уларнинг бўйлари қарийб баравар эди.

Нозим лунжини шишириб уф тортди, юраги сиқилди, аммо сир бой бермаслик учун эснади ва ариқ лабида ётган шиппагини олиб бир-бирига уриб қоқди.

— Кетдик, Қоқош!

Узоқлашиб бораётган болалардан кўз узмай, хаёлга чўмиб ўтирган Қоқош бош силкиди. Ўрнидан тургач, Нозимга синовчан кўз ташлади. Улар жуда иноқ, яқин дўст бўлиб, ораларидан қил ўтмасди. Аммо ҳамма сирдош, қалин оғайнилар каби кўпинча бири истаган нарсани иккинчиси хушламас ёки ўша нарсага эътироз бил-

дирарди, лекин бу муносабатларига заррача путур етказмас эди. Улар бирга ўқишарди.

Нозим шиппак боғичларини бир-бирига улаб елкасига ташлади. Офтобда қорайган юзидан аламзада экани билиниб турар, кўзлари эса Қоқошга мулойим боқарди.

— Юр, Қоқош,— деди у. Овози қандайдир хирқироқ чиқди. Ўзи ҳам буни сезди, томоқ қўриб, яна Қоқошга қаради. Унинг руҳи тушиб, юраги сиқила бошлаган, ўзи эса жиққа терга ботиб кетганди.

Улар иккови ҳам оёқ яланг, Нозимнинг бошида қозғоз шапка, Қоқош дастрўмолининг тўрт бурчини тугиб дўппи қилиб олган.

Кун иссиқ. Тупроқ қизиб кетган, пахсадеворларнинг калта-култа сояси қуюқ, одамни беихтиёр эсноқ босади.

Нозим билан Қоқош сувсиз ариқ томонга ўтишди. Кейингиси оёғини судраб босар, тупроқдан кўтарилаётган чанг-тўзон кенг почасига ўтирар, у Нозимдан бир қадам илгарироқда, бошини қуйи солиб борарди.

— Нозим, бормай қўя қолайлик,— деди у бир вақт. Унинг кичкина, силлиқ юзининг у ер-бу ери танга-танга бўлиб шўралаган эди.

— Нега?— деди Нозим унга тикилиб.— Қўрқяпсанми?

— Йўқ.

— Қўрқяпсан шекилли, Қоқош,— деди Нозим.— Бўйнингга олавер. Ҳозир ҳа, дегин, қўрқяпман дегин, ҳа, қайтиб кетамиз. Бўйнингга олавер, шу билан қўрқоқ бўлиб қолмайсан. Ҳозир, фақат ҳозир қўрқяпсан шундайми?

— Гап қўрқиш-қўрқмасликда эмас,— деди Қоқош кўнгли чўкиб.— Оёғим тортмаяпти сираям. Бошқа кунига келишсанг-чи? Мен бориб Аъзамга шундай деб келаман, бўлтимми?

Қоқош бирдан жонланди. Нозимнинг қўлидан ушлаб секин силтади. Сўнг катта-катта кўзларини илтижога тўлдириб унга тикилиб қолди, Нозимнинг юраги юмша-

ди. Нозим Қоқошни яхши кўришини ҳозир ич-ичидан чуқур ҳис қилди. Аммо бош чайқади.

— Қўрқди, деб ўйлайди.

— Ўйласа ўйлайверсин, нима бўпти. Эртага қандай қўрққанингни кўрсатиб қўясан. Ҳозир улар кўпчилик, Нозим. Ундан кейин, Адҳам яна кимнидир айтиб келишга кетди шекилли. Хўп, дея қол, Нозим. — Қоқошнинг овозидаги ялинчоқ оҳанг кучайди.

Нозим катталардек кулимсиради, у Қоқошнинг шу мавзуда кўпроқ гапиришини истарди.

— Нозим, ахир бу қаҳрамонлик эмас-ку!

— Лекин қўрқоқлик ҳам эмас.

Нозим шундай деди-да, Қоқошни четлаб ўтиб, йўлга тушди.

Қоқош ночоргина бошини ҳам қилиб, эргашиб келаверди. Нозим ўртоғининг бирдан жимиб қолганини ўзича хафа бўлдига йўйиб, қадамини тезлатди. У Қоқошнинг илтимосига ҳеч қачон рози бўлолмаслигини сезарди. Назарида бу дўстона ўтинч тагида оғир бир нима — ориятми, номусми ётгандек эди.

— Ҳечқиси йўқ, — деди у, Қоқошнинг хийла орқада қолиб кетганидан беҳабар. — Асосийси, булардан қўрқмаслик. Қўрқсанг ҳам, билдирма. Андиша қилсанг ё қўрққанингни сезиб қолса, оёқости қилиб юборади. Кўрдинг-ку, Иброҳимни нима қилишганини. Малайваччалари-ку, ўзидан кучсизроқ бола қўлига тушиб қолса, йиртқич бўлиб кетади. Майли, кўрамиз... Қалтак еган яхши, қўрққандан кўра. Урса, Аъзам бир-икки мушт ортиқ урар, ўлиб қолмайман. — У овозини кескин баландлатди. — Сен ҳушёр бўл, Қоқош. Иложи бўлса, яхшигина тошдан иккитасини кўзлаб қўй. Кўпчилик бўлиб менга ёпишса, аяма... Агар биронтаси сени чертса... — У гап тополмай чайналди. — Оғзини йиртиб ташла-масам...

Қоқош озғин бўлса ҳам, Нозимдан тикроқ, сермулоҳаза, вазмин бола эди. Аммо ҳозир унинг олдида ўзини

негадир кичкина, ожиз сезде. У Нозимга ишонарди; ичидан уни ҳурмат қилар, унча-мунча камчилиги, хатосини кечирарди, ҳатто Нозим айбини бўйнига олмай ўжарлик қилганида ҳам унга ортиқча таъна қилмасди. Бироқ, ҳозир ўзи билан дўсти орасида тўсиқ пайдо бўлгандек ёки уни биринчи бор кўраётгандек бегонасираб қаради.

Эллик қадамдан сўнг йўл чапга бурилди.

Улар, ҳозиргина бир тўда бола ўтган тор кўчага кириб анча юргач, кенг, ташландиқ майдондан чиқишди. Нозим эски, сувсиз водопровод ёнида тўхтади. Майдоннинг нариги чеккасида турган болалар томон кўз ташлаб, шиппаги, бошидаги қоғоз шапкасини Қоқошга узатди.

— Жамилни туришини қара,— деди у тишини-тишига босиб.

— Майли, майли, пайти келар, пайти келар... Тўғрими, Қоқош?

Қоқош елка қисди.

— Адҳам кўринмаяпти,— деди Нозим паст овозда.— Бояги гапинг тўғрига ўхшайди.

Нозим болаларни синчиклаб кўздан кечираркан, юраги тобора сиқилаётганини сезде. Бу ерга иккинчи келмаслик учун Қоқошга сўз бергани эсига тушиб, чуқур хўрсинди.

Болалар намоишкорона кутишарди.

Қоқош секин ерга қаради, кейин сўниқ овозда: «Бора қол», деди. Нозим ўртоғига разм солди. Қоқошнинг юраги дов бермаётгани маънос юзидан билиниб турарди. Ранги оқариқираган, тўлиғигача тупроқ... У чиройли бола, хушфеъл. Нозим дафъатан унинг қўй кўзларидаги филт-филт ёшни пайқаб қолди. Қоқош кўзларини яширди чоғи, яна ерга тикди. Нозим кетишини ҳам, тураверишини ҳам билмай пайсаллаб қолди.

У зоҳиран хотиржам, гўё бепарво кўринса ҳам, юраги нотинч эди. Чўчиётгани учун эмас, йўқ, балки боя

Қоқош чақириб, Аъзамлар Иброҳимни велосипедга боғлаб сувга тушириб қўйишди, деганидан бошлаб уйларидан то анҳор бўйига ҳалмослаб етиб келгунича ва сувда кўкариб-гезариб совуқ суяк-суягидан ўтиб кетганлигига қарамай, шунча вақт миқ этмаган, юзи, кўзидаги илтижо билан алам қотиб қолган болани кўрганига қадар, юраги қай тарз нотинч урган бўлса, ҳозир худди шундай нотинч тепмоқда эди. У сир бой бермасликка тиришар, фақат ановиларга эмас, негадир бирдан кўзлари пирпираб, кўнгли чўкиб кетган Қоқошга ҳам кўнглидагини сездиргиси келмасди. Нозим уриш деса ўзини томдан ташлайдиган болалардан ҳам кўпроқ муштлашган бўлишига қарамай, ҳозир юраги дов бермасди. У тўданинг рўпарасига, майдондаги яккаю ёлғиз, қуриган дарахт остига бориб турди. Назарида юрак уриши ўзига эшитила бошлади.

У болаларга қаради.

Енги калта, кўк майкали Аъзам тўдадан ажралиб чиқди-да, йўлда тўхтаб чўнтагидан бир нима олиб, болаларга улоқтирди. Кейин ўзига тегишли мукофотни олиш учун келаётган одамдек яна бамайлихотир шошилмай Нозимга қараб юрди. Болалар ҳам унга соядек эргашиб яқин келишди.

Нозим қирғизбашара Нурига, унинг ёнидаги бақувват, малла Жамилга назар солди. Жамилнинг гавдасига эмас, кўзларига тикилди. Асабий кулимсираб бош чайқади. Шу чоқ оппоқ майкали Қоқошга кўзи тушди-ю, ғалати бўлиб кетди. Уртоғи беозоргина, худди узоқ ўлкаларга учиб кетаётган қушлар билан хаёлчан хайрлангандек қўл силкиди. Нозим унинг қўрқаётганини фаҳмлаб, юрагида болаларга, айниқса, Аъзам билан Жамилга нисбатан изҳор этиб бўлмайдиган ғазаб уйғонди. Бу ерга келаётиб илож топса ярашишни кўнглига тугиб қўйган эди. Ҳозир эса кўнглидаги ўша мураса ўрнини нафрат эгаллади. *Укинма, Қоқош, ўкинма, буларнинг қанақалигини биласан-ку, нега яна ўкинасан. Бу бола-*

лар билан ҳеч қачон қонимиз қўшилмайди. У фақат бир нарсани тушунолмасди. Бир вақтлар Жамил билан ора-ларидан қил ўтмас, Аъзам ва унинг оғайниларини жиндан баттар ёмон кўрмасмиди?

Улар уч киши: Нозим, Қоқош, Жамил бирга юриш-масмиди! Учови жуда яқин, қадрдон эмасмиди?! Жамил яхши, содда, тортинчоқ бола эмасмиди!.

Энди эса... «Аъзамнинг ювиндихўри бўлибди-ку, қип-қизил», дея кўнглидан ўтказди у.

Аъзам Нозимга яқинлашди. Улар кўз уриштиргандек бир-бирларига қадалиб қолдилар.

Қун иссиқ, осмон тип-тиниқ, майдон жимжит... Орқа тарафдаги ҳовлидан хотин кишининг баланд овози, сўнг эшикнинг қарсиллаб ёпилгани эшитилди. «Ҳа, одо бўл-гур!»

Аъзам анча хотиржам, тетик кўринарди. Каттакон боши хиёл ёнга эгик, узун, бақувват қўллари тиззасига етай-етай дерди. Унинг кўзи қаттиқ эди. Нозим унга қара-рамасликка аҳд қилди.

Аъзам муштларини иягига тақаб кўтариб олди. Нозим ўзидан бир қарич баланд Аъзам кутилмаганда таш-ланиб қолади, деган кўнгилда унинг теварагида айлана бошлади. Аъзам пайт пойлаб туриб бир сапчиди ва шундоққина Нозимнинг ёнида пайдо бўлди. Ҳатто Нозимнинг пешонаси унинг елкасига тегиб кетди. Аъзам-нинг кўйлаги жиққа ҳўл эди. Нозим боши, қулоғи орқа-сига кетма-кет мушт тушиб гангиб кетди-да, каловла-ниб девор томонга чекинди. Устига бор гавдаси билан бостириб келаётган Аъзамга чап беришнинг иложи йўқ-лигини сезиб, шошиб қолди ва нима қилаётганини ўзи ҳам сезмай, унга отилди. Туйқис Аъзамнинг узун, бақувват қўллари орасига кириб қолди. То ўзини ўнглагунча, тиззасига биров тўмтоқ, аммо тошдек қаттиқ нарса билан бир ургандек тойиб кетди. Рўпа-расидан Аъзам бостириб келар, унинг кўнгли озиб бо-рарди.

Нозим унинг бир текис нафас олишини эшитди. У чамалаб кўрди, орадаги масофа ҳар қанча яқин бўлса ҳам, қўли етмас экан. Шу пайт Аъзамнинг қўрқинчли афт-боши тепасида кўринди-ю, қарашга улгурмай аввал қорнига, кейин гарданига мушт тушиб Нозим букчайиб қолди. Бир вақт Аъзам бўйнидан сиқиб ҳадеб силкитаётганини сизди. Нозим сира нафасини ростлолмасди. Аъзам тиззасининг кўзи билан унинг афтига тепди. Нозим чалқанча қуласам керак, деб ўйлади, йўқ, Аъзам унинг бўйнидан қўйиб юбормаган экан, йиқилмади. Аъзам яна тепди. Юзини кафтлари билан тўсиб олган Нозим бармоқлари орасидан сизиб чиқаётган қонни кўриб аламдан додлаб юборай деди. Шу пайт гарданига яна оғир зарб тушди-ю, тиззалаб қолди... «Тамом,— деб ўйлади ўша заҳоти,— энди аямайди!» Нозим Аъзамнинг оёғини маҳкам қучоқлаб тураркан, нимадир қилиш кераклигини англади, аммо бу вазиятда нима қилиш кераклигини билолмасди. У терлаб кетди, тердан кўзлари ачишди. Бирдан хаёлига: «Қоқош, Қоқош қаердайкин?» деган ўй лоп этиб келди.

Аъзам алланималар деб бўкирар, сўкинар, гоҳ-гоҳ тошдек муштлири билан Нозимнинг бўйнига, кураклари орасига гурсиллатиб соларди. Нозим ҳам унинг оёқларини сира қўйиб юбормаслик пайида эди.

Аъзам унинг сочига ёпишди ва бор кучи билан юқорига тортди. Нозимнинг кўзларидан ёш тирқиради. Жон аччиғида унинг оёқларини силтаб ўзи томон тортиб юборган эди, Аъзам кесилган дарахдек гурс этиб йиқилди. Нозим ўзини унинг устига отди. Аъзамга нисбатан жуссаси кичик бўлса ҳам чайир, билагига зўр эди. Бир зумда уни миҳлаб қўйгандек қимирлатмай қўйди. У Аъзамни ерга босиб олгач, унинг биқинига тиззасини ботирди-да, тирсагини бўйнига бурав қилиб солди. Нозим Аъзамни тилка-пора қилиб ташлагиси келганидан эмас, балки бир олам қасоскор туйғу лаққа чўғ бўлиб аъзойи баданини куйдираётгани учун, ўзи бунга қарши

бирон нима қилолмаётгани учун Аъзамни ғажиб ташлагудек бўларди.

Иккови ҳолдан тоя бошлади...

Ранги оқаринқираган бола уларнинг тепасига келиб бақирди, Нозимнинг қулоғига Қоқошнинг овози келди. Кейин шайтонлаб чинқирган Иброҳимнинг овози эшитилгандек бўлди... У ниҳоят Аъзамнинг қорнига ўтириб олди.

Нозим ҳансирар, кўзлари тердан ачишар, ҳеч нима кўрмас, ажабо, тиззалари орасида тўлғанаётган Аъзамнинг гўштдор баданини жуда аниқ ҳис қилар, унинг катта оғзи, сўйлоқ тишлари орасида сизгиган қонгача ажратар, вужуди эса чўғдек қизиб кетган, ҳаммаси учун, Иброҳим, Қоқош учун ўч, қасос олгиси келарди.

У бармоқлари билан кўзларига оқиб тушаётган терни артиши, кўзларини ишқаши, чалқанча ётган Аъзамнинг куракдек юзига тупуриши ёки ўрнидан туриб кетиши мумкин эди. Аммо у ҳеч бирини қилолмасди. Чунки, Аъзамнинг кўзини очиб қўйиш керак эди. Нозим шундан бошқа нарсани ўйламас, бошқа нарсалар — Аъзамнинг беҳуда чираниши ҳам, унга далда бераётган болаларнинг бақир-чақири ҳам таъсир қилмас, бари ортиқча, бемаъни нарсалардек туюлар эди. «Ҳа, зўравон,— дерди у гижиниб,— энди қалайсан?»

Нозим калта, пишиқ билаклари билан бўйин мушаклари, кекирдагини қаттиқ эзаётганида Аъзамнинг кўзлари косасидан чиққудек ўйнаб кетди ҳамки бўшатмади, аксинча, қони жўшиб янаям қаттиқроқ эзди. Аъзам бақириб юборди. Унинг даҳшат қотиб қолган овозини ҳамма эшитди. Нозимнинг юраги гупиллаб ура бошлади. Боши айланиб, ёқимсиз ҳид кўнглини беҳузур қилди-ю, кўзларини юмиб олди. *Зум*: ўтмай кўзини очди-да, Қоқошни излади. Ана у! Қоқош ҳамон сувсиз водопровод ёнида бетоқат, деворга суянган кўйи, *худди кузга ўхшаш мунгли, маъюс, маҳзун чора излаган каби жавдираб* турарди. Нозимга у йиғлаётганга ўхшаб кўринди.

Қоқош бир нималар деб қичқирди. Нозим унинг овозини эшитди-ю, аммо нима деганини англаёлмади. Шу пайт панжалари Аъзамнинг юзига ёпишиб, кекирдагини эзди. Сўнг пайт пойлаб ёқасидан ушлаб ўзига тортди-да, башарасига икки-уч бор калла урди. Аъзамнинг афти қонга бўялди. Нозимнинг кўнглида жирканч бир ҳис уйғонди. Қайт қилгиси келди. Уқчиди. Урнидан сапчиб туриб, ўзини четга олди. У кучи қирқилиб ҳолдан тояётганлигини сизди. Болалардан бири қўлидан ушлаб тортган эди, чайқалиб кетди. Ўша заҳоти кимдир ортидан ёпишди. У товони билан ўша боланинг човига тепиб юборди. Епишган бола войвойлаб букчайганча нари кетди. Рўпарасидаги болалар жонланди-ю, Нозим девор томонга ўтди, ёнига бирортаси келмади. Фақат Аъзам қўлидан ушлаб юнатаётган ёки далда бераётган икки болани силтаб, оғир қадамлар ташлаб, унга яқинлашди. Нозим ҳаммасини кўриб турар, ажабо, ҳаттоки Аъзам, унинг ҳар бир ҳаракати, юзидаги ифода жудаям аниқ, шунинг учун нотабний кўринар эди. Аъзам бир оздан сўнг кўйлагини ечиб юзини артди-да, болохонадор қилиб сўкди.

Нозим қаттиқ толиққан эди. Кўзига чалинган ҳамма нарса жимирлаб кўрина бошлади. Аъзамнинг қўлидаги сарғиш кўйлаги аввал қизғиш, кейин жигарранг бўлиб кўринди. У кўнглини қон ҳиди безовта қилаётганини тушуниб етди-да, ўзини қўлга олишга тиришди. Худди шу чоқ нариги ёқдан — сувсиз водопровод томондан Қоқошнинг овози келди:

— Нозим, қоч!!

Нозим овоз келган томонга беҳол, бир оз меровсираб қаради-ю, Аъзамнинг акасига кўзи тушди. У қаттиқ толиққанди. Асаблари қақшар, кўнгли озиб борар эди.

— Нози-им...

Қоқошнинг овозини иккинчи сафар зўрға эшитди. Рўпарасидан ҳалқадек ўраб, йўлини тўсиб келаётган уч нафар болага отилди. Болалар иккиланиб четланди. Фа-

қат Нури унга ёпишди. Унинг сочлари ўсиқ, дағал эди. Ундан эритилган сақич ҳиди келарди. Нозим амаллаб Нурининг қўлларидан қутулиб чиқди-да, дарахтга тир- машди. Оёғидан ушлаган болаларнинг қўлига, юзига тегиб ташлайверди. Охири Жамил тўпигидан ушлаб олди-ю, қўйиб юбормади. Нозим осилиб қўллари толди, ерга гуп этиб тушди. Тиззаси ачишди. У оёқ бармоқла- рининг орасига тупроқ кириб кўнглини ғаш қилаётгани- ни ҳис қиларди-ю, аммо ниҳоятда танг аҳволда қолгани- ни сезмасди.

Ўрнидан турганда ҳалқадек ўраб олган болалар тў- зиди. Ўртада, унинг қаршисида Аъзамнинг акаси Ла- тиф ва яна иккита бегона бола қолди. Нозим дабдуруст- дан Латифга қараёлмади, аввал унинг ҳамроҳларига қўрқа-писа кўз ташлади. Ўнг томонидаги, кўз соққаси бўртиб чиққан — бақа кўзлиси ингичка узун занжирни бармоғида айлантириб ўйнар ва истезҳо билан кулимси- раганча ундан кўз узмасди. Нозим унинг ҳиссиз нигоҳи- да ўзини таҳқирловчи жирканч бир нима борлигини сезди.

Сўнг... Латифга қаради. Латифнинг кўзлари жуда оддий, укасининг кўзига ўхшаш қийиқ бўлиб, фақат сарғишроқ эди, холос. Хира кўзларининг тубида қандай- дир кўланка қотиб қолганга ўхшарди.

— Қани, Нозим полвон, нима бўлди, нега уришди- ларинг, — деди Латиф. Унинг овози хирқироқ, хаста эди. У ёнига келиб олган Нурининг елкасига қоқди-да, унга суянди. Латиф унинг энсасига шапатлади. «Ифлос, ял- тоқланишини қара», деб хаёлидан ўтказди Нозим. Аммо шу лаҳзада Нуридан қўрқа бошлади.

— Хўш?!

Нозим нима дейишни билмасди.

У қўрқаётгани ва атрофидаги болаларга буни ошкор қилиб қўяётгани учун ўзини кечиролмас, нега шунчалар ожиз, ҳимояга муҳтож боладек турганига ажабланар, ғурури синиб, ўзи таҳқирланаётганини ҳис қилар ёки

шундай деб ҳисоблар, гапиришним, гапирмаслигиним билмасди. Аммо ялинишни хаёлига ҳам келтирмасди. У Латиф ўзини дабдала қилиб ташлашига қарши бирдан-бир чора каттароқ тош топиб олиш ҳақида ўйлар эди.

Майдонга оғир жимлик чўкди.

— Латиф ака, қўйиб беринг, биттага-битта,— деди Аъзам ялиниб. Унинг таваллоси шунчалик самимий ва у акасининг йўриғини шунчалик илҳақ кутар эдики, Нозим дабдурустдан сесканиб кетди. Гўё ҳозир Латиф: «бор, қўйиб бердим» деса, шу заҳоти Аъзам уни ғажиб ташлайдигандек бадани увишди.

Латиф укасига жим қулоқ солиб турди-да, бошини сарак-сарак қилди, ифодасиз юзига заҳарханда ёйилди. Аъзам яна ялиниб ғудрана бошлаганда, шарақлатиб тушириб қолди.

— Уриб башарангни одам танимайдиган қилиб ташласаям, дийдиё қиласанми? Башарангни қара... Шундан калтак еган бўлсанг энди... Жасадди қара, жасадди... Тавба,— Латиф аччиқ кулиб, бақакўз шеригига қаради. У индамади.

Нозим Латифнинг хира кўзларидаги бояги кўланка йўқолиб, ўрнини мудҳиш совуққонлик эгаллаганини кўриб, қўрқиб кетди, аммо ўзини тутиб, индамай кетишга отланди.

— Менга қара, полвон, тўхта,— деди Латиф.— Сенда гап бор...

Нозимнинг пастаккина лой томда қўлида тош — эмаклаб келаётган Қоқошга кўзи тушди. Қоқош!

— Индамай кетаверасанми, укам, биз ҳам эшитайлик, нима бўлди, кимдан чиқди?— деди Латиф.

— А?!

Нозим унинг нима деганини эшитмай қолган одам каби саволомуз қаради. У энди ўзини жуда эркин ва негадир хотиржам ҳис қила бошлаганди. Ҳатто бамайлихотир Қоқош яширинган томга кўз қириши ташлаб қўйди.

— Чўмилишга келсам, Аъзамлар бир болани... велосипедга боғлаб сувга тушириб қўйишибди. Мен уни билардим — қўшнимиз. Узи касалманд... Тутқаноғи бор. Сувда туравериш кўкариб кетибди. Бориб уни ечдим, кейин Аъзам билан ғижиллашиб қолдик... У...

Нозим бирдан қорини чангаллаб қолди. Нафаси қайтиб кучанди, ихраб юборди, яна кучанди, яна ихради. Кимдир сочидан беозоргина ушлаб тортган эди, кўзини очди. Очди-ю, энг аввал тип-тиниқ осмонни кўрди, кўзи ачишиб яна юмиб олди. Сўнг яна очди. Энди чуқур-чуқур нафас олди. Тепасида Латиф турарди. Унинг оғзидан кўнгилни беҳузур қиладиган қўланса ҳид келди. Нозим юзини четга бурди.

— Менга қара, кучинг ошиб қолдими, менга қара, қара, деяпман!— Латиф дарғазаб бўлиб бўкирди.— Нега индамайсан, тилингни узун дейишганди, гапир. Кейин нима бўлди? Кейин нега уришдиларинг, нега...

«Кейин, кейин, ... инг... га». Нозимнинг қулоғига гап кирмасди. Латифнинг қўрқинчли тус олган афтига кўрқа-писа қараганди, бояги совуқ ифода энди унинг бутун кўзига ёйилганини кўрди.

Унинг силласи қуриб, кўнгли айниди. Жавоб бергиси, гапиргиси келмасди. Кўзи юмилиб-юмилиб кетар, юмилганда ўзини енгил ҳис қилар, очганида яна кўмкўк осмон ва Латифни кўрарди. У сочини беозоргина ушлаб қўйиб юбораётган бармоқларга оҳишта қўл узатди.

Дафъатан тошдек қаттиқ бир нима даҳанига урилди-ю, бақувват қўллар азот кўтариб отгандек оёғи ердан узилди-да, сўнг чалқанча бўлиб тушди. Боши ерга қаттиқ тегиб оғриди... Инграб юборди. Ҳеч ким юрак ютиб унинг тепасига келолмади. Нозим шу аҳволда анча ётди. Тупроқ қайноқ эди. Ерилган бармоқларига ёпишиб ачиштирар, куйдирарди.

Ҳамма нарса қайноқ...

— Ҳамманг бир пақирга қимматсан. Кўчада Ҳасан-Ҳусандек юрасанлару ўз ўртоғингни калтак едириб қўйиб, томошабин бўлиб турасанлар. Шуми оғайнигарчилик? Мунақаларни аяб ўтирмаларинг. Қўзини очиб қўйсаларинг, узоқдан салом бериб ўтадиган бўлади. Сўтаклар-эй, энди ҳамманг тарқал. Жамил тургазиб қўй.

Нозим ихраб-сиҳраб ўрнидан турди. Ёнига келган Жамилга ғилт-ғилт, алам ёшлари тўла кўзларини қадади. Жамил кўзларини олиб қочди. Нозимнинг кўксини йиғи тутиб, хўрлиги келар, аламига чидаёлмасди.

У ёнбошини қоқди, юзи, бошини силаб, бармоқларига назар солди, кўзларини ишқади ва секин бориб девор остидаги харсангга ўтирди.

Латиф унинг тепасига келди.

— Тур ўрнингдан!— деди у.

Нозим индамади, Латиф иягидан ушлаб ўзига қаратмоқчи эди, силтаб ташлади-да, ўрнидан туриб унга нафрат билан тикилди.

— Ифлос!— деди у. Овози титраб, сўник, ҳатто йиғили чиқди.

— Менга қара, бор, уйингга кетсанг-чи... Кет! Қулоғингда бўлсин, битта-яримта болани хафа қилсанг ёки иккинчи чўмилишга келганингни кўрсам, айтиб қўяй, оёғингни уриб синдираман. Энди бор, жўна!

Нозим ерга туфлади, шилимшиқ, ёпишқоқ нарса даҳанига ёпишди. Қўли билан артиб Латифдан сал узоқлашди ва баланд овозда:

— Мараз!— деди.

Болалар қотиб қолди.

— ... тенгнингга кучингни кўрсат, зўр бўлсанг. Кўрамиз ҳали,— деди яна Нозим ҳозир унга бари бир эди, чунки алам ўтиб кетган эди.— Бизни варрагимиз ҳам учиб қолар, ўшанда гаплашамиз.— У шундай дерди-ю, нимани назарда тутаётганини ўзи ҳам билмасди.

Болаларнинг нафаси ичига тушиб кетди. Улар Латифга қарашга ботинолмай Нозимдан кўз узмай турардилар. Латиф кескин бурилиб, унга ҳамла қилмоқчи эди, бақакўз қўлидан тутди.

— Керакмас, қўйсанг-чи, арзимаёди. Болаларни ўзи тинчитиб қўяди.

Нозим секин унга қаради. У ҳамон занжирини ўйнар, юзида, кўзида на кулги, на табассум бор, совуқ, хотиржам эди. Нозимнинг бу башарага тупургиси келди.

— Сенлар, ҳали қараб турларинг, битта-битта бурнингни ерга ишқайман. Ўзларингча хурсанд бўлаётсанлар ҳали. Малай, итнинг орқа оёғи, ипириқчилар. Айлантириб келса, сенлар ифлосдан ифлосроқсанлар.

— Овозингни ўчир-эй!— деб сўқинди Аъзам. У шими, кўйлаги тупроқ, лаб-лунжи қон кўйи Нозимнинг орқа томонида турарди. Нозим босиқ, аммо истехзо билан:

— Сенга ким қўйибди?— деди.

Шу чоқ кимдир унинг орқасига бир телиб қочди. У шошиб қолди. Ётти-саккиз чоғли бола ичидан ким эканини билолмади. Қўпчилик хахолаб юборди.

— Обрўйинг борида кетақол энди, оғайни...

— Яша, хўроз!..

— Бўпти, кўрамиз? Нимани кўрардинг, кинони кўрасан-да...

Нозим титраб кетди. У сир бермаслик учун шартта бурилиб болалардан узоқлашди. Шўртанг кўз ёшлари тушиб, ёрилган лаби ачишди, хўрлик, алам энди бутун вужудини лаққа чўғдек ўртаб юборди.

Майдонга кираверишдаги қовжираган ўтлар орасида мунгайиб ётган шиплагини кўриб Қоқош эсига тушди. Тўхтаб ортига қаради. Харсанг атрофида болалар уймалашар, Қоқош йўқ эди. У қулт этиб ютинди, бўшашиб бўйнини силади, қўли худди бировнинг баданига теккандек туюлди. Шалвираганча анҳор томон

юрди. Кўприкка яқин ёғоч зинадан тушиб чўнқайган кўйи бет-қўлини ювди, қайта-қайта оғзини чайди, кейин ҳовучида сув олиб кўксига сепди, бошидан қуйди. Сув лойқа, муздек эди. Оғзидаги тахир маза кўнглини беҳузур қилди. Нозим кетолмай зинага ўтириб олди, сувнинг аста шалоплаб оқиб кетишига термилиб қолди.

Бу соя-салқин ер унинг юрагига алоҳида таскин бера оладигандек туюлди. У ечиниб, белига қадар анҳорга кирди, кўксини тўлдириб нафас олди-да, бошини сувга кўмди, хийла вақт нафаси қайтмай турди. Қаддини ростлаганда эса бирдан ўзини ёлғиз, жудаям ёлғиз, ҳимоясиз ва мушфиқ сизди. Мен жуда кичкина, арзимас бола ҳамда қўрқоқман, деб хаёл қилди. Соҳларидан оқиб тушаётган лойқа сув кўз ёшларига кўшилиб кетди. Бу томчилар юзининг бирор бичимида тўхтамай оқиб сувга тушар, буни у сезмасди. У фақат ёлғизлигини чуқур ҳис қилар, ўзини йиғидан тўхтатолмас эди.

«Сениям урдими, Қоқош?»

«Ўзимас, ёнидаги шериги урди. Тош билан солсам бўларди».

«Раҳминг келдими?»

«Нега куласан?»

«Йўқ ердаги гапларни гапирасан-а? Раҳминг келганмиш».

«Бек-бекорга уриб, кўзингни кўкартириб қўйибди-ю, раҳминг келармиш. Қўрққансан, бўлмаса урардинг».

«Қўрққанним йўқ. Балки ростдан раҳминг келди шекилли. Ўзинг ўйла, тош бошига тегса, қатинини ўйнатиб юборарди».

«Яна ўзи эшитиб қолмасин. Пешонангдан ўпиб қўяй деб уйингга келади».

«Кесатмай қўя қол. Ўзингга тош билан уролмасдинг. Лекин Аъзамга раҳминг келди!»

«Жамилга-чи?»

«Э-э...»

«Қоқош алам қиляпти. Жудаям алам қиляпти. Акасини бир ёқлик қиламан бари бир».

«Бари бир».

«Кўрасан».

«Бари бир».

Нозим отасидан жуда ҳайиқарди. Иложи борича кўзига кўринмай нари-бери юрарди. Бу ҳайиқиш, қочиб юриш замирида отасига нисбатан кек, норозилик борлигини ҳамда бу туйғулар шунчаки ё ўткинчи эмас, балки ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ эканини ҳис қилар ва онаси, синглиси, уч укаси билан ҳар куни ё кунора қон-қора қақшаб, ноилож юрагининг тубида норозилик тоши чўкиб ётганига қарамай тишини тишига босиб, отасининг қарамоғида яшар эди. Уйларидаги турмушдан юраги безилларди.

Жанжал-тўполон авжига чиққан кунлар уйдан қочиб кетар, уч-тўрт кун аллақадарда сандироқлаб мактабга ҳам бормас, то онаси ўтинч ва кўз ёшлари билан уйга қайтармаса, қариндош-уруғлариникида юрарди.

Баъзан уйларидаги ҳаёт ҳамманинг оиласида ҳукм сурган ҳаётдан фарқ қилмас, деган ўй калласидан кетмай қоларди-ю, бироқ тинч, осойишта яшаётган қариндошлари ва қўшниларининг ҳаётини кўриб, аввал ажабланар, кейин ўксирди...

Аъзам билан муштлашган куни Нозимнинг уйга боргиси келмай қолди, йўлда қаерга боришини чамалаб кўрди, бироқ бу аҳволда ҳеч қаерга боролмаслигини ўйлаб, бўшашганча уйга йўл олди. Йўл-йўлакай бугунги муштлашишнинг оқибати ҳақида ўйларкан, бошлаб у ўзини айбдор санади, кетидан Аъзамни, унинг акасини «ифлослар», деб сўкди.

Унинг лаби дўрдайиб қолган, ўнг қовоғи оғрир, лунжи ачишарди. Кўчаларининг оғзида унинг кайфияти ёмон бузилди. Ариқ лабидаги дарахтга суяниб ўтган-кетганни кузата бошлади. Унинг хўрлиги келарди. Назарида у дунёда энг ёлғиз, бечора бола эди.

Қуёш ботмоқда эди, томлар қизғиш, уйлар пештоқда барглarning сояси силкиннар, сувлар сепилган кўча тинч, ҳаво ажойиб эди.

Нозим йўлакда онасига дуч келди, унинг саволларига мингирлаб жавоб қайтарди-ю, афти бужмайди. Онаси яна саволга тутган эди, индамади ва айвон олдидан оёқ учида товуш чиқармай юриб ўтди-да, оёғини чала-чулпа ювиб, ўзини ичкари уйга урди.

Ярим соатдан сўнг отасининг бақиргани, онасининг узуқ-юлуқ овози қулоғига чалиниб, даҳлизга чиқди. Секин айвонга мўралади. Хонтахта атрофида жимгина ўтирган укалари қўрқа-писа даҳлиз томонга қарашди, улар йиғламоқдан бери бўлиб турар, кўзларида қўрқув аралаш юрак олдириб қўйган болаларга хос юмшоқ ғам акси бор эди. Нозим «жим», дегандек имо қилди. Онаси уни кўрмади. Бурчакда, ҳовлига қараган дераза ёнида катта укаси Рашид ҳар қўлида биттадан ғишт кўтарган кўйи юм-юм йиғлаб турарди. Рашид ёнбоши билан тургани учун акасини кўрмади. Нозимнинг оёқлари остидаги энсиз, чириган омонат пол тахтаси ғижирлади-ю, Рашид лабига оқиб тушаётган кўз ёшини ялаб секин қаради. Нозимга кўзи тушиб, бирдан афти бужмайди, хўрлиги тошиб ҳўнграб юборди.

— Учир овозингни!— деб ўшқирди отаси.

Нозим отасини кўрмасди.

— Сенлар нега бақраясан, овқатингни ичларинг.

Нозим нафасини ичига ютди. Хонтахта тагида пушиб ётган кичкина мушукча дастурхон полуги ғашига тегдими, тишлаб тортди. Аммо товуш чиқармади. Зум ўтмай яна кўздан йўқолди. Икки укаси қўлидан қошиқни қўймас, овқат ҳам емас эди.

Нозимнинг томоғига алланима тиқилди. Отасининг чойнак тумшугидан хўриллатиб чой симиргани эшитилди. Рашид шафқат сўрагандек, яна Нозимга қаради. Кўзларидаги филт-филт ёш чироқ нурида учқундек сачраб кетди.

Нозимнинг сим-сим оғриётган билаги, елкаси энди увишиб борарди. Эшик тутқичидан ушлаган бармоқлари темирга ботди. Кўксига ёйилаётган аччиқ хўрлик томоғига тиқилди.

Рашиднинг кўзида йилтиллаб турган ёш дув этиб тўкилди. Нозим айвонга югуриб кирди-да, укасининг ёнига бориб қўлидаги фиштарни олиб очиқ деразадан ҳовлига улоқтирди. Ҳовлида алланарса жаранг этиб синди. Нозим ҳансираб, каравотда ёнбошлаб ётган отасига ўгирилди. Каравот ночор гичирлади. Рашид негадир ҳануз қўлини туширишга ботинолмас эди. Унинг юзидаги ёлборувчи ифода таъсирли эди.

— Тушир қўлингни! Тушир!

Онаси ўрнидан дик этиб турди-да, каравот ёнига бориб олди. Унинг рангида ранг йўқ, кўзларида эса қўрқув ва ҳадик акс этарди. У ерга тушиб кетган сочиқни олиб каравотга илиб қўйди.

Нозим укасининг бошини силади, елкасига қўлини қўйди ва худди шундай қилиш керакдек ёки у бундан бошқа ҳеч нарса қилолмайдигандек, яна унинг майин сочларини силади.

— Бор, фиштарни олиб кел,— деди отаси.

Нозим жавоб бермади.

Онаси энди болаларни қучоқлаб олди. Қўйлакчан укасининг қўлида қошиқ бор эди.

— Сенга айтяпман!

Утакаси ёрилган Рашид овоз чиқариб йиғлашга тушди. Айвондан одамни бўғадиган куйинди иси келарди.

— Дадаси, мен олиб кела қолай, мен айбдорман,— деди онаси.

— Сен ўчир!— деди отаси.

Нозим отасига тик қаради. Унинг кўзлари филт-филт ёш, алам тўла эди.

Бояги мушук хонтахта остидан сакраб чиқди-да, урра ҳовлига қараб қочди, бироқ даҳлизда тўхтаб, негадир изига қайтди, бориб қошиқ ушлаган боланинг оёғига суйкала бошлади.

— Йўқол!— деди отаси ва суянчиқсиз курсини те-пиб юборди. Курсича телевизор ёнидаги очик жавонга зарб билан урилиб, сиёҳранг гулдон ерга тушди-ю, синмади. Ичидаги сув оқиб кетди.

Нозим укасини етаклаб ҳовли томон юрди. У даҳ-лизда Рашиднинг пойафзалини излаб топди-да, қўли-га тутқизди. Ўзи эса унинг апил-тапил кийинишини кузатиб тургач, ҳовлига разм солди. Ҳовли жимжит, қоронғи. Айвон деразаларидан таралаётган шуъла во-допровод ёнигача аранг ёритар эди. Укаси қаддини ростлагач, Нозим дераза ёнига келиб ҳам меҳрибон, ҳам дардли овозда:

— Ойи, хавотир олманг, Рашидни холаминикига олиб бораман,— деди.

Отаси болохонадор қилиб сўкинди, онаси пиқ-пиқ йиғлашга тушди. Нозим кўчага ошиқди. «Йўлак мунча қоронғи», деб ўйлади у. Рашид миқ этмас, қўли нега-дир совуқ, нам эди.

Кўчага чиққач, Нозимнинг юраги эзилди, кўзлари-га ёш келди. Рашиднинг қўлини бенхтиёр сиқди, бир ғалати ҳислар кўксини ачиштириб юборди. Беш қа-дамча юргач, у Рашиднинг қўлини яна, бу сафар қат-тиқроқ сиқди, Рашид акасига қаради, аммо қўли оғ-риганини айтмади. Нозим онаси, синглиси ҳамда укалари ҳеч қачон юрагига бунчалар яқин бўлмаган-нини, бугунгичалик уларга жони ачимаганини ўйлаб таажжубланди. Уларга бўлган меҳри жўшиб, дийдаси юмшади. Унинг кўзларидан ёш оқа бошлади. «Яхши-ям қоронғи», дея хаёлидан ўтказди. Аммо кўз ёшла-

ри тўхтамади Инги ичидан босиб келяпти, йиғламай иложи йўқ, йиғлаш керак эди. Рашид ҳеч нарса сезмасди.

Улар чурқ этмай боришарди.

Уйларнинг очиқ деразасидан кўкиш шуъла таралади, узук-юлуқ куй, одам овози эшитилади, энсиз йўлкага тўшалган дарахт соялари тебранади, ёз кечаси ёқимли, эзгин эди. Муюлишдаги уйдан эртакчи чолнинг таниш, ёқимли овози келди. Рашид тўхтади, энгашиб ивирсиганича пойафзали боғичини ечиб, қайта боғлади.

— Ака, қаяққа борамиз?— деди у.

— Санталат холамникига,— деди Нозим.

— Сизам борасизми?

— Ҳа, нега сўраяпсан?

— Ака, қорним очди,— деди Рашид,— уйга бора қолайлик.

— Мениям қорним очди, бир оз чида.

Нозим укасига ачинди, унинг қоқсуяк бармоқларини беозоргина сиқди, вужудида чумоли ўрмалагандек бўлди.

— Ҳозир, Рашид, бир оз сабр қил, ҳозир,— дея такрорлади. Унинг юраги юмшаб яна кўксигаги хўрлик, алам жунбишга кела бошлади. «Нима учун шундай бўляпти?» кўнглидан ўтказарди у. Нега уйқуси келган, қорни оч укаси билан қоронғида тентираб юрганини ҳеч ақлига сиғдирилмади. Унинг кўз олдига отаси келди, у ҳеч қачон отасининг кўзига тик қарамаган эди, бугун қаради. Отасининг кўзи оддий, фақат қорачиги кенгайган, холос. Бирдан унинг ёдига қаёқдандир бувасининг гапи келди: «Болам, отага тик қараган ўғилнинг косаси оқармайди». Нозим одамнинг косаси оқариш-оқармаслиги нима эканини тушунмасди-ку, лекин бу гап замирида мудҳиш бир маъно борлигини сезарди.

Ака-ука болохонали уй ёнида яна тўхтадилар. Бу Қоқошларнинг ҳовлиси эди. Йўлда укаси қорним очди, деганда Қоқошни чақириб бирон нима сўрашни кўнглига тугиб қўйган Нозим ҳозир бу фикрдан қайтди. Шу аҳволда ўртоғига кўринишдан истиҳола қилди.

Нозим тиззалари оғриётгани ва қаттиқ толиққанини сезди-ю, Рашидга қаради. Унинг уйқули кўзларини йириб-йиртиб турганини кўриб, бирдан юпатгиси келди. Аммо нима деб?! Нозим ҳайрон бўлди, у чинданам нима деб юпатишни билмасди. Уни ҳеч ким, ҳеч қачон юпатмаган, бошини силамаган, шунинг учун ҳам у бировнинг кўнглини ололмас, бировга таскин беролмас эди.

Дарвоқе, бугун Жамил юпатишга чоғланди-ю, журъат қилолмади. «Жамил!»

Нозим ўз хаёллари билан бўлиб, Рашиднинг уйқу-сираб қоқила-суқила орқада қолиб кетаётганини пайқамасди. У чарчаб кетган, асаблари таранглашиб, боши қизарди. «Уч олиш керак!— деб ўйларди у,— аламдан чиқиш учун». Латифдан калтак егани кўз олдида келиб ғамгин кулимсиради.

— Ака, ухлайман,— деди Рашид мудроқ овозда.

Нозим индамай укасининг қўлидан энди ушлаган эди, қарама-қарши томондаги тор кўча оғзига машина келиб тўхтади. Кабинасидаги чироқ ёниши ҳамона орқа ўриндиқда ўтирган Латифни таниган Нозим бир сесканиб тушди. Зум ўтмай мудҳиш хаёл кўксига санчилди.

Машина жўнаб кетгач, Латиф гандиракляб-гандиракляб ариқдан базўр ҳатлади-да, дарахтга суяниб қолди. Нозимнинг юраги ҳовлиқди, нима учундир енгил тортди ҳам.

— Ака, ухлайман,— деди Рашид.

— Жим!— деди Нозим.

Шу чоқ Латиф дарахтдан узилиб, тор кўча оғзига бориб тўхтади, сўнг деворга бир қўлини тираганча энгашиб бошини қаттиқ-қаттиқ силкиди. Нозим ариқ лабидан ҳандалакдай япалоқ тошни кўчириб олди. Латиф кириб кетган ўша тор кўча томон югурди. Бирдан нимадир эсига тушиб, тўхтади, ўн қадам наридан паст овозда Рашидни огоҳлантирди.

— Шу ерда тур, ҳозир келаман. •

Қўлидаги силлиқ, япалоқ тошнинг вазминлиги билинмасди. Жинкўчага етиб келганда у жиқ терга ботган эди. Атроф жимжит. Мана шу ташвиш тўла жимликни юқоридан оғир, долғали бир нима босиб келаётгандек туюлар, дарахтларнинг қора, қуюқ сояси муттасил тебранар, аллақерда мушукларнинг бигиллаши эшитиларди.

У жинкўчага бош суқиб, қулоқ солди... Аввал Латифнинг кучаниб бўкиргани, сўнг, қайт қилди шекилли, ўқчигани эшитилди. Кўзи қоронғиликка ўргангач, Нозим Латифни кўрди. Латиф иккала қўли билан деворни ушлаб олганди; йўлак сингари узун, энсиз жинкўчанинг нариги бошида кичкина чироқ милтилларди. Нозим қўлидаги тошни силади. Унинг бармоқлари терлади. У энтикди, кўкрагини тўлдириб, чуқур нафас олди-да, Рашид томонга қаради. Укасининг қорни оч, уйқуси келганлиги дам-бадам эсига тушаверди. Онаси уйлари ёнидаги эски курсичада уни кутиб ўтиргандир. Рашиднинг эса қорни оч. Нозим чап қўли билан кўзини ишқади. Унинг боши оғирлашиб борар, кўзларига қум тиқилгандек ачишар, кўнгли алланечук безовта эди. Тошни яна силади. Тош илиқ эди.

Шу чоқ Латиф қаддини кўтаролмай юзтубан йиқилди. Ерда ётган кўйи алланарсалар, деб гудранди, сўкинди, сўнг кимнидир чақирди. Нозим унинг тепасига борди. Аммо юзтубан ётган Латифнинг башарасини кўрмади. Гуп этиб қусуқ ҳиди урилди-ю, Нозимнинг димоғи ачишди. Латиф ҳадеб ўрнидан туришга ури-

нар, аммо туролмас, сўкинар, Нозимга қайрилиб қарашга мадори келмасди. Ниҳоят, ётган ерида гўлдираб, ўзига-ўзи гапира бошлади. Жинкўчанинг нариги бошидаги митти чироқнинг нури милтилларди.

Нозим изига қайтди. Катта кўчага чиққандагина ҳамон қўлида тош борлиги, тош хийла оғир ва энди у керак эмаслиги хаёлига келди. Тишини тишига қўйиб, бош чайқади, сўнг ариққа улоқтирди. У хуноби ошиб Рашиднинг ёнига келганида, укаси дарахтга суянганича мудрар эди. Нозим уни уйғотишга кўзи қиймай тепасида бирмунча вақт қараб турди.

УЛАРНИ ТАРБИЯЛАГАН ТҮН

Пиёз иси келди. Фарҳод ҳавони искай-искай: «Тери куйдиришяпти, куйинди иси», деди.

— Куйинди эмас, пиёз ҳиди,— деди Одил.

Фарҳод оғзини кафти билан тўсиб, силкиниб-силкиниб қўйди.

— Пиёзмиш,— деди у бирдан тўхтаб,— яхшилаб ҳидлаб кўр-чи, балки картошканинг ҳидидир.

Одил Фарҳоднинг кулганидан эмас, ўзини очиқдан-очиқ менсимаганидан ўкинди.

— Билмасанг, уриб енгмагин, Фарҳод, ростданам пиёзнинг ҳиди,— дея гапга аралашди Ҳамид.— Вали ҳар йили шунақа пайтда уйига пиёз туширади. Ушанинг ҳиди...

Одил енгил тортди: Али десам Вали дейди-я нуқул.

Фарҳод оғзини карнайдек очиб узоқ эснади, эснаётиб бир эмас, иккала қўли билан оғзини тўсди.

— Чиқса чиқа қолмайдими энди,— деди Ҳамид ҳам эснаб.— Одил, чақирсанг-чи!..

— Ҳозиргина чақирдим, беш минутам бўлгани йўқ,— деди Одил, ичида эса «топдиларинг аҳмоқни» деб қўйди.— Яна озгина кутайлик, чиқмаса, унда... уй-уйга, тўппа-тўйига.

Одил шундай деди-ю, ҳамманинг кўнглидаги гапни бехос айтиб юборган одамдек оғзининг таноби қочди. Зимдан болаларга разм солди. Аммо бирортаси унинг гапини қувватлай демади.

Фарҳод эса:

— Нима, тўппа-тўйига?— дея тўнғиллади.

— Одил, яна чақирсанг, бир еринг камайиб қолмас?— деди бетоқат бўлган Ҳамид.

Одилнинг пешонаси тиришди.

— Керак бўлса ўзинг чақир,— деди-да, зарда билан ўгирилиб олди. Кўчанинг адоғидаги дарвоза тепасида қизариб турган чироққа тикилиб тураверди. Унинг димоғига яна пиёз ҳиди урилди ва бу ҳид негадир бутунлай ўзга олам, ўзга манзара — илк бор мактабга борганида ёмғирда ивиганларини эслатди.

Болаларнинг паст овозда гўнғирлаши деворлар ортидан келаётгандек аранг қулоғига кирар, нима ҳақда тортиша бошлаганларининг маъносини англай олмас эди. Фақат товушлар...

Тор халта кўчанинг бефайз қиёфаси, паст-баланд деворлар, уйларнинг ваҳимали соялари дафъатан кўнглидан кеча бошлаган болалик хотиралари сингари сирли туюлди.

— Тўхта, Ҳамид, намунча шошмасанг.— Бу Фарҳоднинг овози эди.— Отаси уйдадир. Эҳтимол, бехитроқ қилиб чиқар. Ҳусан битта гапиради — чақирсанг шугать қилиб қўясан.

Одил эснади.

— Шугать-пугати қоптими, Фарҳод, соат ўн бирдан ошди,— деди Ҳамид.

Фарҳод фуражкаси айвонининг тасмасига қистириб қўйган бир нимани авайлаб олди-да, бамайлихотир узоқ ҳидлади, сўнгра бепарво оҳангда:

— Минг бўлмайдими!— деди.

— Нима деганинг у?! Зах ҳавода бир соатдан буюн турибмизу минг бўлмайдими эмиш. Чикса-чиксин, резинка қилиб ўтирадимми? Оёқдан совуқ ўтиб кетди,— дея қизишди Ҳамид.

— Ярим соатдан бери турган бўлсанг, оёғингдан совуқ ўтган бўлса кетавер, сени биров ушлаб тургани

Йўқ,— деди Фарҳод худди аҳамиятсиз, мутлақо кераксиз нарса ҳақида гап кетаётгандек тишини кавлаб.

Ноқулай жимлик чўкди. Фарҳод чўнтагидан уч суяма занжир чиқариб, шаҳодат бармоғида айлантириб ўйнай бошлади.

— Ким кетмоқчи бўлса тўрт томони қибла,— деди у яна пичинг билан.

Ҳамид тутақди, бироқ вазиятни ҳисобга олдимиз ёки «шу билан» пачакилашиб ўтиришни ўзига эп кўрмадимиз, ҳар қалай, индамади; зум ўтмай кўрқди демасин учун тўнғиллаётган эди, Фарҳод шартта кесиб:

— Беш минут кут! Чиқмаса мен кафил,— деди.

Одил Фарҳодга кўз қирини ташлади, заифгина сарғиш шуъла ёритган юзидаги ифодани яхши илғай олмади, аммо шунга қарамай бари бир ичида унга ҳаваси келди; афт-ангорини — қимтилган лаблари, гавҳари бўртиб чиққан кўзи, бир оз қийшиқ катта бурнини тасаввур қилди — зўр! Назарида, Фарҳод ўзидан бир тизза баландликда тургандек ҳаяжонланиб, пастдан тепага қаради ва бурнини секингина тортиб, ёнига ўтиб олди. Нима учундир кўнглида ўзига ишонч уйғонди, бу туйғудан кўнгли яна ҳам кўтарилиб, енгил тортганча осмонга қаради. Осмонда йилт этган юлдуз кўринмас, аста-секин ҳаволаб бораётган ой сарғиш нур сочарди.

Орадаги ноқулай сукутни боятдан нари гапга аралашмай симёғочга суяниб турган бола бузди.

— Фарҳод, ким бошлайди, ким чақиради, Ҳусан чиққунча шуни келишиб олайлик,— дея гап бошлади у, аммо бирдан тутилиб бу ёғига нима дейишини билмай чайналди.

Фарҳод занжири билан Одилнинг елкасига бир урди-да:

— Буни ҳеч қийин жойи ўйқ, Одил чақиради,— дея ишшайиб Одилга қаради. Унинг турқини кўриб га-

пи оғзида қолди.— Ҳа, нафаснинг ичингга тушиб кетди, гапим ёқмадимми?!

Ҳамма яна нима деркин, дегандек унинг оғзига қараб турарди. Фарҳод занжирни қайтадан бармоғига ўради.

— Одил чақирганда Ҳусан билан мен берироқда, беш-олти қадам берироқда турамиз. Агар Батиш ёнимизга келса, Ҳамид, сен билан Алишер уларнинг эшиги томонга ўтиб йўлини тўсиб қўясанлар. Қисқаси,— Фарҳод оғзини очмай эснади,— уйи томонга қочса қопқонга тушади. Бошлашга келсак... Абли бошлайди.

Фарҳоднинг гапига жимгина қулоқ солаётган Ҳамиднинг кўз олдига ерга урса осмонга сапчийдиган Батиш келди. Лекин, унинг калтак ейишини тасаввур қилолмади.

— Графни етаклаб чиқса-чи, бирдан?— деб сўради Одил ва кўрқа-писа бир қадам ортига чекинди. Фарҳод шу саволни худди ундан кутгандек, илкис қўлини силтаб ҳамла қилди, қулоғига пўлат занжир чирс урилган Одил жон аччиғида додлаб юборди. Еслаларнинг нафаси ичига тушиб кетди. Одил ловиллаб ёнаётган қулоғини силар экан, болохонадор қилиб сўкинди.

— Ўв-ўв, тирранча, менга қара, оғзингни юм,— деди Фарҳод ва болаларга юзланиб «буни кўрларнинг, ҳазилни ҳам билмайди-я», деган каби қўлларини ёйди-да, чап тарафидаги Сатторнинг елкасига ҳам занжир билан бир урди:— Оғридим, Саттор?

Саттор — ўртадан тикроқ, қалпоқ кийиб олган бола тишини тишига босиб бош қимирлатди.

— Бу бўлса ҳайронман, қиз болага ўхшаб додлайди-я... Яна шу билан Батишни ургани борамизми?

— Ўзингни ҳам бир урай-чи, занжирингни бериб тур, чўчқа,— деди Одил.

Фарҳоднинг тепа сочи тикка бўлди, Одилнинг ёқа-

сидан ушлаган эди, симёгочга суяниб турган бола унинг билагига ёпишди.

— Ҳадеса болаларга куч кўрсатавериш керакмас,— деди у. Фарҳод зарда билан бир силтаган эди, бўшатиш у ёқда турсин, қўлини ҳатто қимирлатолмади, жаҳли чиқиб:

— Қўйвор,— деди бўғилиб. Лекин у қўйиб юбормади. Ҳамон ўша совуққонлик билан:

— Тегмайман, десанг қўйиб юбораман,— деди.

— Қўйиб юбор, бўлмаса...

— Сал секинроқ, оғайни, сал секинроқ,— бола шундай дея туриб унинг қўлини тескари томонга бурай бошлаган эди, Фарҳоднинг тишлари ғижирлаб кетди.

— Рустам, қўйвор деяпман!

Рустам деганлари — ўрта бўй, сочлари жингалак бола унинг қўлини бўшатди. Кейин камзули енгини тутатган бўлди-да, яна бориб, симёгочга суянди.

Қоронғилик қуюқлашди. Ойнинг заиф шуъласи бефайз ва тор кўчани яна ҳам равшанроқ ёрита бошлади.

Фарҳод сўкина-сўкина ерда ётган занжирини олди-да:

— Бахтингга бирга кетяпмиз-да!— дея лўписа қилди. Буни у кимга — Рустамга айтдимми, Одилгами ўзи ҳам билмасди. Одил эса обидийда қилди:

— Собирри кучуги тишлаганида қирқта укол олганим етади, шунинг учун сўрагандим,— унинг гинахонлиги, ошқора кўрқув билан узр сўраши Фарҳоднинг кўнглини юмшатди.

— Бўпти, бўпти,— деди у,— қирқта укол олганингни пеш қилаверма ҳадеб. Олсанг, олибсан, менга нима? Кучуги билан чиқса сени чақирисяпти, дегину кетавер. Индамасанг ҳам тегаверадимми ёки?— Кейин Сатторга юзланди:— Тавба, еб қўярмиди! Нима дединг?

«Негаям боришга кўндим», деб пушаймон бўлаётган Саттор бош қимирлатиб маъқуллади. У гавдали,

боши катта бола эди. Ҳамид унга қараб туриб тоқат-сизланди; кифти қичишиб, бадани қизий бошлади. «Нимага боришим керак?— дея кўнглидан кечириб хўрсинди.— Йўқ ердан бошимга гафго орттириб юраман-да».

Шу чоқ халта кўчанинг адоғидаги дарвозанинг тепасида «лип» этиб чироқ ёнди-ю, унинг ёруғи болаларнинг оёғи остига етиб келди.

— Яшасин!— деб юборди Фарҳод.

Шу пайтгача чурқ этмай ҳамма гапга жимгина қулоқ солаётган Саттор Фарҳоддан папирос сўради. Ҳамма енгилгина хўрсинди. Соясини босиб айиқдек лапанглаб келаётган Ҳусан болаларнинг ёнига келиб энди оғиз жуфтлаган эди, орқа тарафдан:

— Ҳусан ака, узоққа кетмас экансиз. Ойим айтяптилар,— деган майин овоз эшитилди.

«Назира!..» Ҳамиднинг юраги шиф этди. Қизнинг овозини яна эшитармикинман, деган илинжда кўзларини юмиб, бошини қийшайтирди.

Қиз энди узоқдан қичқирмади, балки унинг шундоқ қулоғи тагида ўпкали шивирлади:

«Абдулҳамид, сиз нима қилиб юрибсиз буларнинг орасида?»

«Кир уйга!»— дея бўкирган овоз торгина жимжит кўчада таҳликали янгради-да, овоз билан кетма-кет бир нима эшикка тарақлаб урилди.

«Кўрдингизми, Абдулҳамид?»

«Кўрдим, биламан, Назира».

«Қаёққа кетяпсизлар?»

«Ўзимам билмайман».

Ҳамид Ҳусанга ижирғаниб қаради, сўнг Рустам билан маъноли кўз уриштириб олди.

Ҳусан олдинма-кейин ҳаммага қўл бериб кўришгач, чўнтагидан оппоқ қутича олиб намоёншкорона очди-да, болаларга тутди.

— Уҳ-хў, ишлар зўр-ку, Ҳусан!— деди Фарҳод.

— Камбағалчилик, айбга қўшмайсан, оғайни,— деди Ҳусан жиддий равишда. Бироқ, унинг гап оҳангидаги айнан мана шу сиполик кулги уйғотди.

Одил билан Рустамдан бошқа ҳамма сигарет татди: халта кўчада тамаки барги ёнаётгандек хушбўй хид анқиди.

— Бўпти, Батиш ҳам «БТ»ни яхши кўрарди, унга-ям қолсин-да, ахир,— деб аския қилган эди Ҳусан, ҳеч ким кулмади, аксинча, Батишнинг номини эшитиб, Одил билан Ҳамид бир-бирига нима дейсан, дегандек ўйчан қараб қўйди.

— Батишнинг кутавериб кўзи тўрт бўлгандир,— деди Ҳусан ва сигаретани қоронғиликка улоқтирди.— Ўзи қидириб келмас, нима дединг, Фарҳод?

— ... кетдик,— деди Фарҳод.

Ҳусаннинг аввалги қочирими ҳам, кейинги кинояси ҳам енгил, ҳавойи ҳамда бачкана эди-ю, бироқ шунга қарамай, ҳозиргина сан-манга борган болаларнинг гиналарини орадан тумандек кўтариб юборди. Фарҳоднинг бояги совуқ қилиғи ҳам унутилди. Одилга жон киргандек бўлди ва ҳатто ўзини бирмунча бардамроқ сеза бошлади.

Иўлга тушдилар.

Катта кўчага чиққач, Ҳусан бирдан тўхтаб, ҳаммага намойишкорона қараб чиқди-да:

— Э, эсдан чиқибди-ку,— деди.

— Нима, нимаёйди?— деб юборди Фарҳод билан Саттор бараварига.

— Байроқ! Байроқ эсдан чиқибди!

Болалар қотиб-қотиб кулишди. Қоронғи кўча бехос янграган беғараз навқирон қаҳ-қаҳадан ёришгандек бўлди.

— Касал кўргани эмас, Батишни кўргани кетяпмиз ўртоқлар,— деди Ҳусан. Унинг ҳазиллари ҳаммага таъсир қила бошлади. У ҳар бир боланинг феъл-атворига яраша ўрин-ноўрин аския қила-қила бетўхтов латифа

айтиб кетаверди. Болалар чиндан ҳам кўнгил очгани бораётгандек вақтлари чоғ, руҳан ёнгил, совуқни ҳам писанд қилмай қўйишди.

— Хўш, Рустам, афанди кейин нима қибди?— деб сўради у кулавериб чарчади шекилли, бошқаларга нисбатан жиддийроқ Рустамнинг елкасига қўл ташлаб.

Рустам жонланди, кеч кузнинг замҳарир шамоли оҳиста тўзғитаётган майин сочларини бармоқлари билан тараб кулимсиради-да:

— Узоқми ҳали,— деб сўради.

— Томга чиқсанг кўринади,— Хусан шундай деди-ю, унинг саволомуз нигоҳидан тушунмаганини дарҳол фаҳмлаб:

— Яқиндан узоқ, узоқдан яқин. Тушундингми? Яна тушунмади. Сени нима қилсам бўлади, полк ўғли?— деб уни елкаси билан туртди.

Рустамнинг отаси ҳарбийлардан бўлиб, улар Украинадаги бир шаҳарчада яшаган, Рустам ҳам рус мактабида таълим олган эди. Бу ерга кўчиб келишганига икки йил бўлганди. Шунинг учун кўпинча маҳалладаги болаларнинг орасидаги баъзи муносабатларга тушунолмас, бу муносабатлар кескинлашган ва чуқурлашган вазиятларни анча-мунча кўрган бўлишига қарамай, ҳамон сабабини билолмасди. Бунинг устига, у табиатан содда бола эди. Хусан ҳозир «полк ўғли» деганда шунга ишора қилганди.

Рустам Хусаннинг ҳазилини яхши англамаса ҳам, бош қимирлатиб маъқуллади, сўнгра Одилга кўз қисиб:

— Қалай, Одил?— деб қўйди.

Одил индамади, у ўзига хийла каттароқ камзулининг ёқасини кўтариб олганча хаёл суриб борарди.

Қимсасиз кўча қўйнида болаларнинг бетартиб қадам товушлари, гўнғир-гўнғирлари худди ўрадан чиқаётгандек жаранглаб эшитилар, қадамда учраётган, зич экилган дарахтлар, ариқ ёқалаб чўзилиб кетган буталар қорайиб кўринар, сирли, ўйчан хаёллар яқин-

атрофда ёрқанотлар сингари шарпасиз кезиб юргандек туюлар, яна Рустамнинг чучук тилда бир нималар деб сўрагани унинг қулоғига чалинарди.

— Хомушсан, Одил, нимага хомуш бўлиб қолдинг?

Одил Рустамга хаёлчан қаради, унинг нигоҳидаги осудаликни пайқаб, Рустам ҳайрон бўлди. Назарида, ўзи яхши билган ўша Одил эмас, отаси қараб тургандек, дафъатан уялди, кўзини олиб қочди. Кейин буни Одилга эмас, нима учундир Ҳамидга айтгиси келиб, уни излади. Ана у! Ариқ ёқалаб боряпти: бош яланг, узун шарфи елкасидан икки қаричча осилиб қолган, кўзларини бир нуқтадан узмай кетяпти.

Болаларнинг орасида пайдо бўлган сукунат орқада судралиб келарди.

Ҳамид шотилмай қадам ташларди, Рустам кўнглидагини унга айтгиси келганда у нима учун кетаётгани, боришга нима мажбур қилаётгани ҳақида бош қотираётган эди. «Нима учун беш киши бориб уриши керак? Аблини қўшиб ҳисобласа олти нафармиз. Ахир, Батиш бир ўзи урган-ку уни!» Шундай деб ўйларди-ю, саволига лойиқ мантиқли жавоб тополмас эди. Изғирин унинг баданини муздек қўллари билан силаб-сийпаган сари вужуди тобора қизир, юраги орзиқарди. У ҳаммадан икки-уч қадам орқароқда борарди, шунинг учун болаларни кузатиши мумкин эди. Ана, Саттор бир ўзи, Фарҳод билан Ҳусаннинг орқасидан жимгина кетяпти. Бошини қуйи солиб олган. «Балки у ҳам менга ўхшаб иккиланаётгандир»,— дея ўйларди Ҳамид. Унинг хаёлидан негандир Сатторларнинг ҳовлиси ўтди, кўз олдига жаҳон чемпиони, курашчи акаси келди. Саттор яхши бола... Одил Сатторга яқинлашиб бир нималар деган эди, Фарҳод ўгирилиб қаради. Одил кўзларини олиб қочиш учун юзини четга бурди. Фарҳод!.. У яхши бола эмас, лекин бир қилиқлари бор, одам яхши кўриб кетади. Ҳусан-чи, Ҳусан?! Ҳамид айниқча ўхшаб лапанглаб бораётган

Ҳусанга қаради. Кўнглига бир гап келмади, нима дейишини билмади у ҳақда. «Кимга ўхшайди у?»

Ҳусан булардан тахминан икки-уч ёш катта бўлиб, нима сабабдандир кўпчилик ундан чўчирди, ҳеч ким унинг гапини икки қилолмас, иложи борича унга яхшилиқ қилиш пайида бўлишарди.

Озгина юришгач, чап қўлга бурилишди. Энди Фарҳод билан Ҳусаннинг сафига Саттор қўшилди. Учови кўчанинг қоқ ўртасидан юриб боришар, Ҳамид эса ҳамон орқароқда келмоқда эди.

Саттор тасодифан ҳамроҳ бўлиб қолган кимсадек гапга аралашмай жимгина кета бошлади.

Улардан уч қадам орқада, хиёл чапроқда Рустам борар, энг охирида эса — кўчанинг қоқ ўртасидан Одил эргашиб келарди.

Рустам энди Ҳамид томонга бурилган эди, Ҳусаннинг:

— Зўр-а! Ҳар эҳтимолга қарши...— деганини эшитиб қолди-ю, «нимайкин?» дея билишга қизиқиб фикридан қайтди.

— Ҳар эҳтимолга қарши. Керакли тошнинг оғирлиги йўқ, дейишади-ку,— деди Ҳусан яна паст, аммо жиддий оҳангда.

Рўпарадан эсаётган шамол кучайиб, унинг гапини кузак япроқларидек узиб-юлқиб учуриб кетди. Болаларнинг ҳар бири бу таҳликали, ноаниқ гапнинг бир қисмини эшитди, холос. Ҳамидга, «оғир тош керак» бўлиб эшитилди, энг орқадаги Одилга эса фақат «қарши» бўлиб етиб келди. Рустам сергак тортди. У Ҳусанга жуда яқин кетаётгани учун гап бир нарса, нарса бўлганда ҳам кўпчилик билмаслиги шарт буюм ҳақида бораётганини фаҳмлади. «Нимайкин?» деб боши қотди. У табиатан совуққон бола эди-ю, аммо ҳозир Ҳусаннинг қўлидаги нарса нима эканини билгиси келиб ҳаяжонланди.

— Зўр!— деди Фарҳод.

«Пичоқ!— Рустам ҳаво етмаётгандек чуқур нафас олди.— Йўғ-е».

Хусан билан Фарҳод баравар ўгирилди.

— Ҳа, Рустам, нима бўлди?— деб сўради Хусан. Рустам жавоб қайтармади. Баралла «йўғ-е», деб юборганини фаҳмлаб, хижолат тортди.

Ун қадам юргандан сўнг:

— Лекин оғиргина экан,— деди Фарҳод.

«Пичоқ эмас!» дея кўнглидан ўтказди Рустам.

— Оғир экан, бу нимаю Гераклнинг мушти нима — фарқи йўқ.

Фарҳод кулди.

«Э-э, кастет, бўлди, бўлди.— Рустамнинг эти жунжикди.— Бунн нима қилади, Хусан?— Уннинг аччиғи чиқди.— Битта одамни ургани шунча одам боряпти-ю, кастетларга бало борми. Хусанга айтиш керак, яна, бирдан уриб қолса, иш пачава бўлади. Урмайди. Лекин Фарҳод бўлса уриши мумкин. Оёқданам жуда совуқ ўтди. Мен нимага кетяпман. Абли ким?»

— Ачавотлик... ўша... Икки йил бўлди, танийсан-а?

— Ҳа,— деди Фарҳод хотиржам.— Утган йили стадионда Аъзам билан ораларида гап ўтиб қолганди, шекилли.

Фарҳод шундай дея туриб ўгирилди-да, Рустамга қараб қўйди.

— Қўявер, арзимаган нарса, шунчаки гап талашиб... Ярашиб кетишди,— деди Хусан муҳим янгиликдан огоҳ қилаётгандек, жиддий овозда.

«Мен уйга кетаман, бўлди», деган хулосага келди Одил ва ниятини Ҳамидга айтиш учун қадамини тезлатди.

— Хусан, қайси Аъзам? Ҳажмаллик Аъзамми?— дея гапга аралашди Рустам.

Фарҳод ажабланганнамо, унга юзланди-да, «сенга нима?» дегандек лабини жийирди. Аммо Хусан жавоб бермади, ўзини эшитмаганга солди.

— Нега индамайсан?— деди Одил секин.

— Узинг биласан,— деди Ҳамид.— Мен ҳам шунга ҳайрон бўлиб кетяпман.

— Қочиб кетишмадим ишқилиб,— деди Фарҳод.

Рустам унинг нима деганини тушунолмади. Аммо Фарҳодни ёмон кўриб кетди.

— Батиш бир пайтлар Аласкарлар билан юрар-миди?

— Э, уларни беш сўм учун сотиб кетган,— деди Ҳусан.

— Бизларни бир тийинга олмайди, пайти келса,— деди Одил. Ҳамид унга заҳарханда билан қаради.

— Нега кетмаяпсан, шунақалигини билсанг?

Фарҳод лабини чўччайтириб, бошидан фуражкасини олди.

— Сигаретингдан бер, Ҳусан,— деди Саттор.

— Индашмаганми?

— Ма. Гугуртим йўқ, лекин. Индашган, индашган... аммо... кейин айтиб бераман. Бу ерда бошқа гап бор, Фарҳод.

Рустам орқада қола бошлади.

— Кимни гапиришяпти,— дея сўради Одил тўхтаб, Саттор чаққан гугуртни шамолдан тўсиб сигаретини ёндираётганида.

Фарҳод унинг гапини эшитиб қолди.

— Қора қулоқни!

— Сендан сўрамаяпман,— деди Одил норози оҳангда.

Унинг бутун бадани қичиша бошлади. Укинди.

— Алас... Аласкар кейин нима деган?

— Аласкар нима дерди, ҳеч нарса,— деди Ҳусан ажабланиб.

«Аласка аляска, коляска», дея минғирлади Рустам.

— Агар менга шундай муомала қилсин...

— Э-э...

Одил қўл силтади. Ҳамид кулимсираб, бош чайқади.
— Абли қаерда кутиб туради,— дея сўради Саттор.
— Қим билади, лекин бунақада югурдагига айлан-
тириб олади,— деди Ҳамид.

— Емон урганми,— деди Фарҳод.

— Боя кўрдинг-ку,— деди Ҳусан.

— Қимни айтяпсан?— деди Одил.

— Қимни айтяпсанмиш, Фарҳодни айтяпман.

— Яхши аҳамият бермабман,— деди Фарҳод.

Рустам энди бир ўзи, ҳаммадан чапроқда, аҳён-аҳён йилт этиб қўйган симлар, яқинлашган сари узоқлашаётган қора шарпалар— беўхшов дарахт шохлари оша кўз олмай борарди. Унинг кўз олдига бирдан Батиш келди. Ғалати, у Батишни ҳар қанча эслашга уринмасин, гарчи боя Ҳусан уйдан чақириб икки оғиз гап билан ёдига тушириб қўйган бўлса ҳам ҳозир эслаёлмас, шунинг учун Аблини урган Батишга нисбатан кўксидан нафрат, газаб уйғониш ўрнига, кўпинча номаълум нарсалар ўзининг махфий жозибаси билан одамни ўзига жалб этгани каби Батишга нисбатан кўнглида қизиқиш уйғона бошлаган эди. Шамол қизиган юзини сийпалади, силади, сочларини таради; кўйлаги ёқасини кўтариб сўнгра бамисли ёрқанотдек сассиз юқорига — тун қўйнида эгри-бугри тарвақайлаган дарахт шохлари орасига кўтарилди. Батиш нимаси биландир ўзига ўхшайдигандек туюлди. Рустам уларини эслади, дарвозалари ёнидаги доим шуълаланиб турадиган дераза кўз олдига келди, енгил тортди; шунини Ҳамидга айтиш ниятида қадамини секинлатди.

Шу чоқ Одил беҳосдан:

— Ана, Абли,— деб қичқириб юборди.

— Бўпти, нега бақирасан? Кўрдик!— деди Фарҳод.

Абли — жиккаккина, пешонаси тиришган, юзи қаримсиқ — озғингина бола муюлишда дилдираб турарди.

Ён тарафдаги баҳайбат, қоп-қора дарахтнинг орқа-

сиданми ёки ўтлар орасиданми итнинг хунук, қўрқинчли тарзда «ов-ов» деган товуши келди.

— На кечикдиларинг?— дея тўнғиллади Абли, ҳамма билан қўл олиб кўришаркан. Унинг чап қўли биллагига қадар бинт билан ўраб боғланган, шишган лунжи, дўрдайган лаби япасқи бурнига ёпишиб кетгандек кўринарди. Гарчи боя қош қорая бошлаганда худди мана шу ерда хайрлаша туриб қайта-қайта тайинлаган бўлса ҳам, ҳозир ўзи билан Одилга менсимай қараб қўйгани Ҳамидга ёқмади, бироқ индамади.

— Отряд,— дея қўлини кенг ёйиб болаларга ишора қилди Ҳусан,— ҳужумга тайёр!

Улар йўлда давом этишди.

«Эртага кун яхши бўлади,— дея ўйларди Ҳамид, дам тип-тиник осмонга, дам Одилга қараркан.— Қуёш чиқади». Қуёшни эслаши билан унинг баданига ҳарорат таралгандек бўлди. Негадир ичида: «Қуёш», деди.

Болаларнинг қадам товушлари бир текис тараларди.

Одил мана шу товушлар орасидан ўз оёқ товушини ажратиб ололмай ажабланарди. Унинг назарида улар жуда узоқ йўл юриб келаётгандек эди. Бирдан хаёлига мана шу шериклари орасида ҳеч ким, ҳатто Ҳамид ҳам ҳозир, айти шу лаҳзаларда ўзи ҳақида ўйламаётганлигини эслаб, ўзининг бу фикрдан таажжубланди, кейин эса бари бир кўнгли ўксиди. «Ахир, мана мен уларни ўйлаяпман-ку,— деб ўйларди у ичида,— майли, яхшими, ёмонми, бари бир ўйлаяпман-ку! Мени ҳеч ким ўйламапти. Аниқ. Нимаси аниқ десамикин? Хуллас, улар, айтиқса Ҳусан билан Фарҳод бағритош болалар. Абли мени танимади, шекилли. Рустам кўнгилчан бола-ю, лекин бари бир бошқача. Ҳамид-чи? У Назирани яхши кўради. Мана, яна ҳаммалари ҳақида ўйлаяпман. Назира чиройли қиз. Ҳайронман, акаси Ҳусанга сира ўхшамайди. Оёғимдан совуқ ўтди. Бирон нарсани баҳона қилиб қайтиб кетаман. Боя кетаверсам

бўларкан. Боришим шунчалик шартми? Назира чиройли қиз».

— Хаёл сураяпсанми?—деган овоз келди-ю, қараса, Фарҳод ишшайиб турибди.

— Ма, тугатиб қўй,— деди Фарҳод.— Боя сўрагандинг.

Одил нима қиларини билмай, Фарҳоднинг қўлидан сигаретни олди. Унинг бақа кўзлари ўзига қадалиб турганини кўриб — чекди, кўнгли бўлмай ўқчиб юборишига оз қолди.

«Одам бўлмайди бу»,— деди ичида Ҳамид ва таъби тирриқ бўлди. Худди шу пайт ариқ бўйидаги дўнгликка кўзи тушиб сергак тортди. Уч қадам юргач, ўша ерда бир нима қимирлаганини сезиб тўхтади. Болаларнинг биронтаси буни пайқамади — Ҳамид нимакин, дегандек ўша ёққа ўтди. Қараса, ариқ бўйида бир одам букчайиб ётарди. У энгашиб унинг юзига қаради. Сўнг қаддини ростлади-да:

— Рустам, Одил,— деб чақирди,— бу ёққа келингллар.

Ҳамма тўхтади. Рустам билан Одил унинг ёнига келди.

— Ҳазина топдингми, Ҳамид?— деди Ҳусан жойидан жилмай.

Улар учовлашиб ерда думалаб ётган одамни кўтаришди-да, йўлгага олиб ўтиб ёруққа тутиб юзига қарашди.

— Маст,— деди Ҳамид.— Танийсанми, Одил?

— Танишга ўхшаяпти,— деди Одил.— Менимча, Паттоҳнинг дадаси, сомон бозорнинг тепасида туришади.

— Уйларини-чи, уйларини биласанми?

— Биладан.

Рустам бу одамдан анқиётган қўланса ҳидга чидаёлмай икки қадам ортига тисарилди. Шу чоқ Фарҳод маст кишининг ён томонидан яқинлашиб келди-да, бирдан сакраб унинг иккала қулоғини кафтлари билан иш-

қай кетди. Қаршилиқ қиламан, деб маст киши гандираклаб кетди ва жонҳолатда Фарҳодга ёпишиб олди. Аммо ўзини тутолмай гурс этиб йиқилди-ю, ўзи билан Фарҳодни ҳам тортиб кетди. Фарҳод унинг устига тушди. Маст киши ётган ерида хириллаб Фарҳоднинг ёқасига ёпишди. Бу кўз очиб-юмгунча содир бўлди. Уларнинг тепасида турган Ҳамид нима қиларини билмай Одилга қаради. Одил у кишининг сочларидан ушлаб тортди. Шунда ҳам Фарҳодни қўйиб юбормади. Ҳамид энди унинг бармоқларига ёпишди ва бор кучи билан эзган эди, ниҳоят қўйиб юборди-да, бутун кўчани бошига кўтариб бўкирди:

— Уғрр-рр-ни-л-ллар... Қўй-во-орр!

— Э-э, тинчгина ётган еридан қўзғотиб нима қиласанлар?— деди Абли.

— Қўй-вор-ларр-инг...— деганча киши ўрнидан тура бошлади.

Ен тарафдаги уй деразасида чироқ ёнди, деразанинг дарчаси очилди-да, кимдир хотинчалиш овозда:

— Ҳозир мелиса чақираман, йўқол, ҳамманг!— дея чийиллади.

Рустамнинг юраги шув этиб кетди. Фарҳод эса қўлини кўтариб, йўлига пўписи қилиш учун тош отаётгандек ҳамла қилди.

— Ёлканлар кўтарилсин!— деди Ҳусан болаларни тезлаб.

Болалар шоша-пиша жўнашди. Маст киши уларнинг орқасидан алпанг-талпанг эргашиб келди-да, беш қадам нарида бир нимага қоқилиб чалқанча қулади. Гурс этган товушдан Ҳамиднинг юраги эзилди, фик этмай ётганини кўриб тоқатсизланди.

— Менга қара, Фарҳод,— деди у,— ёмон йиқилди, яна бир бало бўлмасин.

— Йиқилиш бўйича жаҳон чемпиони бўлади, шу ҳунарини чемпионатда кўрсатса.

— Қўявер,— деди Фарҳод,— бало ҳам урмайди.

Ҳамиднинг эти жунжикди.

— Уйига элтиб қўйиш керакдир балки,— деди Рустам.

«Тўғри, уйига обориб қўямиз»,— дея кўнглидан кечирди Ҳамид.

— Вой, меҳрибонлар, юракларинг ачишяптими ҳали?— деди Фарҳод.

— Бўлди энди, Фарҳод!— деди Ҳамид.

Орага Абли суқилди. Унинг ҳиссиз овозини эшитиб болалар жим бўлиб қолишди.

— Менга қара, сен, отинг нимайди, оғайни? Қаллангни об-ҳавоси жойидами ўзи? Шу аҳволда олиб борсанг, уйдагилари сендан домонгир бўлади эртага. Ёнидаги пули йўқолса биздан кўриб юради. Емаган сомсага пул тўлаб юрасанми?

Ҳамид унинг гапларига қарши жўяли эътироз билдиrolмади, бироқ бирдан шулар билан боришга рози бўлганини эслаб, ич-ичида афсусланди. Аблидан кўз узмай тураверди. Шамол кучайди, теракнинг мўрт шохчалари қирсиллаб синиб, ерга туша бошлади.

— Бари бир,— деди Рустам.— Бу ерда қолдириб бўлмайди.

«Тўғри, бу ерда қолдириб бўлмайди», деб ўйлади Ҳамид.

— Эҳ-ҳе, ҳи-ҳи...— кулди Абли.— Тоза бўлган экан, ишимиз.— Бир оздан сўнг эса Ҳусанга юзланиб қўшиб қўйди:— Ҳали тухум-ку, буларинг.

Ҳусан шу кеча биринчи марта гап тополмай чайналди: Аблига сўз бериб қўйган, Ҳамид ҳам бегона эмас — нима қилиш керак — боши қотди.

— Менга қара, Ҳамид, бўлмаса сен қолавер амакинг билан. Уйига обориб қўясанми, тепасида алла айтасанми, ўзингни ишинг. Чўзиб ўтирадимми?— деди Фарҳод.

— Фақат бизни бугун кўрганинг йўқ,— деб илова қилди Абли.

Бу гап Ҳамиднинг суяк-суягидан ўтиб кетди. У тишини тишига босиб:

— Бўпти, кетаверларинг!— деди.

— Бу бошқа гап: қисқа ва аниқ жавоб. Ўзи бормаслигини бояёқ сезувдим. Кетдикми?— Фарҳод: «Қўйсанг-чи, буни», дегандек қўл силтади. Ҳамиднинг тово-нигача ачишиб кетди. Ҳамиятига тегдими, Фарҳоднинг гапига гошлиги тутди.

— Бунақа мардликни сенларга чиқарган, бир кишини ургани қўрқмай етти киши бораверасан ҳамманг. Битта одам камайса нима бўпти?

— Оғзингга қараб гапир, тилинг узун бўлса ҳам, оғайни,— деди Абли. Унинг хириллаган овозида ошкора таҳдид сезиларди.

Шу асно булар ади-бади айтишиб ўтирганида ўрнидан туришга улгурган маст ҳеч кутилмаганда Ҳамиднинг қулоғи тагига бир мушт тушириб қолди. Рустам билан Одил югуриб келди. Оғриқдан Ҳамиднинг кўзи ёшланди. У лов-лов ёнаётган чаккасини ишқаб-ишқаб ўзини қўлга олди. Қараса, Фарҳод мастнинг тепасига ўдағайлаб боряпти, Фарҳодни қайтарди.

— Бу киши Фаттоҳнинг отаси-ку, тегма!— деди.

Фарҳод сир бой бермай:

— Қараб тураверайми томошабин бўлиб,— деди.

— Ўзимнинг ҳам қўлимдан келади жавоб қайтариш. Ҳусаннинг аччиғи чиқди.

— Йиғиштирларинг ғиди-бидини. Бўпти, биз ўн минут шу ерда кутамиз, тез бориб ташлаб келларинг.

Рустам билан Ҳамид Фаттоҳнинг отаси қўлтигидан суяб ҳансирай-ҳансирай йўлга тушишди. Борайми-бормайми деб иккиланиб турган Одил ҳам уларга эргашди. Мактаб девори ёқалаб юз метр чамаси юришгач, маст оғирлигини бир томонга ташлади-ю, Ҳамид ушлаб қололмагач, гуп этиб йиқилди.

— Менга қара, Одил, ҳали олисми уларигача?— деб сўради.

— Сомон бозорни тепасида дедиму,— деди Одил ачинганнамо.

— Эҳ!— деди Рустам.

— Қани, кўтардик,— деди Ҳамид.

У киши ётган ерида қаршилиқ кўрсатиб, узала тушиб олди.

— Тегманг... нг... ларр.. ммм... енҗга,— деди у пиш-қириб.

«Ановилар қолди, биз галварслар ўшаларни деб кетаётгандик»,— дея ўйларди Ҳамид. Рустам эса: «Ана, жиннилик! Ҳозир биттасининг гапи билан кимнидир ургани кетаётувдим, энди бошқасининг гапига кириб одам ташиб, орқалаб юрибман»,— деб кўнглидан кечирарди.

— Кўтардик!— деди Ҳамид яна.

Одил ҳам ёрдамлашди-ю, инқиллаб-синқиллаб хирс-дай кишини оёққа тургазишди-да, судрагудек йўлга тушдилар. Бу аҳволда узоққа боролмасликларига кўзларини етиб сайҳонгина ерда тўхтадилар.

— Болалар, менга қаранглар,— деди Одил кутилмаганда,— калламга бир фикр келди, айтаверайми?— Икковининг индамай савол назари билан қараганини кўриб, кафтини оғзига паналаб шивирлади:— Сувга пишиш керак, сал ўзига келса, кетаверади, қалай?!

— Бўпти!— деди Рустам.

Ҳамид ҳам бармоқлари увишиб бораётганини сезиб, чор-ночор рози бўлди. Аммо ўнг қўлдаги деворга яқин водопровод ёнига элтгач, Одил чизиллатиб сув сепаётганда ичи ачишиб кетди. Қап-катта кишининг бошидан оёқ сувга бўкишини кўриб, бирдан ўз отасини эслаб қолди: «Шамоллаб қолса-чи?»

— Бўлди, Одил, бўлди,— деди у бетоқатланиб. Ўзи эса маст кишининг тепасига бориб йиғламсираган кўйи:— Амаки, ўзингиз кета оласизми бу ёғига?— деди.

Маст киши кўзларини йириб-йиртиб очди-да, совуқдан дағ-дағ қалтираганча тишлари такирлаб Ҳамидга

қаради. Унинг нима деяётганини англолмагандек бақрайиб турди-да, афтидан, секин-аста кайфи тарқаб ўзига келди шекилли, бошини бир-икки силтади. Ҳамиднинг яна юраги ачишди. Аммо шунга қарамай, маст киши бошини кескин силтаганини кўриб юрагини ваҳм босди. Кўча жимжит эди. Бирдан маст киши орқасига тисарилла бошлади ва:

— Ёрдам беринглар,— деб қичқириб юборди.— Безорилар, уҳ, лаънати...

Унинг овози қоронғида отилган ўқдек кўчани ларзага солди. Ҳамид азбаройи довдираб қолганидан ундан кўз узмай қотиб қолди. Рустам эса секин девор томонга ўтди. Унинг юраги шундай дукурлаб ура бошладики, беихтиёр тиззалари қалтираб, деворга суянди. Одил келиб Ҳамиднинг биллагидан ушлади. Маст киши энди бор бўйи билан уларнинг устига бостириб кела бошлади. Яқин-атрофдаги хонадонларнинг деразаларида чироқ ёна бошлади: ўша заҳоти водопроводнинг рўпарасидаги уй эшиги тарақлаб очилди-да, остонада тўнини елкасига ташлаб олган бир киши кўринди. Қайдандир пайдо бўлган резги ит акиллаганча мастнинг оёқларига ёпишди, кейин болаларга ҳура бошлади. Одил бир нималар деди, аммо Ҳамид тушунмади, биллагини унинг қўлидан бўшатиб олди. Шундан кейин Одил орқа-олдига қарамай қочди. Зум ўтмай унинг:

— Ҳамид, атанда!— дегани эшитилди. Рустам бирдан ўзига келиб, Одилнинг ортидан югурди. Бироқ анча ергача чопиб борди-да, қайси томондан келганларини, Одил қайси тарафга кетганлигини билолмай, тусмоллаган кўйи энсиз йўлқадан лўкиллаб бораверди.

Ҳамид секин ортига тисарилди. «Нега қочишим керак? Нима айбим бор?»— деган ўй хаёлига ширадек ёпишиб қолган эди.

— Зумрашалар, иккитаси қочди. Қимни ўғли, таниб ол!— деган овоз келди ён тарафдан. Ўша одамнинг гапи игнадек баданига санчилди-ю, Ҳамиднинг юраги шув

этди. Ҳар қандай уятни унутиб, ариқдан бир ҳатлаб ўтди-да, урра қочди.

— Ушла!— деди аллаким.

«Ушлаб бўпсан!»— деб шивирлади Ҷ ўзига-ўзи.

Бояги кучук анча ергача унинг ортидан қувиб борди, муюлишга етганда Ҳамид тўхтади-да, пайт пойлаб туриб бир тепган эди, вангиллаганча орқасига қарамай қочди.

«Нималар бўляпти ўзи?»— деди ички бир овоз.

Болаларнинг ёнига етиб келганда у қора терга ботган, нафасини ростлолмай ҳансирарди, лекин шунга қарамай, сир бой бермасликка ҳаракат қилди. Болаларнинг орасида Рустам билан Одил йўқлигини сезгач, аввалига ҳайрон бўлди, кейин ўзича фаҳмлади чоғи, энди сўрамоқчи бўлганда, Фарҳод бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Унинг кулгиси Ҳамидга оғир ботди. Алампидан елкалари учди, кўзига қон қуйилди, кутилмаганда Фарҳоднинг оғзига қараб бир урди.

Фарҳод курағи билан дарахтга урилди-да, кафти билан оғзини арта-арта энгашиб бармоқларига қаради. Шу асно ўзини тўсатдан Ҳамидга ташлаб, унинг афтига калла урди. Ҳамиднинг кўзидан олов чиқиб кетди, бироқ ўзини қўлга олиб Фарҳодга ҳезланди. Ҳусан билан Саттор унинг йўлини тўсди. Бир алам қилди, бир алам қилди!..

— Ҳамид, нима кераги бор?— деди Ҳусан тутақиб.— Зарурмиди шу ҳозир!

— Ҳозир-позири борми, ифлослигини кўр!— деди Ҳамид.

— Сен ифлос,— деб бўкирди Фарҳод.

— Қўйларинг энди, пацанларга ўхшайсанлар-а,— деди хириллаб Абли. У шундай дегач, Ҳусанга юзланди:— Бу чақичмонлигинг қанақа одам ўзи?

Ҳусан елка қисиб: «Қайдам», деди.

Абли Ҳамидга яқин келиб унга тикилди, масхараомуз, жирканганнамо ишшайди. Ҳамид секин муштини

туғиб ортига бир қадам тисарилди. Абли бошини сарак-сарак қилиб сўлжайди.

— Кетдикми? Нега турибмиз?— деди у Хусанга.— Сен энди бормассан, оғайни?

Ҳамид қўрқа-писа Хусанга қаради...

Улар йўлга тушдилар. Олдинда Хусан билан Абли, улардан кейин Фарҳод билан Саттор, орқада эса Ҳамиднинг бир ўзи борарди.

Йўл пастликка қараб кета бошлади. Дарахтлар сийраклашди, улар тез-тез юриб боришарди. Томлар оша ой мўраларди. «Энди нима бўлади,— дея ўйлади Саттор,— ҳойнаҳой ким чақиради, деб сўрашади, шунда мен чақираман дейман-да, бориб чақираман, ким чиқса ҳам айтаман, ростини айтаман. Нега келдим, ўзи? Беш киши ҳам бир одамни урармишми?»

Ялангликка чиқишди, нариги томондан яна қатор уйлар бошланарди.

Уша уйлар бошланиб кетган кўчага киришди-ю, ҳаммалари тўхташди.

— Мана шу уй,— деди Фарҳод. У шундай деди-ю, негадир ўзи Хусаннинг орқа тарафига ўтди.

— Болохонали уйми?— деб сўради Абли.

Ҳамид олдинроққа ўтиб уйга қаради. Унинг ёнига Саттор келди. Ой кўчани тамомила ёритган, тинч, осойишта хонадонларнинг деразаларида чироқ кўринмас, зотан, чироқ керакмас, одамлар уйқуга кетган, тушларида чироқ кўтариб юришар, беш нафар боланинг тўрттаси шуни туйиб болохонали уйдан кўз узолмас, томи ойга тегиб турган уй томондан келаётган алла товушини тинглашга гўё сомеъ эдилар.

— Ким чақиради?— деди Абли нима қилишини билмай.

Унинг саволига ҳеч ким жавоб бермади.

МЕЗОН

Анварларнинг оиласи унча катта эмас — онаси, ўзи, кичкина укаси ва бир ҳафтадан буён эмизикли боласи билан уларникида турган опасини қўшиб ҳисобласа — тўрт кишидан иборат эди. Отаси икки йил бурун юрак фалажидан вафот этган. Шундан сўнг хонадондан Анвар файз-барака кетганини тушунмаса-да, аммо турмушларида нимадир етишмаётганини жуда яхши ҳис қиларди. Онаси — Ойша хола икки жойда — болалар боқчаси билан маориф уйида ишларди. Бир жиҳати бинойидек яшашар — рўзгордан нолишларига ўрин йўқ эди-ю, аммо оиллага сув билан ҳаводек зарур, тўғри йўл кўрсатиши муқаррар мезон йўқлиги, дамо-дам нохушлик келтириб чиқаравермаса ҳам баъзан-баъзан диққатпазликка сабаб бўларди.

Ойша хола улғайиб қолган синчков, шўх ва ўлгудек ўжар Анвардан кўнгли хотиржам эмасди. Қачон қарасангиз, у онасини доимо ташвишга соларди: ҳали кимнидир хафа қилган, ҳали мактабда уришган, ҳали қўшни болаларга кун бермас, ҳали укаси Уктамнинг кўзини очирмасди...

— Вой, болам-эй, тўғри юр, ён-верингга қара! Бир каттаконнинг ўғли эмассанки, отанг олдингга тушса. Отанг ҳам оламдан ўтиб кетди. Ҳа, деса, кўчага югуравермай, дарсингни ўқи, болам. Ҳозир ўқимасанг, қачон ўқийсан?!— деб койирди онаси.

Бундай кезларда Анвар бўғилиб, тутақар, ўзини қў-

ярга жой тополмай қоларди. Утган ҳафта ўзларидан тўрт ҳовли наридаги, отаси ўлган йили кўчиб келинган қўшнилариининг Хайрулла исмли боласи билан ёқа бўғишган, натижада боланинг отаси арз қилиб мактабга чиққан, тўполон кўтарганди. Шундан бери Анвар ўша болани ёмон кўрар, ёшгина қалбида унинг отасига нисбатан ҳам ожизгина кек уйғонган эди.

Онаси доим ўша воқеани рўкач қилар, бу эса Анварнинг зардасини қайнатарди.

Онаси ҳозир ҳам Анварга танбеҳ бераётганди.

— Ойи, ҳадеб гапираверасизми-е, ёш бола эмасман-ку энди!— деди у пешонасини тириштириб.

— Э, болам-эй, мунча ўзбошимча бўлмасанг. Катта бўлган саринг, бу ордона қайсарлигинг ортапти. Онангни десанг, тўғри юр, қадамингни билиб бос. Қурбақани босса вақ этади. Сени бекорга ҳеч маҳал ўқитувчиларинг уришмас, болам. Ундан кейин, каптарларингдан ҳам безор бўлдим. Янги қўшнининг хотини яна шикоят қилибди. Улардан бир бало чиқмаса гўрга эди. Яланг шиферини синдирармишсан... Улар бўлсам, ўлиб бўлдим дастингдан.

— Бир марта синдирганимни гапираверади,— деди Анвар негадир онасига ачиниб ва индамай унинг танбеҳлари тугашини кутди. Ана шундан кейингина секин хўрсиниб юзини ишқади. Бориб йўлак деворига суяб қўйилган узун ёғочни олди-да, ҳовли чеккасидаги уй томида қўниб ўтирган каптарларни тўзитди. Каптарлар осмонга кўтарилди. Анвар улар орасида яқинда сотиб олган Гулбодом билан Таманно номли энг яхши каптарлари йўқлиги эсига тушиб, пешонаси тиришди, истамайгина узун ҳуштак чалди. Кейин кўнгли ғашланиб, водопровод ёнидаги тут тўнкасига ўтирди. Юраги сиқилиб, ўша заҳоти ўрнидан туриб кетди ва хуноби ошиб, кўча эшик томонга юрди.

Худди шу чоқ эшикдан пилдираб укаси Уктам кирди. Анвар шошиб укасига пешвоз юрди.

— Ҳа, Уктам! Аҳмадни топдингми?— Анвар лунжини шишириб уф-уфлаётган укасини тоқатсизланиб саволга тутаркан, унинг силлиқ, ҳар қандай ички кечинмаси рўйрост акс этадиган оқ юзидан ҳеч нарса уқолмас, шошқалоқлик билан саволини қайтарарди.— Гапир-э!..

— Аҳмад кўрмапти... Рихси... Рихси...— Уктам ҳансарар, нафасини сира ростлолмасди.*

— Нима деди? Гапирсанг-чи?

— Хайрулланинг дадаси каптарларни тутиб олиб, калласини узиб ташлаган, дейди. Ушаларни томида кўрибди ўлигини, каптарларни боши йўқмиш...

Анвар бунини эшитиб, кўзларининг пахтаси чиқиб кетди ва елка қисиб турган укасига бақираёзди:

— Ростданми?!

— Рост, ака. Ану кунини, ўша кишининг хотини, Рихсининг ойисига каптарлар ўлмади, биз қутулмадик, деганакан.

— Аблах!— Анвар муштини қаттиқ сиқди. Каптарларига ачиниб ҳиссидан устун келган ўжар ёшликнинг алами унинг юзини буриштириб юборди.— Ким айтди унга, томини шифер билан ёпсин, деб.

Анвар томма-том юришидан қўни-қўшнилари безор бўлиб кетишини хаёлигаям келтирмас, лекин ўша оқсарикдан келган кишининг қорнини силкитиб орқасидан қувгани ва бир дона синган шиферни ойисига айтиб жанжал кўтарганини эслади-ю, титраб кетди. Уктамга чурқ этмай кўчага отилди. Ортидан укаси югурди.

Анвар малла Рихсига эшиги ёнида дуч келди. У пешонасини рўмол билан танғиб олган, уст-боши чанг, қўлида чўлтоқ супурги бор эди.

— Рихси, ўз кўзинг билан кўрдингми?— дея Анвар гапни айлантириб ўтирмади.

— Ўз кўзим билан кўрдим десамам бўлади, чунки бозорга кетаётганимда каптарларинг шуларнинг томида ўтирганди, келсам йўқ. Утин олиб тушаман деб томга

чиқсам, иккита каптарнинг ўлиги ётибди. Биттасининг қалласи йўқ. Олдин матрап билан ушлаб олганга ўхшайди. Лекин акамникидақа милтиғиям бор, буларнинг.

Анвар ҳансираб турган укасига, оғзи катта очилиб қолган Рихсига, кейин қора қулф осиглиқ эшикка қаради. Ердан муштдек тош олди-да, жон-жаҳди билан эшикка отди. Тош қарсиллаб эшикка урилди-ю, Рихсининг юраги шув этди. Шунда ҳам Анварнинг кўнгли жойига тушмади, кўз олдидан қорни катта одамнинг милтиқ кўтариб юргани, мушук олиб кетган бошсиз каптарлар кетмас, нима қиларини билмас, лекин нимадир тўғри мулоҳаза юритишга, аниқ хулосага келишга халақит берарди. Кутилмаганда у мушталарини белига тираб кулиб юборди. Рихси кўрқув аралаш унга қаради.

— Майли, Рихси, ҳечқиси йўқ...— Унинг овози асабий, титраб чиқди.

Анвар уйига қайтди.

Ярим соатдан сўнг, у теша олиб томга чиқди-да, томма-том бориб Рихсиларнинг чордоғидан туриб қўшни ҳовлини кузатди. Ҳеч ким йўқ. Офтобга тескари тушган ҳовлида атиргуллар гунчалаганча кеккайиб турар, водопроводнинг ости оҳак суви тўкилгандек оқариб кетган эди; девор ёқалаб ўсган уч туп олма дарахтининг шохлари оқариб, Рихсиларнинг ҳовлиси кўзга ташланарди. Девор тепасидаги сим панжарага тегиб турган олча шохлари шамолда қилт этмасди. Умуман, қўшни ҳовлига тарвақайлаган шохлари кесиб ташланган дарахт худди қотириб қўйилганга ўхшарди.

Анвар кўчага қаради. Офтоб нурига фарқ бўлган йўлкада, икки дарахт ўртасида гоҳ тепага, гоҳ атрофга аланг-жалаң қилиб Анвар турар ва аҳён-аҳён бош силкиб қўярди.

Бирдан Анварнинг кўзи очиқ айвондаги катта ёғоч қафасга тушди. Тўқ-яшил ва жигаррангга бўялган панжара ортида нимадир қимирлагандек туюлди. Синчиклаб назар солган эди, жунлари тўкилган олмахон экан.

«Ия, олмахон-ку, тирик олмахон!» Шу пайт кўча тарафдан ҳуштак овози эшитилди. Анвар ўзини қўлга олдида, қўлидаги тешаси билан шоша-пиша шиферларни синдира бошлади.

— Рихси, қўшнинг олмахон боқаркан-а?

— Ҳа-а, фақат олмахон эмас, ҳар хил қушларам боқарди. Ҳаммаси ўлиб қолган. Дадам, қушларнинг уволи тутади, деб уришиб бергандилар. Биласанми, бир куни кийик боласини олиб келганди. Уч кундан сўнг ўлиб қолди. Ҳеч қарамайди, фақат овқат тиқиштиргани-тиқиштирган. Яна ишқибоз эмиш! Дадам уни ёмон кўрадилар. Тўғри-да, шундоқ нарсаларни ўлдириб юборганки... Уйга кирсанг-ку ўлик музейга ўхшайди. Бургут, булбул, тулки... Ҳаммаси қотирилган. Биласанми, Анвар, илгари олмахон ўрнида қотирилган илон бўларди.

— Қиммат турса керак-а?— дея сўради Анвар гўё Рихсининг гапларига аҳамият бермаётган одамдек бепарво оҳангда.

— Нима, илонми?

— Йўқ, олмахон.

— Билмайман. Уғлиям адасининг ўзи. Ана, келяпти. Танийсанми? Шокирлар билан ўқийди. Шокир уни ёмон эмас, бировга зарари тегмайди-ю, лекин кўрдим деганда, роса дўппослагинг келади, дейди.

— Менга қара, Рихси, балки каптарларниям қотириб қўйишга отгандир-а?

— Менимча, унгамас, бозордан оларди керак бўлса,— деди Рихси ва Анвар учун қоронғи, аммо зарур шунча нарсани билганидан фахрланиб, овозини пасайтириб қўшиб қўйди.— Балки ўғли отдимикан-а?

Анвар жавоб бермай, сал наридан ўтиб бораётган, силлиқ сочлари мой сургандек йилтиллаётган чиройли болага ер остидан қаради. Кейин Рихси билан хайрлашди-да, уйга кириб камзулини ечди ва ҳовлига чиқиб каптархона эшигини очиб юборди.

— Уктам мактабдан келдимиз?— деб сўради опасидан.

Айвонда боласини ўйнатиб ўтирган опаси ич-ичига ботган кўзларини меҳрга тўлдириб жилмайди.

— Ҳозир шу ердайки.

Анвар боши оғиб кўча томон юрди, сандироқлаб, Рихсиларнинг уйи ёнига бориб қолди. Уларнинг қўшмиси дарвоза олдида машинасини юваётган экан, атрофда кўлмак ҳосил бўлганди. Ўттиз беш ёшлардаги киши икки қўлини белига тираб, янги велосипед ғилдирагига ел ураётган ўғлининг ҳаракатларини завқ билан кузатарди.

Бирдан машина ғилдирагини артаётган Уктамга Анварнинг кўзи тушди. Дафъатан кўзларига ишонолмади, кейин гап нимадалигини фаҳмлаб титраб кетди. Югуриб борди-да, челакни бор кучи билан тегиб юборди. Уктам ранги қум ўчиб акасига қараб қолди. Оёғининг бошмалдоқ тирноғи кўчиб, оғриққа чидаёлмаган Анвар:

— Нима қиялпсан?— деб бақирди.

Уктам юзини артаман деганди, қўлидаги кир латтадан лойқа сув сизиб кўкрагига томди. Тутулиб, алланарса деди. Анварнинг назарида укаси бошдан-оёқ ифлос сувга бўккану оғзидан чиқариб ташлаётгандек туюлди.

— Ҳой, йигитча, нима қиласиз болани қўрқитиб,— деб тўнғиллади «шофёр». Анварнинг жони ҳалқумига келди-ю, аммо тишини тишига босиб:

— Нима ишингиз бор. Бу мени укам, уни... уни...— деди.

— Укангиз?! Жуда яхши, мен унга бир сўм бердим, текинга юваётгани йўқ,— деди у киши кулимсираб.

— Нима?! — Анвар Уктамнинг қандай қилиб қулоқ-чаккасига тарсаки тортиб юборганини билмай қолди. Яна, яна, ёқасини қўйиб юбормай дам силкитиб, дам тарсакилаб ураверди:— Ҳали шунақа қилиб каптар ол-

япсанми, ҳали малай бўлиб қолдингми, менга айтсанг, хоҳлаган каптарингни берардим-ку! Юр, уйга, юр!

— Ака, акажон...— деганча Уктам ҳўнграб юборди. Анвар умри бино бўлиб укасига биринчи марта қўл кўтариши эди. Тўғри, унга кун бермас, нуқул уришарди, аммо, фақат оғизда, йўлига уришиб қўйишдан нарига ўтмасди. Ҳозир эса...

У Уктамнинг қўлидаги латтани олди-да, машинага отди.

— Бер буёққа.

Уктам пиқ-пиқ йиғлаганча кўз ёшларини оқизиб, кафти билан оғиз-бурнини яшириб турар, бош кўтариб акасига қарашдан гўё номус қилар, эҳтимол, қўрқарди.

У кир, нимжонгина бармоқларини ёзиб, қип-қизил қон кафтидаги пулни акасига узатди. Анвар қандайдир ҳақсизлик, ёлғиз ўзи ҳис қилиши мумкин бўлган адолатсизлик билан юзма-юз келганига ёки ўз таъбирича, бу «калтакесакка» кучи етмаслиги учун эмас, балки «бойваччанинг» ўғли ҳеч нарсани кўрмаётгандек, эшитмаётгандек ҳамон велосипед ғилдирагига ел ураётганига чидаёлмади. У сўлковой билан машина ойнасига қарсиллатиб солди...

— Муттаҳам, безори,— деб қолди «калтакесак» ортидан. Лекин у орқасига қарамади...— Ким бу, безори?!— деб сўради шофёр ўғлидан.

— Анави ерда туради, отаси йўқ. Шиферни ўша синдирган. Ўзи каптарбоз,

— А-а?! Тарбиясиз дегин? Ҳм-м... Яхши...— дегани Анварнинг қулоғига арағ эшитилди.

Айвонда аллақачон йиғиштириб бўлинган дастурхон атрофида совуққина жимлик ҳукм сурар, Анварнинг кўзларида ёш йилтиллар эди. Уктам эса ердан бош кўтаролмай онасининг ёнида ўтирар, аҳён-аҳён бурнини тортиб-тортиб кўяр, бешик тебратаётган опасининг қўлига, бармоғига катта келган беўхшов узукка қарар, кўнгли

тўлиб бораётгани билиниб турар эди. Орада бўлиб ўтган гап ҳаммаларига таъсир қилган эди. Онаси гўё: «Болаларимни кўнгилдагидек боқолмаяпман, отаси йўқлиги билиняпти», дея эзилар, Анвар эса ўзининг ёшлиги, қўлидан ҳеч вақо келмаслигини ўйлаб бўғилар, опаси эса шундай кўнгилсиз кунда келганидан пушаймон еб ўтирарди.

— Иккинчи қилмагин, Ўктам, хўпми?— деди ниҳоят Анвар базўр.

Ўктам бош қимирлатди.

— Дарсингни қила қол, бор, болам.

Ўктам кўз ёшларини артиб, онасига қаради. Онаси эса ҳозир ўзини катталардек тутиб, укасининг қилмишидан кўра, ўзларининг отасиз қийналаётганликлари, бир илож топниш кераклиги ва бу ишни ўз зиммасига олиши кераклиги ҳақида бош қотираётган Анвардан ичичида миннатдор бўлиб қизи билан кўз уриштириб ўтирарди...

Кечқурун Анварнинг уйқуси қочди. Охири ярим кечада турли хаёллар оғушида толиқиб, кўзига уйқу илинди. Туш кўрди... Қўлида каттакон ёғоч билан бир ҳовлига кирганмиш. Қараса, ўша олмахонли ҳовли! Фақат қафасда олмахон ўрнида ўша қорни катта киши ўтирганмиш. Оёғи остида икки варақ оқ қоғоз тебраниб, қимирлармиш. Анварнинг қўлидаги ёғоч милтиққа айланиб қолибди. Қўққис уйдан бургутлар, катта-катта чала ўлик қушлар учиб чиқиб Анварга ташланибди. Ёпирилиб-ёпирилиб келаверармиш, келаверармиш... Бояги икки варақ қоғоз каптарга айланиб қолибди. У милтигини ўқталиб отмоқчи бўлармишу тепкиси босилмасмиш.

У босинқираб уйғониб кетганда ҳали тонг отмаган, пардаси сурилган деразадан дарахтларнинг шохлари қорайиб кўринар, худди алланарсаларнинг соясига ўхшарди.

Шу кунни Анвар мактабда кайфияти анча суст, ўзи

ҳолсиз юрди. Катта танаффус чоғида Рихсини учратди. У Анварни ёнига чақириб, дабдурустан:

— Қаптарларингни Хайрулла отган экан, ўзи айтибди,— деди.

Шу етмай турганди, Анвар бешбаттар сиқилди. У Рихсига қараб турди-да, синфга кириб портфелини кўтариб чиқди.

— Ҳеч кимга айтмай қўя қол,— дея тўғри уйига жўнади.

Анвар эшикдан кирибоқ нимқоронғи ҳужрага ўтди, отаси ТИРда ишлаган кезлари олиб келган ТИР милтигини кўтариб чиқди. Учи найзали ўткир, чўткали ўқдан бир ҳовучини чўнтагига солиб у ёқ-бу ёққа аланглади-да, болохонага кўтарилди. Ундан чордоққа, ўшанақаси томма-том бориб Хайруллаларнинг томига ўтди. Унинг юрагида, айна чоқда, мудҳиш совуқонлик пайдо бўлган, шошилмас, чўчимас, имиллаб ҳаракат қиларди. Яхшилаб ўрнашиб ўтирди-да, елкаси очиқ енгил кўйлақда юрган хотинни бамайлихотир кузатди. Аёл беўхшов силкиниб, кир ўрага алланарсани тўкди. Кейин уйга кириб кўздан йўқолди.

Анвар милтиқ қўндоғини елкасига тираб, олмахонни мўлжалга олди. Дўнг пешонаси ясси, жунлари тўкилиб, хунуги чиққан кичкина олмахон қорайиб кетган эди. Ҳозир у Анварнинг назарида катталашиб бораётгандек ва тобора ўзига яқинлашиб келаётгандек туюлди. Анвар тепкини босди. Уқ жониворнинг бўйнига санчилди, иккинчи ўқ ўнг кўзининг остига қадалди. Пастдан юракни эзиб юборувчи беҳаловат чинқириқ эшитилди-ю, Анвар учинчи ўқни ҳам узди. Ичкаридан бояги аёл югуриб чиқди. Анвар шиферни беҳос тарақлатиб юборди. Аёл томга қаради-ю, анграйиб қолди... Анвар жуфтакни ростлади. Кела солиб милтиқни жойига қўйди-да, мактабга югурди. Ҳаллослаб етиб келганда ҳали дарс тугамаган, синфдошлари икки тараф бўлиб, ҳовлида волейбол ўйнашар, шўх-шодон қийқаришарди.

Унинг юраги жуда нотинч эди.

Икки кундан кейин Анварнинг онасини мактабга чақиришди. Ойша хола қўрқа-писа, минг хил хаёл билан кириб келганида директор хонасида бадқовоқ ва чўтир юзли илмий мудир, Анвар ҳамда қориндор «қўшни» ўтирарди. Ойша хола ўзича тусмол қилиб гап нимада эканини фаҳмлади-ю, талмовсираганча ўғлига қаради. Директор ўтириш учун жой кўрсатиб, «ҳали сизни хабарингиз йўқдир-а», дегандек бошини сарак-сарак қилиб унга тикилди.

— Тинчликми, айланай?— деди Ойша хола юрагини ҳовучлаб ва негадир Анварга қараб қўйди.

— Биласизми, опа,— деди илмий мудир томоқ қириб,— ўғлингиз мана бу одамни... олмахонини отибди.

— 280 сўмлик олмахонимни,— дея изоҳ берди қориндор.

— Умуман, бундан аввалроқ ўғлингиз бу кишининг шиферларини синдирган экан. Ўзи иқроор бўлди,— директор шундай деди-да, «хўш» дегандек, илмий мудирга қаради.

Анвар бошини кўтаролмас, у юраги бетламай-бетламай охири таваккал қилиб, ёмон ишга қўл ураётганини била туриб ҳам қайтмаган ишини бу одамлар оддийгина қилиб, «мана шундай, шундай, вассалом» деяётганларига, яъни ўз таъбири билан айтганда «қадрини пасайтираётганларига» зардаси қайнади.

Ойша хола ўғлига юзланиб:

— Шундайми, болам?— дея сўрагани, Анвар онасига эмас, «қўшнига» тўрсайиб жавоб берди.

— Вой, шўри-мм...

Ойша холанинг ранги ўчиб кетганини кўрган илмий мудир ўрнидан туриб, ҳалиги одамга юзланди.

— Ўртоқ Солиев, сиз бораверинг, биз ўзимиз гаплашамиз, чора кўрамиз, кейин сизга хабар қиламиз.

— Йўқ-йўқ... қола тураман. Ахир, икки юз саксон сўмга олганман-а!— деди Солиев ва негадир бу рақамни яна такрорлади.

— Қўрқманг,— деди илмий мудир аччиқ кулимсираб ва Ойша холадаги фавқулодда ўзгаришни кўриб,— аниқлаймиз, биламиз, нима гап, нима сўз,— деб оҳангини ўзгартирди.

— Ие, нимасини аниқлайсиз, ўртоқ Аҳмедов? Нимага унинг ёнини оляпсиз? Ҳаммаси аниқ ва равшан-ку. Сизга ҳайронман, шундай безорини мактабда қандай ўқитяпсиз? Шифернияам синдирган шу!— Солиев илмий мудирга тушунтиришга ҳаракат қиларкан, силлиқ юзи кўкариб кетди.

— Биз кимни ўқитаётганимизни биламиз. Сиз ташвиш чекманг. Ундан кейин, сизнинг огоҳлантиришингиз мутлақо ортиқча, ундан кейин, педагогика ҳақида боя ҳам бўлар-бўлмас гаплар айтдингиз, билағонлик қилманг, илтимос.

Илмий мудирнинг қизишаётганини кўрган директор ўрнидан турди-да, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Мен аввало, ўқувчининг ёнини олишим керак, айна чоқда, уни ҳимоя қилмаётган бўлсам ҳам,— дея давом этди у Анварнинг рўпарасида тўхтаб,— Анварнинг қанақалигини биламиз! Уйда, кўчада қанақалиги бир оз қоронғи-ку, ҳар қалай, безори эмас! Хўш, қанақа гапингиз бор яна, марҳамат!

— Ахир бу ҳақда мен милицияга хабар қилишим мумкин эди. Мен... аввал... сизга мурожаат этганимдан...

— Жуда яхши, тўхтанг... Ойша опа, чиқиб туринглар...

Анвар ойиси билан ташқарига чиқди.

— Нима қилдик энди, болам,— Ойша холанинг ўпкаси тўлиб кела бошлади.

— Ўзининг ўғли-чи, каптарларимни отди. Кейин... майли... қўяверинг, нима деса деяверсин. Унинг ўзини жинимдан баттар ёмон кўраман,— шундай деди-ю, бир-

дан бошини қуйи солиб:— Ойижон, ойи куюнаверманг!— деди.

— Э, болам, куйинмай бўларканми?— Ойша хола деворга беҳол суянди. Кўзларини юмиб, чуқур хўрсинди.

— Ойи,— деди Анвар.

— Хўп, хўп, болам, гапинг тўғридир, аммо қандай қилиб одамларни ишонтирасан, болам, одамлар-чи, одамлар нима дейди...

Анварнинг юраги ачиша бошлади. У ўзини айбсиз эканини айтиб, тушунтириб бера олмаётганига таажжубланарди-ю, лекин бирон-бир ноҳақлик, адолатсизлик юз бериши мумкинлигини тасаввурига сиғдиролмас, шунинг учун сал-пал бепарво кўринарди.

Кўп ўтмай Солиев ташқарига чиқди. У жиқ-жиқ ёшли кўзларида илтижо акс этиб турган Ойша холанинг ўзи томон яқинлашаётганини сезиб, тез юриб кетди. Анвар синфга кирди... Директор Ойша холани хонасига қақриб олди.

Ярим соатдан сўнг Ойша хола хомуш, бўшашганча мактаб ҳовлисидан чиқди-да, уйига қайтди. Зинапояда уни кичик ўғли Ўктам кутиб турарди. Табиатан ҳар нарсага қизиқувчан кичиги унинг қўлидан ушлаб сўради:

— Ойи, акамни мактабдан ҳайдашмайдами?

...

— Ростдан акам отибдами?

— Ҳа, отибди.

— Мен ҳам шундай қилардим. Ўзи биринчи каптарларимизни отди-ку!

...

— У киши сизга нима деди, ойи?!

— Нима дерди, тўланг, деди. Қайдан топиб бераман шунча пулни, дунёда ҳар хил одамлар бор-да Ҳамма ўзини ўйларкан.

— Ойи, акам келяпти.

Ўктам шундай деб ирғишлаганча акаси томон югур-

ди. Югуриб бориб ўзини унинг қучоғига отди. Уктам акасининг шу қилмиши тўғрими, нотўғрими, билмас, биллолмас, бу ҳақда ўйламас, ташвиш чекмас, ҳозир бунинг унга қизиғи ҳам йўқ эди, у акаси кечириш мумкин бўлган, арзимаган айб қилиб қўйганлигини, уни ҳам бекорга қилмаганлигини тушунарди, холос. Айни чоқда эса, унга ҳаддан зиёд ҳаваси келаётганди.

У ўзини қийнаган саволларни бердига ботинолмай тутилди:

— Ака, кечиришармишми?!

Уктам акасидан илҳақ бўлиб жавоб кутарди.

— Менга бари бир,— деди Анвар.— Хоҳласа кечиришмасин!

Ҳозир, шу тобда Анварнинг қалбида қандайдир нурланиш пайдо бўла бошлаган эди. Унинг учун кечирилишдан кўра шу муҳимроқ эканлигига Уктамнинг ҳали ақли етмасди...

ҲАШАР

Қуёшнинг ҳароратсиз нурлари ерда эндигина пайпасланаётган чоқда, пастаккина қўш табақали эшик очилиб, остонада ўн тўрт-ўн беш ёшлардаги бола кўринди. У ортидан кузатиб чиққан хушрўйгина қизга бир нима деб пўнгиллади-да, қўлларини чўнтагига солганча, йўлка бўйлаб юриб кетди.

У эринибгина қадам ташлаб бораркан, думалоққа мойил уйқули юзида, бояги қизнинг кўзларига ўхшаш катта-катта қўй кўзларида бирон ифода сезилмас, чеҳраси катталарга хос сокин, ўйчан эди.

Бола чорраҳага етганда, чап қўлга бурилди. Кўчанинг нариги томонига ўта бошлади-ю, ярим йўлда тўхтаб, юқорига қаради. Нигоҳи қадалган томонда дарахтларнинг сийрак шохлари оралаб осмондан қип-қизил, тиниқ, майин шуълалар тўкилар, шудрингдан ялтираётган том, оҳиста шовуллаётган терак япроқларигача хаёлий қирмизранг касб этган, бу манзарадан субҳидамнинг тоза, нафис малоҳати барқ урарди.

Бола яна озгина юргач, данғиллама, жимжимадор дарвоза олдида тўхтади. Ичкаридан итнинг бўғиқ ҳуриши эшитилди. Бола қўнғироқ тугмасини босди. Овоз келавермагач, яна жиринглатди. То дарвоза очилмагунча итнинг ҳам овози тинмади. Сочлари тўзғиган, ҳусибузар тошган юзи кир-чир бола эшикни очгандагина ит ҳуриши тўхтади.

— Анвар, сенмисан? Келмасанг керак деб ўйлаган-
дим.— Бола Анварга қизиққандек қараб турди-да, ав-
вал озгин елкасини қашиди, кейин қўлларини кўтариб
қаттиқ керишди.— Соат неччи?

— Саккиз бўлди. Ҳалиям ётганмидинг?

— Э-э, туриб нима қиламан. Юрмайсанми?

Анвар унга эргашди.

Олдинма-кетин гир айлана иморат тушган ҳовлига
киришди.

Орқаларида эшик товушсиз, оҳиста ёпилди. Анвар
шундоқ тепасида кунгирадор устундаги миҳга осиглиқ
бир боғлам исриққа кўзи тушди-ю, кулимсираб қўйди.
Иккови энсиз, ғишт терилган йўлкадан юриб, айвонга
яқин келишди.

Улар зинадан чиқиб, айвон орқали нимқоронғи хона-
га ўтишди. Қизиқ, хонага кирган заҳоти Анвар уйқу бос-
гандек, секингина билдирмай эснаб олди. Хона илиққи-
на, атир билан нафталин ҳиди анқирди.

Анвар ўртоғи таклиф этгач, стулларнинг бирига
омонат ўтирди. Ўртоғи чироқни ёқди. Биллур қандил
товланиб кетди-ю, шунга қарамасдан уй яхши ёриш-
мади.

— Сен ўтиравер, мен ҳозир,— деди-да, ўртоғи чиқиб
кетди. Бир оздан сўнг торт, сариёғ ва чақалоқнинг ҳову-
чидек жимжимадор идишда алланима кўтариб кирди.
Кейин яна ғойиб бўлди. Бу сафар яна у-бу нарсаларни
келтириб столга қўйди.

Беш минутдан сўнг, икки оғайни чой ича бошлашди.

— Уйда ҳеч ким йўқми, Камол,— деб сўради Анвар,
пиёладаги чойни ҳўплай туриб.

— Нега, ҳамма уйда. Ухлаб ётишибди,— деди Камол
ва ҳозир, дегандек бош ирғаб, ўрнидан турди, ўнг томон-
даги духоба пардани бир четга сурди-да, қичқирди:—
Дилор, ҳў, Дилор. Турларинг! Тур!

Анварнинг боши қотди.

«Ҳалигача туришмабди-я. Яна сингиллари...»

Унинг кўз олдига ўзининг синглиси келди. Негадир барча оилада шундай барвақт туришади, деб ўйларди у. Уларникида хонтахта атрофида ҳаммалари йиғилишиб, барвақт чой ичишади. Бу ерда эса... Қизиқ. Яна икки кишига шунча нарса. Балким, бугун дам олиш кунини бўлгани учун ётишгандир, деб кўнглидан ўтказди у, пировардида.

— Ол, Анвар, олсанг-чи...

Улар узоқ, мириқиб ва эринчоқлик билан чой ичишди. Анвар бирдан ўрнидан мутлақо тургиси келмаётгани, танасида карахт бир ишەқмаслик пайдо бўлаётгани ва оғирлашиб, уйқу хумор қилаётганини ҳис қилди.

— Турдикми,— деди у охири бетоқатланиб. Унинг овози энди хижолатомуз эмас, қандайдир беғам, эринчоқ чиқди.

— Шошмасанг-чи...

Анвар ўзинг биласан, дегандек, елка учирди.

Ярим соатдан сўнг, Камол унга коржомга келтириб берди. Анвар устидаги кийимидан кўра янгироқ, қимматроқ, аммо бесўнақай, тор кийимларни иккиланиб кийди-да, Камолнинг ортидан ҳовлига чиқди.

— Мана қум, алебастр. Айвондан бошлаймиз, бўп-тими?— Камол бошига катта соябон кийиб олган, қўллари белида, сақич чайнаб турарди.

— Бўпти,— деди Анвар енгини шимариб.

У қороз қопдаги қум билан алебастрни амаллаб ерга тўқди. Улар келишиб олишди: Камол қоришма тайёрлайди, Анвар сувайди.

Ишни айвондан бошладилар.

Аста-секин қуёш кўтарилди. Ҳаво қизий бошлади. Улар шошилмай ишлардилар. Камол ишни тўхтатиб, тез-тез Анварни гапга солар, қизиқ-қизиқ латифалар айтиб берарди. Гараж биқинига бойланган баҳайбат ит аҳён-аҳён залворли занжирини шақир-шуқур қилиб у ёқ-бу ёққа юради. Кўксов йўталгандек ҳуриб қўяди.

Улар айвондаги чойнак қопқоғидек ёриқни суваб,

нариги уйга ўтишганда соат ўнга занг урди. Қуёш нурлари бутун ҳовли сатҳини қоплади. Камолнинг сингиллари уйқудан туришди. Ювиниб-тараниб, эринибгина ҳовлига дастурхон солдилар. Улар ҳозиргина узоқ, тўйиб ухлаган одамга ўхшамас, кечаси билан дастгоҳ ёнида тик туриб чиққандек кўзлари юмилиб-юмилиб кетар, шалвираганча имирсилар эдилар. Каттаси кичигига ни-мадир деди-да, сўнг курсига ўтириб, столга бош қўйди. Анвар билан Камол ўтирган айвонда миҳга осифлиқ тўрқовоқдаги бедана питир-питир қилди-ю, овози ҳам чиқмай, жим бўлди. Ёнидаги тўрқовоқда «ва-вақ», деган товуш эшитилиб, унинг ҳам ўша заҳоти уни ўчди.

Қизлар, ниҳоят, дастурхон тузаб бўлишди. Камол зинанинг сояроқ қисмига ўтиб ўтирди. Анвар беихтиёр мудрарди

Айвоннинг чап тарафидаги эшик очилиб, Камолнинг онаси, сўнг бувиси хонадон кенжатоий Жамолни етаклаб чиқди Ҳаммалари чойга ўтиришди. Анварларнинг иши тўхтаб қолди. Соат ўн иккида Камол оғайнисини атиги бир пиёла чой ичиб олишга зўрлади. Анвар зўрға рози бўлди. Уй эгалари билан биргаликда узоқ, эзилиб чой ичди Ҳеч ким туриб кетишни истамас, шубҳасиз, ҳаммаларига бу ўтириш ёқар, улар бу одатий йиғилишдан ўзларига хос алоҳида ором ва лаззат топаётганликлари юз-кўзларидан сезиларди.

Дастурхон атрофида дам-бадам чой қуйиб узатилар, нон ушатилар, қандайдир эринчоқ лутф ва марҳамат билан дастурхонга таклиф қилинарди.

Ҳаммадан аввал Камолнинг кичик синглиси ўрнидан турди. Оғзидан тупук пардасига ўралган сақични олди-да, эзгилаб столга қўйди. Унинг кетидан кенжатой ҳеч қаёққа алангламай тўғри кўча эшикка югурди. Анвар билан Камолнинг орқасидан Дилор қўзғолди. Ярим соатча вақт ўтгач, у ясан-тусанини жойида қилиб, ҳовлида пайдо бўлди. Ҳамон эзилишиб ўтирган онаси билан бувиси томонга бир-икки қадам ташлади-да:

— Мам, мен кетяпман. Обедайте без меня,— деганча чиқиб кетди.

Ана шундан кейингина кампир билан қизи чой ичишни бас қилишди. Улар стол устини сочиқ ва газета билан омонат ёпиб, охири йўқ гапларини давом эттирганча, зинадан кўтарилишди.

— Ахир, ойи, бу инсофдан эмас... гарнитур «Хельги» бўлмаса... куёвнинг машинаси бор... Сираям ақлга тўғри келмайди... Ҳозирги ёшлар...

Соат учга бориб Анварлар ишни тамом қилишди. Энди ҳовли юзини тозалаб қўйишга келишиб, дам олгани сояга ўтишганда, эшикдан Камолнинг отаси кириб келди. У болаларнинг саломига алик олиб, уларга бошдан-оёқ разм солди-да, негадир кулимсиради:

— Камолиддин, машинани гаражга олиб кириб қўйинг.

Камол машинани гаражга киритиб қўйганда, отаси муздек сувда ювиниб чиқиб, салқинда сават креслода оёқларини чалиштириб газета ўқир эди.

Камол мудраб ўтирган ҳушсиз Анварга: «Бизнинг отамиз шунақа», дегандек бош ирғаб қўйди. Анварни жуда ғалати кайфият чулғаб олаётганди. Шу чоққача ҳақиқий ҳаёт нима эканлигини билмай келгану гўёки энди кўряпти, ёки тескариси — ҳақиқий ҳаёт оғушида яшаб келгану Камолларнинг уйидаги ҳаёт — ҳаёт эмас, туш, босинқи уйқу!

Анвар табиатан камгап, мулоҳазали бола эди. У меҳнаткаш оилада тарбия кўрган. Ота-онаси юмшоқ, меҳрибон одамлар. Аммо уларнинг олдида ҳеч қачон буларчалик ўзини эркин тутмаган. Балки нотўғридир... Э-э...

— Тур, Камол, тугатиб қўя қолайлик,— деди у ва ўрнидан дик этиб турди.

Камол истамайгина қўзғалди.

Анвар асабий, кескин ҳаракат қилиб ярим соат ичидан ганч ва қум уюмини қоғоз қопга, ерда қолган ахлатларни сулуриб, челақларга солди, Камол ташлаб келди.

Қуёш энди аёвсиз қиздирар, болаларнинг бўйин ва пешоналаридан тер қуйилар, чанг ўтирган ерлари ачишар эди. Ниҳоят, иш тугади.

Ховлининг кунботар томонига соя келди. Столни айвон ёнига суришди. Камолнинг отаси келиб ўтирди. Болалар унинг рўпарасига ўрнашдилар. Худди шу пайт салқин уйдан бояги аёллар ва кичик сингил чиқиб келди. Улар бўш стулларга жойлашиб, дастурхон устини очишди. Кичик сингил чой дамлади. Кейин товуқ гўштидан тайёрланган қовурдоқни иситиб келди. Камолнинг отаси боржомли сувни идиши билан битта кўтаришда тугатди. Салфеткани лабларига теккизиб қўйган бўлди-да, аччиқ-чучук тайёрлай бошлади.

— Мана бундан ол!— ҳаммага эшиттириб манзират қилди Камол. Эрталаб Анварнинг диққатини тортган жажжи идишни узатар экан.— Бу икра! Балиқ тухуми. Ол!

Анвар қизариб, истамайгина нонга суртиб ея бошлади. Балиқ тухуми хушхўр бўлса ҳам тахир эди. У сир бой бермасликка тиришди.

— Сариеғ билан ейлади, Анваржон,— деб қолди Камолнинг онаси.

Анвар қулоғигача қизариб кетди. Шоша-пиша пичоқни олиб сариеғ кесди-да, икра устидан нонга сурди. Стол теварагидагилар маъноли кўз уриштириб олишди.

Яна эзилиб чой ичиш маросими бошланди.

Кун қайтгунча ўтирдилар. Унгача Анварни ўртага олиб тоза гапга солишди. Камолнинг отаси нуқул аллақандай илмий нарсаларни сўради. Онаси эса:

— Анваржон, отангиз нима иш қиладилар,— деб савол берди.

Анвар бир оёғи йўқ отасини кўз олдига келтириб, ғалати бўлиб кетди.

Кичик сингил чиройли, бениҳоя тиниқ кўзларини Анвардан узмай:

— Анвар ака, синглингиз жудаям отсталий кийинади-я. Кейин, нега нукул ишим кўп, дейди. Мактабдан келгач, ишлатасизларми?— деди.

Анвар ер ёрилмадию ерга кириб кетмади. Ҳазилга бурмоқчи эди, кенжатой:

— Анвар ака, сиз Москвага борганмисиз?— деб сўради.

Анвар тилини тишлади.

Яхши ҳамки, Камол уни қутқариб қолди. Бўлмаса Анвар тамом ўзини йўқотиб қўйган эди. Камол аввал онасига, сўнг отасига қараб:

— Интервью тамом бўлдимиз?— деди-да, ичига чуқур ботган кўзларини Анварга қадаб ишшайди:— Тур, Анвар, бўлди.

Улар ҳеч кимнинг рухсатисиз қўзғалишган эди, отаси тўхтатди:

— Камолхон,— деди хотинчалиш бир овозда,— мебелларни... кеча айтгандим... Ёдингиздан кўтарилдимиз, а?

Камолнинг афти буришиб, оғайнисига юзланди. Нонлож алланарсаларни тушунтириб, деразаси кўчага қараган уйни кўрсатиб, ўзи ертўлага кетди. Анвар уни кутиб турса, яна савол-жавоб бошланиши мумкин. У Камол айтган уй томон юрди. У ерда диванда юзтубан ётган кўйи журнал ўқиётган кичик сингилга кўзи тушди-ю, киришиниям, чиқиб кетишиниям билмай туриб қолди. Қиз қайрилиб қарамади ҳам.

Қўлида уч қулочча арқон билан келган Камол синглисини чиқариб юборди.

Улар, энг аввал гиламни йиғиштириб, пианинони нариги уйга гилдиратиб олиб чиқдилар. Сўнг бурчакдаги катта шкафни кўча деразаларига қаратиб қўйишди. Иккита бир хил шкафни қандай олиб ўтишни маслаҳат қилишаётганда Камолнинг онаси кириб қолди:

— Аввал, радиола билан журнал столини олиб чиқинглар, жой бўшайди,— деди-да, ерда ётган олма, ту-

хум пўчоғи, кир дастрўмолни диван остига оҳиста тепиб юборди.

Анвар сервантдаги чанг босган даста-даста тақсимчаю лаганларни айвонга ташиди; унинг негадир жиғибийрони чиқиб борар, шусиз ҳам Камолнинг онаси тинмай гапириб энасини қотирар, нарсаларни эҳтиёт қилишни қайта-қайта таъкидлаб, асабига тегар эди.

Анвар қаттиқ толиқди. Ўзини ниҳоятда ҳорғин, беҳол сеза бошлади. Бир оздан сўнг, уйга Камолнинг отаси ва кичик сингил кириб келди.

Нисбатан кичикроқ шкафни кўтарганча, инқиллаб-синқиллаб уйнинг тўрига яқинлашаётган пайтларида Анвар бармоқлари увишиб, шкафни ташлаб юборай деди. Нариги томондан Камол, отаси, кичик сингил учови баландроқ кўтариб олишгани учунми, у ҳам баландроқ кўтаришга чиранди. Оғир шкаф бирдан қалқиб Анвар томонга оғдию у мункиб кетди. Шкафнинг юқориси қандилга зарб билан урилган эди, оғир қандил тебрана-тебрана ерга «жаранг» этиб тушди-да, чил-чил синди. Камолнинг онаси: «И-и-а, люстра, люстра», деганча қолди. Нариги уйдан кампир ва кенжатой югуриб чиқди.

Ҳаммалари синиб ётган қандил устида мотам ҳолатида қотиб қолдилар. Ҳар бирининг юзида ўзига хос, ташқи маҳобатига яраша чуқур ачиниш бор эди. Отаси, «Энди нима қилдик?» дегандек, хотинидан жавоб кутар, кампир «Эсиз, шундай қандил!» дегандек танглайини тақиллатганча ўкиниб, қизидан кўз узмас, кичик сингил Анварга ўқрайди. Кенжатой кампирга ёпишиб олганди. Камол эса онасининг газабнок кўзларига тик қарай олмас, айбдордек бошини ердан кўтаролмай бурчакда турар эди.

Бу фавқулодда ҳодисадан негадир катта жанжал чиқмади. Ҳамма, шу қатори Анвар ҳам аччиқ-аччиқ гап эшитди, холос. У бола бўлиб бундай гап эшитмаган эди. Пировардида, Камолнинг отаси шу кунлар ичида янги-сини келтиришга ваъда берди-ю, уй бекасининг чакаги

ўчди. Фақат Анварга теккизиб: «Биласизларми, неча пул туради, ота-онанг қора ишчи бўлганда, қиёматда ҳам ололмасдиларинг! Ҳа, шкаф кўтармай, қўлларинг синсин!»— деди-да, чиқиб кетди.

Кўп ўтмай Анвар кийимларини алмаштириб, индамай чиқиб кетаётганда бутун уй аъзолари стол атрофида йиғилишганди. Бирортаси Анварга «хайр» дейиш у ёқда турсин, қайрилиб ҳам боқмади...

Анварнинг ортидан кўчага чиққан Камол уни туртиб совуқ, ҳиссиз овозда:

— Хафа бўлма, ойимлар сал ошириб юбордилар,— деди.

Анвар унинг товушида ўша қандилга ачиниш борлигини ва бу ачиниш бошқачароқ ҳам эканини сезди-ю, бўйни тортишиб, юраги сиқилди. Камолга хотиржам нафрат билан қаради. Эрталаб келган йўли билан уйига қайтди. Унинг авзойи бузуқ, икки қўли чўнтагида борар, оғир касалликдан турган бемордек силласи қуриган, ўзини ланж сезар, боши оғриди.

Уйларига етганда у чуқур хўрсинди. Кичкина эшик оғир ғирчиллаб очилди. У энсизгина йўлақдан ўтиб, чоғроққина ҳовлини супуриб бўлаёзган синглисини кўргандан кейингина вужудига енгиллик таралди. Синглиси эса югуриб унинг ёнига келиб:

— Чарчадингизми?— деди.

У бир нарсани яшираётгандек ҳаяжонланар, кўзларида дилбар бир туйғу — ёшлик туйғуси порлар эди.

— Бирон янгилик борми, Мастура?— деди Анвар кулимсираб.

Унга синглисининг бениҳоя қувончи тобора юқиб борар эди.

Мастура кўзларини табассумга, эҳтимол, нурга тўлдириб акасига деди:

— Сизга хат келди!

ТҮРТИНЧИ ҚАВАТДАГИ САРҒИШ ДЕРАЗА

У сарсон изларди ўзини-ўзи.

А. Рембо

Ҳаётда ҳеч нарса ўздан-ўзи содир бўлмайди: беамр тикан кирмайди, деганлари бежиз эмас — рўй берган ҳар қандай ҳодисанинг сабаби мавжуд — бироқ кеч кузнинг замҳарир кунларидан бирида тасодифан учраб, хаёлингни алғов-далғов қилиб юборган нарсанинг сабабини сен ҳеч қачон топа олмайсан: қолаверса, бунга ҳатто қизиқиб ҳам кўрмайсан...

Ҳолбуки, ҳаммасига арзимаган нарса — осмонни тўлдириб ўтаётган йўловчи қушларнинг ғамгин товушлари сабаб бўлган эди.

Эсингдами, ўша куни кеч қайтдинг: қорайган осмон, рутубатли ҳаво... Чакмонинг ёқасини кўтариб, негадир болалигингда юз берган бир воқеани эслашга уринган кўйи ёмғир ювиб ўтган йўлқадан юриб келардинг. Кўнглинг бир оз ғаш эди, эҳтимол, юрагингга ҳеч нарса сиғмасди.

«Нима қилиш керак?— дея ўз-ўзингдан норози бўлардинг ва секин-аста аллақандай умидсизлик юрагингга чўкиб бораётганини сезардинг.— Худди ҳаётимда бир нима юз берадигандек доим ниманидир кутиб юраман... Нима қилиш керак?»

Сен кўримсизгина бино томон юриб ва худди шундай кўримсиз йўлак орқали ўтиб чапга бурилсан. Йўл ўртасида калта-култа шохларини узатишга чоғланган кўйи қотиб қолган дарахт ёнидан ўтаётиб хўрсинасан. У ёнган устундек шумшук ва аянчли равишда қаққайиб турарди.

Дунёда хосиятсиз нарсалар кўп: хосиятсиз кунлар, хосиятсиз тушлар, ҳатто хосиятсиз тасодифлар... Сен

ирим-чиримларга ишонмаганинг учун бу хосиятсиздек дарахтга бошқа кўз билан қарардинг.

Шамол энди рўпарадан эсарди, сен чиқишдан кўра тушиш ноқулай ва қийин бўлган зина тарафга юрасан. Зина тепасига етганда теварак-атрофни алланечук шовур-шувур тутиб бораётгандай туюлади; сен пастга туша бошлайсан — қуйроқ тушганинг сари шовқин кучайиб боради. Сўнгги поғонага оёқ қўйганингда дастлаб бошинг узра денгиз тўлқинлари гувиллагандек, илкис бош кўтариб, учиб бораётган қушлар галасига кўзинг тушганда эса ҳазин садолар янграб кетади.

Худди мана шу қушлар жуда кўп нарсалар ҳақида сени огоҳ қилиши мумкиндек ва ҳаётинг қўнғироқчаларини чалиб юборишга қодирдек дафъатан уларга талпинасан.

Бироқ, қарасанг қушлар йўқ, улар узоқда қора доғлардек қип-қизил шафаққа сингиб боради. Сен мунгайиб улар ортидан термуласан, назарингда яна бошқа қушлар тўдаси учиб ўтадигандек ҳеч қаерга жилмай кўзинг толгунча қараб тураверасан. Бехосдан бир нарсага кўзинг тушади-ю, юрагинг ҳаприқиб ҳаммасига тушунасан.

Бу ҳозиргина тепасидан сайёҳ қушлар учиб ўтган иморатнинг тўртинчи қаватидаги дераза эди, ундан аста-секин қуюқлашаётган қоронғилик қўйнига ипакдек майин шуъла тараларди. Бамисли нотинч денгизда адашиб-улоқиб юрган ва кунлардан бир кун нур сочаётган маёқни кўрган денгизчилар илкис қувончдан ўзларини йўқотиб қўймай, дастлаб жилвагар маёқнинг нажотбахш рафторига мафтун бўлганидек сен ҳам бир неча сония тўртинчи қаватдаги сарғиш деразага ҳайрат билан тикилиб қоласан. Дераза чиндан ҳам маёққа ўхшарди: у имлар ёхуд чорлар ва бу дераза шаклидаги ёруғлик манбан оҳанрабодек домига тортарди. Сен беихтиёр: «Қушлардан хотира бу» дея хаёл қиласан: дарвоқе, деразадан ёғилаётган қизғиш шуъла билан

қушлар овозида муайян умумийлик бор эди — икковининг замирида ҳам унсиз фарёд кучли, иккови ҳам дەرли бир хил таъсир этарди.

Сен йўлқанинг адоғига боргач, яна бош кўтариб қарайсан. Энди деразани бафуржа томоша қилса бўлади, чунки сен унинг нақ рўпарасидасан. Назарингда дераза ҳамон кимнидир чақирар, кимнидир ўзидан огоҳ қиларди: нимадандир умидворга ўхшарди. Сен дафъатан мана шу илтижони пайқаб қолганинг учун зум ўтмай у илтижонинг қизғиш бармоқлари вужудингга ёпишиб, юрагингни пайпаслаётганини сезиб сесканиб кетасан. Ҳа, у юрагингни изламоқда эди! Беихтиёр энтикасан.

Бу ердан ҳатто четларига лоларанг тўр ҳошия бостирилган дераза пардасининг заррин гуллари аниқ кўринарди. Сен, ана ҳозир парданинг бир четини оҳиста қайириб, биров қараб қоладигандек ёки парда бехос қимирлаб кетадигандек юрагингни ҳовучлаб кутасан. Аммо парда қилт этмайди ва сен оёгингни судраб уйга жўнайсан.

Шу кун и алламаҳалгача мишжа қоқмай, тунчироқни ёқиб ўтирасан, кўзларинг қум тиқилгандек ачишади; юрагинг безовталана бошлайди. Охири қақшаб оғриётган елкаларингни силаб-сийпаб, тунчироқни ўчирмасдан ухлаб қоласан.

Орадан икки кун ўтгач, яна шу йўл билан уйга қайтасан. Тўғри, бу йўлдан юришга асли отдатланмагандинг. Лекин сарғиш дераза кун бўйи хаёлингдан кетмагани учун шу йўлдан келгандинг. Кимсасиз майдонча. Мана ўша хосиятсиз дарахт. Дарвоқе, сен тут бўлса керак, деб ўйлаган дарахтга ўзингча ном қўйиб олгандинг: «Роғ!»

Сен иложи борича деразага қарамасликка тиришасан. Лекин дилингниг бир четиди сарғиш деразанинг худди ўша кунгидай порлаб турганига ишонч бор эди.

«Балки ўша кунни чиндан ҳам тасодифан шундай бўлгандир», — дея хаёлингдан кечирасану, бари бир қарамаслик учун ўзингни чалғита бошлайсан, пешонанг тиришади, алоҳа бари бир яна сарғиш дераза хаёлларинг орасига аста кириб қолади.

Зинадан тушиб, энсиз йўлакнинг адоғига келиб қолганингни пайқаб, ноилож бош кўтариб қарайсан.

Сарғиш дераза сени кутаётган эди.

Қараганинг заҳоти дераза худди сен билан саломлашмоқчидек парпирайди ва ёришиб кетади — гўё қоронғилик қўйнида гуриллаб ёна бошлагандек.

Сен беихтиёр қўл кўтариб ишора қилмоқчи бўласан, аммо орқа тарафдан қадам товушлари эшитилиб, фикрингдан қайтасан. Икки киши ёнингдан шоша-пиша ўтиб кетади. Бу одамлар шунчалик ҳовлиқиб борар эдики, оёқлари чалишиб, ҳар қадамда қоқилиб-суриларишди.

Дафъатан, «Шулар ҳам менга ўхшаб сарғиш деразани кўриб фикру зикри бу билан банд бўлиши мумкинми?» деб ўйлайсан. Бу сарғиш деразага ҳар кунни қанчадан-қанча одамнинг кўзи тушмайди дейсан?! Бироқ, ич-ичингдан биронтаси унга аҳамият бериш тугул, қайрилиб ҳам қарамаслигига ишончинг комил эди.

Эҳтимол, сен ҳам шу чоққача қарамай, сайёҳ қушлар осмонни тўлдириб учиб ўтган ўша оқшом кўриб қолгандирсан? Эҳтимол, ҳар бир одам учун шунга ўхшаш алоҳида бир тасодиф керакдир?!

Бора-бора бу сарғиш дераза фикру хаёлингга ўғирлаб қўйди. Сен ҳатто баъзи кунлари тезроқ қоронғи тушсаю тезроқ ўша дераза олдига борсам, дея кутадиган бўлдинг. Гоҳо ишхонангда деразадан серқатнов кўчага қараб ўтирган пайтларда бирдан кўз олдинга сарғиш дераза келар, юрагинг орзиқиб кетарди. Сарғиш дераза бамисоли маҳбубанг эди, маҳбуба бўлганда ҳам юлдуздек чарақлаган, зориққан кўзларида, ҳорғин ва

ўйчан қарашлари, зариф табассумида интизорлик, илтижо ва алоҳида меҳр жилваланган маҳбуба!

Бир кун ҳаво беҳад совуб, қор ҳиди келаётганига қарамай кечки пайт ёмғир қуйиб берди. Сен деразани қия очиб шовуллаб ёғаётган ёмғирни пича кузатиб турганингда хаёлинг қочди ва кўз олдинга ўз-ўзидан сарғиш дераза келди.

Кейинги пайтда сени бир нарса ажаблантира бошлаган эди. «Сарғиш деразанинг нимаси ўзига асир қилиб олди», дея бошинг қотарди. Бошинг қотарди-ю, аммо ўйлаганинг сари енгил тортардинг, йўқ, тўғрироғи, қалбингда бир хушнудлик туярдинг, руҳингда бир кучланиш сезардинг. Шунинг баробарида, бари бир нимасига учганингни ҳам билгинг келарди.

Уша, қия очиқ деразадан ёмғирни томоша қилиб турганингда дафъатан, шу бугуноқ у кимнинг уйи эканини аниқлашга қарор қиласан ва беихтиёр хонага сизмай, ғира-шира йўлакка чиқиб, ташқарига юрасан. То биринчи қаватга тушиб, шляпангни кийиб кўчага чиққунингча бу истак-хоҳиш кучаяверади. Сен ёш боладек ҳаяжонлана бошлайсан. Бу авзойингдан сезилади шекилли, кийимхонадаги аёл ҳам, эшик ёнида хайрлашгани бош силкиб қўйган киши ҳам ажабланаётганини яширмай, ортингдан қараб қолади.

Кўчага чиққач, ёмғирга ҳам қарамай йўлга тушасан.

Ёмғир шиваларди: сен автобусга чиқасан, автобус чамаси ўн минут юргандан сўнг қоронғи бир бекатда сени қолдириб жўнайди. Сен кўчанинг нариги юзига ўтасан— фикру хаёлингда ҳамон сарғиш дераза.

Дафъатан, сарғиш деразани кўришдан кўра, уйда ким истиқомат қилишини билиш истаги кучаяди.

Сарғиш деразага ўрганиб қолган дастлабки пайтда ҳам, кейинчалик ҳам бу хаёлингга келмаганди. Аммо илк бор деразага кўзинг тушган куннинг эртасидан бошлаб унга нақадар қизиқиб қолган бўлсанг, ҳозир,

орадан икки ҳафта ўтгач, у ерда ким яшаётганини билишга шу қадар қизиқа бошлайсан ва битта-яримта-сидан сўраб билишга қарор қиласан.

Истаган одамингни йўлак ёнида учратасан. Авваллига у нима демоқчи бўлаётганингни англай олмайди, кўзларингга тикилади, аммо индамайди. Сўнгра елка қисади ва бу кекса боғбонни уйнинг орқа томонига олиб ўтишдан бошқа иложинг қолмайди.

Афсуски, чолга бир нималарни узоқ тушунтиргач, бош кўтариб қараганингда, дамнинг ичингга тушиб кетади.

Кўзларинг ўрганиб қолган сарғиш деразани тополмайсан, у ўз ўрнида бўлгани билан нурафшон эмас — эски форнинг ваҳимали оғзидек қорайиб турарди.

Чол елкангга қоқиб қўяди ва уйига таклиф қилади, сен узр сўраб, тинка-мадори қуриган кимсадек оёнингни судраб уйингга жўнайсан.

Декабрнинг бошлари эди. Сен трамвайдан тушиб, кўчани кесиб ўтасан-да, орқага бир оз юрасан, сўнг чап қўлдаги дўкон ёни билан бориб, баланд уйлар томонга буриласан. Ёмғир тезлашиб, икки қадам нарини кўриб бўлмасди, сен шалаббойнинг чиқиб, зина ёнига етиб борасан, зинадан тушар-тушмас, бошингни кўтариб қарайсан. Сочларингдан, юзингдан ёмғир сувлари оқарди. Ҳарчанд тикилма, сарғиш деразани тополмайсан. Бу худди бевақт ташлаб кетган ҳамроҳдек кўксингни тирнайди. Сен йиғлагудек бўлиб яна қарайсан — дераза йўқ, яна ва яна қарайсан — фақат ёмғир ёғаётир, ёғаётир — ёмғирдан бўлак нарса кўринмаётир: сен хуноб бўласан ва йўлингда давом этасан, бошмоқларингдан сув ўтади, қизиб кетган баданингга чиппа ёпишган кўйлагинг гашингга тегеди. Сен энсиз йўлакнинг адоғига боргач, яна — бу сафар жавдираб қарайсан ва ҳафсанг пир бўлади. Кифтларинг, куракларинг, тиззаларинг ачиша бошлайди. Шу чоқ кимдир чақиргандек

бўлади-ю, тўхтаб қарайсан, аммо ҳеч ким кўринмайди. Зум ўтмай тўнига ўралиб, соябон кўтариб олган бир киши пайдо бўлади, сен уни кузатиб турасан ва ёнингга етиб келганда бирдан тўхтатиб, сарғиш деразани кўрсатиб сўрайсан. Ҳа, ҳа, икки кундан бери чироқ ёнмайди. Қандайдир шубҳали, дея у кишини қизиқтирмоқчи бўласан, бироқ соябонли одам бир қарайди, икки қарайди ва лом-лим демай, жўнаб кетади.

Тарвузинг қўлтиғингдан тушиб яна қарайсан, қарайсану, юрагинг бирдан увушиб, тўхтаб қолгандек бўлади.

Ёмғир тўзони оралаб сарғиш дераза элас-элас милтирарди.

Бирдан кўнглинг бузилиб, ўша томонга юрасан, дераза тагига яқинлашганинг сари назарингда у тобора равшанлашиб боради. Ана у! Сарғиш шуълаларга бурканган, ҳорғин ва интизор. Томоғингга бир нима тикилиб ачишади ва юрагинг гурсиллаб ура бошлайди. Сочларинг ивиб, бўйнингга, қулоқларингга ёпишиб қолган.

Сарғиш деразани инжулар билан бежаётган ёмғир тинмайди. Теварак-атрофда товушлар кучаяди, бу товушлар дунёни тутади. Сен энди шукроналар айтасан — кўнглингда муҳаббат уйғонади, зотан, бу муҳаббат баҳор ёмғирларида ивиб эгилган майсаларга ўхшайди.

Сен деразанинг шундоқ рўпарасига бориб оласан-да, худди Сулла легиони қаршисида якка ўзи қилич яланғочлаб турган Антоний сингари ўзингни ҳам ожиз, ҳам ҳар нарсага қодир сеза бошлайсан...

Бу бир жоду эди. Чунки сен сарғиш деразасиз ғариб ва бенаво эканингга ишонган ва йўқотиб қўйишдан қўрқа бошлагандан эътиборан, уни авайлашга, унинг ҳолидан хабар олиб туришга ва эртами-кечми унга ети-

шишга аҳд қиласан ва бу аҳд сизот сувлар каби юрагингнинг теран қатламларига оқиб киради.

Энди фақат сен унга эмас, балки сарғиш дераза ҳам сенга талпинаётгандек ва у ҳам сенга ўхшаб нажот кутаётгандек туюлади.

Сен ўзингни худди узоқ йўлнинг машаққатли довонларидан ўтиб олгандек ҳис этасан. Гўё сарғиш дераза билан ораларингда бир-бирини англаш ва ўзаро ҳамдардлик бошланган эди.

Оқибат, сен қайси йўл билан бўлмасин мен ёрдам беришга тайёрман деб унга тасалли бериб қўйиш йўллари ахтара бошлайсан. Аммо қандай қилиб? Бунинг учун ўша уйда ким яшаётганини аниқлаш зарур эди. Шу тариқа аввал қизиқиб, сўнг ҳафсаланг пир бўлгач, унутиб юборган муаммо яна безовта қилади.

Уша куннёқ эрталаб ишга кетаётганда фаррош хотиндан баъзи нарсаларни сўрайсан. Азбаройи бирон фойдаси тегармикан, деган илинжда эзма хотиннинг ҳасратларини тинглайсан, унга далда берасан ва охири сен қолиб у ўзига керакли нарсаларни сўраб, бошингни қотиришга тушади. Қўл силтаб, ишга жўнайсан.

Кечқурун ҳам барча уринишларинг зое кетади. Ҳеч ким аниқ жавоб бермайди. Ҳамма ажабланади ва бир нималар деб минғирлайди. Ҳатто баъзилари эса сенга бошдан-оёқ разм солиб, индамайди ёки бош чайқаб қўяди.

Ниҳоят, кунларнинг бирида сен уйда ўтиролмай юрагинг зиқ бўлиб кўчага чиқасан-да, ўша тўртинчи қаватдаги сарғиш деразали уйни йўқлашга қарор қиласан. Эшик ёнида нафас ростлаб, қўнғироқ тугмасини босасан. Негадир ҳаяжонланасан. Ичкаридан юмшоқ қадам товушлари эшитилгандек бўлади. Аммо икки-уч дақиқа ўтади ҳамки, ҳеч ким жавоб бермайди. Сен яна қўнғироқ чаласан, бироқ ҳеч ким чиқмайди. Шунда қўнғироқ тугмасини узоқ, то уйда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгунча босиб турасан, сўнг пастга ту-

шиб, бинони айланиб ўтасан-да, деразага қарайсан: сарғиш дераза алланечук файзкор чарақларди.

«Ичкарида биров бору эшикни очмаяпти»,— деб ўйлайсан. Аммо ўша заҳоти: «Балки ҳеч ким йўқдир»— деган хаёлга борасан.

«Унда дам ёниб, дам ўчишининг сирини мадада?» Сен минг хаёлда уйингга қайтиб борганингда нима қилишни билмасдинг.

Кунлар ўтди.

Тўртинчи қаватдаги сарғиш деразали уйда ким яшашини билиш истаги шунчалик кучайдики, азбаройи аниқламагунча еганинг ичингга тушмас бир аҳволга етдинг.

Аммо сен бир нарсани унутиб қўяётган эдинг: сен учун сарғиш деразанинг мавжудлиги муҳимми ёки шу уйда ким яшашими? Ҳолбуки, айти чоқда мана шу нарсани ойдинлаштириб олиш зарур эди. Чунки булар аслида тамоман бошқа-бошқа нарсалар эди. Дастлаб сарғиш дераза сабаб вазифасини ўтаган бўлса, у энди гўё оқибат эди — сабабини излаш орқага қайтиш деганидир.

Кунларнинг бирида мана шундай мушкул кечинмалар билан ишдан қайтаётган пайтингда декабрь охирида қолган, ҳавода майда қор учқунлаётган эди. Сен кўксингни тўлдириб нафас олганча қор учқунларининг тобора йириклашаётгани ҳамда тезлашаётганини сезиб ажабланардинг.

Баланд иморат остидан ўтиб, ҳувиллаган майдончага етганингда қор яна ҳам тезлашди. Тўхтаб, атрофга разм соласан. Гўё шу қор туфайли ҳаётингда бир ўзгаринлар рўй берадигандек эди, зеро, бу баланд-баланд иморатлар ҳам энди бесўнақай ва кўримсиз туюлмасди.

Қор ёғарди.

Сен Роғ ёнига келганигда уни танимай қоласан:
дарахт оппоқ, ҳарир либосга бурканган...

Зинадан тушаётганигда эса шамол кучаяди ва кўп
ўтмай чинакам қор бўрони бошланади. Шамол қор уч-
қунларини чангаллаб олганча чир айланиб елар, дам
уйларнинг деворига, деразаларига келтириб урар ва
дам этакларини ҳилпиратганча осмову фалакка кўта-
риларди.

Сен зинадан тушгач, кўзларингни кафтинг билан
паналаб деразани излайсан. Сон-саноқсиз қор учқун-
лари оралаб, сарғиш дераза сени чақирмоқда эди. На-
зарингда у ҳорғин эмас, сокин эди. Сен энсиз йўлка-
нинг адоғига бориб, қўл силкийсан ва бир изтироб
вужудингни секин қамраб ола бошлайди-ю, унсиз, ел-
каларинг силкиниб-силкиниб, худди узоқ айрилиқдан
сўнг фарзандини кўрган она кўйига тушасан...

МУНДАРИЖА

Гулзор чеккасидаги қуёш	3
Даргоҳи кенг дунё	15
Қисмат	22
Чаноқ	32
Нур	39
Иброҳим	52
Алам	67
Уларни тарбиялаган тун	90
Мезон	112
Ҳашар	125
Тўртинчи қаватдаги сарғиш дераза	134

На узбекском языке

Алим Атаханов

БЕЛЫЙ ГОЛУБЬ

Рассказы

Тақризчилар: *Салоҳиддин Мамажонов, Нурмуҳаммад Холлиев*

Редактор *Ҳ. Маҳмудова*

Рассом *И. Завьялова*

Расмлар редактори *А. Мамажонов*

Техн. редактор *Т. Смирнова*

Корректор *О. Турдибекова*

ИБ № 3456

Босмахонага берилди 24.09.87. Босишга рухсат этилди 24.02.88. Р — 14567. Формати 70×108 ¹/₃₂. Босмахона қоғози №1. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л.6,30. Шартли кр. оттиск. 6,65. Нашр л. 6,48. Тиражи 30000.Заказ № 1082. Баҳоси 40 т Шартнома № 147-87.

Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонаси Тошкент—700129. Навоий кўчаси, 30.